

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสำหรับการทำวิจัยในมุ่งศึกษาพัฒนาการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรและชุมชนในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ เื่อนใจที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ และยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ โดยมุ่งศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการกำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดการดำรงชีพ
2. แนวคิดทุนทางสังคม
3. แนวคิดการปรับตัว
4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดการดำรงชีพ (Livelihood)

แนวคิดเกี่ยวกับการดำรงชีพ (Livelihood Perspective) ได้รับความสนใจจากนักวิชาการที่มีภูมิหลังจากหลากหลายสาขาวิชา มีการศึกษากันอย่างหลากหลายเรื่องราว (Diversity of Themes) โดยมุ่งศึกษาไปที่กลุ่มคนหลากหลายประเภท (Diverse Categories of People) ทั่วโลก แต่ก็มักจะมุ่งให้ความสนใจไปที่มุมมองเรื่องอุปสรรคในการดำรงชีวิตประจำวันของผู้คน ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับการดำรงชีพจึงมักจะมุ่งเป้าไปที่การรับมือของประชาชนในเรื่องหายนะภัยทางระบบนิเวศ และความทุกข์ยากที่มาจากระบบเศรษฐกิจและการเมือง ผลกระทบจากการตั้งถิ่นฐานกระบวนการที่นำไปสู่ภาวะถดถอยของเกษตรกร (Processes of Deagrarianisation) กลไกความปลอดภัยทางสังคม ความหลากหลาย และปัญหาของการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ซึ่งคำว่า “การดำรงชีพ (Livelihood)” ช่วยให้เกิดความเข้าใจในความซับซ้อนของกระแสปัญหาที่เกิดจากความยากจนและการพัฒนา (Kaag and Others, 2004 อ้างถึงใน มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2553) โดยแนวคิดเกี่ยวกับการดำรงชีพ เป็นแนวความคิดหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้ในการวิจัยเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือน

เกษตรกรบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งมีหลายองค์ประกอบควรแก่การทำความเข้าใจโดยผู้วิจัยนำมาจัดประเด็นประกอบการอธิบาย ดังมีรายละเอียดตามลำดับดังนี้

1.1 นิยามความหมายของ “การดำรงชีพ”

การนิยาม “การดำรงชีพ” จะอยู่บนขอบเขตของทรัพย์สิน โอกาสในการสร้างรายได้ ตลาดของผลผลิตและแรงงาน ซึ่งอยู่ในหลายสถานที่และมีปฏิสัมพันธ์กับสถานที่อื่นด้วย ความหมายของการดำรงชีพจึงทั้งขึ้นอยู่กับบางสิ่งและมีอิทธิพลต่อบางสิ่งในระดับโลก ซึ่งปัจจุบันเป็น “การดำรงชีพ” ในยุคโลกาภิวัตน์ จึงจำเป็นต้องเปิดเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันคลุมเครือระหว่างโลกาภิวัตน์และการพัฒนาท้องถิ่นที่มาจากมุมมองของผู้กระทำ (Actor) ในตอนแรก ๆ บริบทเชิงประวัติศาสตร์และทฤษฎีที่ซึ่งวิธีการดำรงชีพสมัยใหม่ได้พัฒนาขึ้นมาอันถูกวิเคราะห์ตามการอธิบายสั้นๆ ของคำจำกัดความร่วมสมัย แต่ต่อมามีแนวโน้มในการนิยาม “การดำรงชีพ” ไปใน 2 แนวทางคือ **แนวทางแรก** เพิ่มการให้ความสำคัญกับลักษณะรูปแบบที่เป็นองค์รวม (Holistic Features) ในลักษณะของทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันไม่แยกส่วน ตามลักษณะภูมิศาสตร์ และกลุ่มสังคม สำนึกในอิทธิพลหลากหลายที่มีต่อมนุษย์ ค้นหาทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลเหล่านี้และผลกระทบที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิต สำนึกในหน้าที่ที่หลากหลาย ยอมรับวิถีที่หลากหลายของการดำรงชีวิต ค้นหาเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ที่หลากหลายของการดำรงชีวิต และ **แนวทางที่สอง** วางอยู่บนทิศทางในระดับจุลภาค (Micro-Oriented) ในลักษณะของการให้ความสนใจต่อบทบาทหน่วยครอบครัวที่มีผลต่อการตัดสินใจและพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนภายในครอบครัว เป็นการได้เปิดทางให้มีการศึกษาถึงปฏิกริยาตอบโต้ที่แตกต่างกันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงส่วนต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มย่อยของประชากรในระดับจุลภาค ซึ่งทั้งสองแนวโน้มนี้ได้ปรับปรุงจากแนวคิดเรื่องความสามารถ (Conpebility Approach) ของ Amartya Sen ในการรับมือกับประเด็นปัญหาการพัฒนาท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์

จากงานวิจัยเกี่ยวกับ “การดำรงชีพ” นั้นมีกรณีศึกษามากมายทั้งที่เป็นการดำรงชีพในลักษณะเฉพาะและหลากหลาย เพื่อให้มั่นใจกับการถกเถียงถึงการนิยามแนวโน้มของโลกาภิวัตน์ที่มีในการดำรงชีพ เพื่อที่จะตัดสินใจผลที่จะเกิดขึ้นตามมาในการพัฒนาท้องถิ่น โดยมีข้อกังวล 3 ประการคือ ประการแรก เป็นการแตกสลายของครัวเรือน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของการดำรงชีพแบบปัจเจกบุคคล (Individualized Livelihoods) และการเสื่อมสลายของความเป็นปึกแผ่นในชุมชน ประการที่สอง เป็นเรื่องที่ทำให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความหลากหลายที่เพิ่มมากขึ้นของการดำรงชีพภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ การเติบโตของโอกาสในการดำรงชีพที่เดินไปแบบ

คู่ขนานกับการแตกสลายของครัวเรือน และประการที่สาม เป็นการปรากฏขึ้นของการดำรงชีพในท้องถิ่นหลายรูปแบบ (Multi-Local Livelihoods) และอาณาเขตเครือข่ายการดำรงชีพ (มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2553) และนอกจากนี้ยังมีนักวิชาการหลายท่านที่ได้ให้ความสำคัญในการศึกษาเรื่องการดำรงชีพให้คำจำกัดความไว้อย่างหลากหลายดังนี้

Long (1984) กล่าวว่า ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ เป็นต้นแบบที่สำคัญในการศึกษาจากแนวคิดในเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอด (Survival Strategies) ซึ่งมุ่งเน้นไปที่ความสนใจพฤติกรรมทางสังคมของเกษตรกรที่พยายามแสวงหาแนวทางอยู่รอดจากการเกิดวิกฤตการณ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ภัยแล้ง ความอดอยาก ราคาผลผลิตที่ตกต่ำ เป็นต้น อันเป็นการให้ความสนใจในการแสวงหาแนวทางการอยู่รอดในหน่วยระดับครัวเรือนและชุมชนด้วย

Schmink (1984 อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2546) เสนอว่า การให้ความสนใจต่อบทบาทหน่วยครอบครัวที่มีผลต่อการตัดสินใจและพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนภายในครอบครัว เป็นการได้เปิดทางให้มีการศึกษาถึงปฏิกริยาตอบโต้ที่แตกต่างกันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงส่วนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มย่อยของประชากรในระดับจุลภาค

Tilly (1987 อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2546) ให้ความสนใจต่อแนวคิดยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจระดับครอบครัว Till เสนอว่า แนวคิดยุทธศาสตร์เพื่อการดำรงชีพในระดับครอบครัวช่วยในการมองครอบครัวในแง่ผู้ปฏิบัติการ และมีใช้เป็นเพียงฝ่ายผู้ถูกระงับจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจการเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางประชากร รวมทั้งมิใช่ผู้ถูกระงับจากมติผู้กุมอำนาจทั้งหลาย ทำให้สามารถรับมือในการดำรงชีพในด้านต่าง ๆ ได้

Carney (1998) ได้ให้คำจำกัดความของการดำรงชีพว่า “การดำรงชีพประกอบด้วยความสามารถ (Capabilities) ทรัพยากร (หรือ Assets ซึ่งรวมทั้งที่เป็นวัตถุและทรัพยากรทางสังคม) และกิจกรรม (Activities) ที่จำเป็นต่อวิถีการดำรงชีวิต การดำรงชีพจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสามารถรับมือและฟื้นสภาพจากความตึงเครียดและต้นตระหนก พร้อมทั้งสามารถธำรงรักษาไว้ และเพิ่มพูนความสามารถและทรัพยากรทั้งในปัจจุบันและในอนาคต โดยไม่ทำลายฐานทรัพยากรเดิม” จากการนำทรัพย์สิน/ทุนมาปรับใช้ในการดำรงชีพในรูปแบบต่าง ๆ

Scoones (1998 อ้างถึงใน Frank Ellis, 2000) ได้นิยามไว้ว่า การดำรงชีพ ต้องประกอบด้วยทรัพย์สิน/ทุนเพื่อนำมาปรับใช้ในการดำรงชีพ ซึ่งทรัพย์สิน 5 ประเภทได้แก่ 1). ทุนทางธรรมชาติ อันเป็นทรัพยากรพื้นฐานเพื่อการยังชีพให้อยู่รอดของประชาชน ได้แก่ พื้นที่อยู่อาศัยแหล่งน้ำ และป่าไม้ เป็นต้น 2) ทุนทางกายภาพ ได้แก่ทรัพย์สินที่นำเข้ามาใช้ในความเป็นอยู่

และในกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจเช่น เครื่องไม้เครื่องมือ การปรับปรุงพื้นที่ทำกิน ระบบชลประทาน เป็นต้น 3) ทุนมนุษย์ ได้แก่ สถานะของปัจเจกและประชากรที่เกี่ยวกับสุขภาพและระดับการศึกษา 4) ทุนเงินตรา ได้แก่ แหล่งเงินทุน สามารถที่จะเข้าถึงเพื่อแลกเปลี่ยน ซื้อขายผลผลิตหรือสินค้าเพื่ออุปโภคบริโภคและการเข้าถึงแหล่งกู้ยืมหรือเครดิต 5) ทุนทางสังคม ได้แก่ เครือข่ายทางสังคม และสมาคมที่ผู้คนเป็นสมาชิก และการได้รับการสนับสนุน การแจกจ่ายช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ซึ่งทรัพย์สินเหล่านี้มีอยู่แล้วในชุมชน การนำทรัพย์สินทุนดังกล่าวมาปรับใช้ให้ถูกวิธีจะทำให้เกิดประโยชน์และสอดคล้องส่งเสริมอาชีพใหม่ได้อย่างเหมาะสม

Moser (1998) อ้างถึงใน Rakodi (1990) ให้ความหมายยุทธศาสตร์การดำรงชีพว่า หมายถึง ชุดของกิจกรรมและทางเลือกหลากหลายรูปแบบผสมผสานกัน ที่คนใช้ในการบรรลุเป้าหมายในการดำรงชีพ ยุทธศาสตร์ดังกล่าว มีลักษณะเป็นกระบวนการที่ประกอบไปด้วยแนวทางต่างๆ ที่ตอบสนองต่อความต้องการที่แตกต่างกันตามบริบทของเวลา ลักษณะภูมิประเทศ และระดับทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้แล้วยุทธศาสตร์การดำรงชีพยังมีความแตกต่างกันไปภายในครัวเรือนเดียวกันอีกด้วย ในขณะที่โครงสร้างและกระบวนการเชิงโครงสร้างนั้นมีผลต่อสถานภาพการครอบครองทรัพยากรหรือทุน สถานภาพดังกล่าว มีผลโดยตรงต่อความสามารถในการเลือกใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ ประเภทต่าง ๆ ที่มีความหลากหลาย

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพนั้นเป็นได้ทั้งแนวทางที่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้าและทั้งทางเลือกที่จะปรับใช้ในการรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยไม่อาจคาดเดาได้ ในแง่นั้นคนจนจึงเปรียบเสมือน “ผู้จัดการแผนอันซับซ้อน” ที่ซึ่งทรัพยากรต่างก็เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ทั้งหนุนเสริมและ/หรือทดแทนซึ่งกันและกัน

ในการพิจารณาการดำรงชีพในฐานะการจัดการทรัพยากร (Asset Management) Rakodi 1991 อ้างถึงใน มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2553 ได้ยกตัวอย่างทางเลือกที่คนจนใช้ในชีวิตประจำวัน ดังนี้

1) การลงทุน (Investment) เพื่อเสริมความมั่นคงให้กับทรัพยากร/ทุนที่มีอยู่ หรือเพิ่มช่องทางให้กับทุนใหม่ ๆ เพื่อสร้างความมั่นคงหลักประกันในระยะยาว ป้องกันความไม่แน่นอนที่จะเกิดขึ้น ตลอดจนทั้งเป็นการสร้างรายได้หรือการผลิต การลงทุนดังกล่าวอาจเป็นไปได้ทั้งการใช้ทุนที่มีอยู่อย่างเข้มข้นมากขึ้น หรือ โดยวิธีการที่หลากหลายมากขึ้น

2) ทดแทนทุนประเภทหนึ่งด้วยทุนอีกประเภทหนึ่ง เช่น การชดเชยการทดลองของทุนธรรมชาติที่เสื่อมสภาพหรือลดจำนวนลงด้วยการเพิ่มทุนทางกายภาพ (เช่น การปรับปรุงดินที่เสื่อมความอุดมสมบูรณ์ด้วยการบำรุงดิน) การทดแทนแรงงานโดยตรงที่ขาดหายไป ด้วยเงินที่ส่งกลับบ้านของสมาชิกในครัวเรือนที่อพยพไปทำงานข้างนอก เป็นต้น

3) การยอมสละ (Sacrifice) อันเป็นยุทธศาสตร์ที่พบในภาวะวิกฤตของครัวเรือน เช่น การไม่สามารถเข้าร่วมแลกเปลี่ยนแรงงานต่างตอบแทนได้ เนื่องจากไม่มีทั้งเวลาและแรงงานมากพอ ยังผลให้ไม่สามารถที่จะเรียกใช้ทุนประเภทนี้ในอนาคต การให้บุตรหลานออกจากโรงเรียน เพื่อมาช่วยงานในไร่นา เนื่องจากขาดแคลนแรงงานหรือไม่สามารถแบกรับค่าใช้จ่ายในการศึกษาได้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ทางเลือกเหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างโอกาสที่มีอยู่และสามารถปรับใช้โดยครัวเรือนและสมาชิกภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ สถานการณ์ที่แตกต่างกันไปแต่ละพื้นที่ และช่วงเวลาที่แตกต่างกัน มีผลให้ทางเลือกเป็นไปได้มากน้อยต่างกันไป นอกจากนี้แล้ว ในบางสถานการณ์ การใช้ทางเลือกอาจเป็นไปได้ในแนวทางที่แข่งขันกันได้เช่นเดียวกับการหมุนช่วยและสนับสนุนกัน ทั้งนี้ อันเนื่องมาจากความแตกต่างภายในกลุ่มคนจนเอง การพิจารณายุทธศาสตร์การดำรงชีพของกรอบคิดการดำรงชีพจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงเงื่อนไขความแตกต่างเหล่านี้

สมยศ พุ่มหว่า (2541) ได้ให้คำจำกัดความการดำรงชีพว่า เป็นระบบที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ของระบบย่อย 2 ระบบ ระหว่างระบบสังคมมนุษย์ กับ ระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถอธิบายตามแนวความคิดด้านสังคมเชิงมนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) กล่าวว่าเป็นองค์ประกอบของ 2 ระบบย่อย คือ ระบบนิเวศน์ (Ecosystem) และ ระบบสังคมมนุษย์ (Human Social System) ความสัมพันธ์ของระบบทั้งสองระบบนี้จะเป็นระบบย่อยกึ่งอิสระ (Semi Autonomous) ที่มีการกระทำต่อกันขององค์ประกอบต่าง ๆ ภายในระบบเอง ในขณะที่เดียวกันระบบทั้งสองนี้จะมีความเกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อกันเมื่อระบบหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลง อีกระบบจะได้รับผลกระทบไปด้วย

โอกาส ปัญญา (2543) ได้ให้คำจำกัดความการดำรงชีพว่า เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นชุมชนกับทรัพยากร โดยมนุษย์ใช้กระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรม สร้างเป็นวิถีชีวิต และถ่ายทอดออกมาสู่รุ่นหลังต่อไปอย่างเป็นระบบ มนุษย์มีระบบเช่น ระบบเกษตร มาใช้ในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อการผลิต ขณะเดียวกันระบบการผลิตนี้ได้หล่อหลอมเป็นวิถีชีวิตให้แก่ชุมชนด้วย จนกลายเป็นแบบแผนการปฏิบัติและวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังต่อไป โดยทางการศึกษาเรียนรู้

มณีมัย ทองอยู่ และคณะ(2546) กล่าวถึง ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของชาวนาว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นชุมชนกับทรัพยากร โดยใช้กระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรม สร้างเป็นวิถีชีวิต และถ่ายทอดออกมาสู่รุ่นหลังต่อไปอย่างเป็นระบบนั้น เกิดขึ้นมาจากการที่ชาวนาถูกกดดันจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในปัจจัยแวดล้อม เช่น การที่ชาวนาได้เข้าไปสัมพันธ์กับระบบ

ตลาดในกระบวนการพัฒนาแบบทุนนิยม การผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าและการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรทำให้ที่ดินการทำกินต่อครอบครัวมีขนาดเล็กกลง และทุนธรรมชาติที่เคยเป็นที่พึ่งพิงในด้านปัจจัยในการดำรงชีพก็เสื่อมถอยลงเป็นอย่างมาก ความสามารถในการปรับตัวของทุนชุมชน ผสานไปกับยุทธศาสตร์ครอบครัวที่เหมาะสมจะทำให้ชุมชนและครอบครัวในชนบทสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเพียงพอในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง สำราญ สระอุโน (2549) ได้ให้ความหมาย ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (Livelihoods Strategies) ที่ครัวเรือนและชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเพียงพอในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงว่าหมายถึง ทางเลือก โอกาส ที่เกษตรกรใช้เป็นกลยุทธ์ในการดำรงชีพซึ่งจะมีลักษณะของความหลากหลาย ตามลักษณะของพื้นที่ ภูมิประเทศที่ถือครอง และช่วงเวลาเป็นลักษณะที่เคลื่อนไหว (Dynamic) กระจายหลายสถานที่ (Straddling) และเชื่อมโยง (Linkage)

จากผู้ให้นิยามความหมายของยุทธศาสตร์การดำรงชีพที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์การดำรงชีพเป็นการแสวงหาทางเลือกหรือวิธีการในการหาทางออกของครัวเรือน โดยอาศัยความรู้ความสามารถของตนเองในการที่จะหาวิธีการใดๆ ในการดำรงชีพเพื่อให้รอดพ้นจากความอดอยากและยากจน โดยการสร้างงาน อาชีพ กิจกรรม หรือสร้างรูปแบบวิธีการต่าง ๆ อันหลากหลายโดยอาศัยทรัพยากร/ทุนที่มีอยู่นั้น มาสนับสนุนในการประกอบอาชีพอย่างชาญฉลาด เพื่อความอยู่รอดสมาชิกของครัวเรือน ได้แสดงบทบาทสำคัญต่อกิจกรรมของครัวเรือน เมื่อครัวเรือนประสบพบกับปัญหาและความไม่แน่นอนในการดำรงชีพต่างๆ โดยที่สมาชิกของครัวเรือนสามารถนำทรัพยากร/ทุนต่างๆ เช่น ทุนธรรมชาติ ทุนทางกายภาพ ทุนมนุษย์ ทุนเงินตรา และทุนทางสังคม เหล่านี้ มาใช้ในการกำหนดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมสำหรับการประกอบอาชีพอันยุทธวิธีในการปรับตัวเพื่อการอยู่รอด ซึ่งครัวเรือนต้องผ่านกลไกสถาบันทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนชนบทยังเสี่ยงต่อสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงที่ปรากฏขึ้นจากสภาพแวดล้อมและอิทธิพลภายนอกที่จะสร้างความไม่มั่นคงในการดำรงชีพ แต่ครัวเรือนต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดภายใต้แรงกดดันที่เกิดขึ้น

การให้นิยามความหมายเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพมาสนับสนุนในการอธิบายในการศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ที่ได้ทำการศึกษาอยู่นี้ จะเป็นการช่วยให้เข้าใจการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจน หรือของครัวเรือนเกษตรกรที่ประสบกับปัญหาและมีรายได้ต่ำที่กำลังรายล้อมไปด้วยภัยธรรมชาติต่าง ๆ และความไม่แน่นอนทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดทั้งในเรื่องของฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลง แต่ครัวเรือนเกษตรกรยังคงดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยที่พวกเขาไม่ได้รับการเหลียวแลหรือช่วยเหลือจากภาครัฐอย่างเพียงพอ

สมาชิกในครัวเรือน สามารถนำทรัพย์สิน/ทุนที่มีอยู่นั้น มาช่วยในการสนับสนุนและประยุกต์ใช้ในการเลี้ยงชีพได้อย่างไร และพวกเขาใช้ทรัพย์สิน/ทุนอย่างไรในการประกอบอาชีพเสริม เพื่อให้เกิดประโยชน์ในครัวเรือนและชุมชนจนสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในสภาวะการณ์ที่ประสบกับความเสี่ยงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในครัวเรือน/ชุมชน

1.2 แนวคิดของการดำรงชีพ

จากที่ได้กล่าวแล้วว่า แนวคิดการดำรงชีพ เป็นแนวคิดที่ริเริ่มศึกษาในประเทศแถบละตินอเมริกา ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1970-1980 แนวคิดนี้ มีชื่อเรียกที่ต่างกัน เช่น ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัว (Household Survival Strategies) ยุทธศาสตร์การดำรงชีวิต (Livelihood Strategies) ยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ (Reproduction Strategies) และยุทธศาสตร์เพื่อชีวิต (Life Strategies) แต่ถึงจะมีการเรียกชื่อที่ต่างกันแต่ยังคงความหมายที่เหมือนกัน

แนวคิดการดำรงชีพนี้ เป็นแนวคิดที่กว้างและครอบคลุมหลายปัจจัย ทั้งรายได้ ทรัพยากร และโอกาสในการจัดการกับความเสี่ยง การต่อรองความสัมพันธ์ทางสังคม และการจัดการเครือข่ายทางสังคมในครัวเรือนและชุมชน ความสำคัญของการใช้แนวคิดการดำรงชีพคือ พยายามทำความเข้าใจจุดแข็งของคนในสภาพที่เป็นจริง (ทั้งทรัพย์สินและความสามารถในการใช้ทุน) เพื่อฟื้นฟูสภาพไปสู่การดำรงชีพที่ดีขึ้น ซึ่งให้ความสำคัญกับคนในฐานะผู้กระทำ (People's Agency) ไม่ใช่การรอความเมตตาช่วยเหลือจากกระบวนการทางสังคม ผู้กระทำที่กระตือรือร้นไม่ย่อท้อ (Active Agents) สามารถตอบโต้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจได้ตามที่เขาต้องการ (มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2553)

ในระหว่างทศวรรษ 1970 ถึงทศวรรษ 1980 นักสังคมศาสตร์ในแถบละตินอเมริกาได้สร้างผลงานการค้นคว้ามาจำนวนหนึ่ง ซึ่งมุ่งศึกษาแบบแผนเกี่ยวกับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจในระดับครอบครัวขึ้นมา แนวคิดในเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อความอยู่รอดของครอบครัว เป็นแนวคิดที่มีประโยชน์ ในการศึกษาและทำความเข้าใจกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาแบบทุนนิยมพึ่งพาในเขตละตินอเมริกา พัฒนาการของชาติต่าง ๆ ในอเมริกาค่อยรูปไปสู่การกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกัน คือ ด้านหนึ่งเป็นการพัฒนาที่เน้นการลงทุนในภาคเศรษฐกิจบางสาขาที่มีศักยภาพในการพัฒนาแบบทุนนิยม ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นการพัฒนาที่ทำให้ประชากรในชนบทต้องพึ่งพาค่ารายได้ที่เป็นเงินตราสำหรับซื้อสินค้าและบริการต่าง ๆ ทุนนิยมแบบพึ่งพาได้ก่อให้เกิดโครงสร้างการตลาดที่กีดกันคนส่วนใหญ่มิให้มีรายได้ที่มั่นคงอย่างพอเพียง เนื่องจากพวกเขาถูกกีดกันทางผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่มาพร้อมกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (มณี มัย ทองอยู่, 2546)

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ	
ห้องสมุดงานวิจัย	
วันที่.....	25 ก.ค. 2555
เลขทะเบียน.....	247957
เลขเรียกหนังสือ.....	

ในการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพนั้น Long (1984) ได้เป็นต้นแบบในการศึกษาจากแนวคิดในเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอด ซึ่ง Long อธิบายถึงแนวคิดดังกล่าวที่มุ่งเน้นไปที่ความสนใจพฤติกรรมทางสังคมของเกษตรกรที่พยายามแสวงหาแนวทางอยู่รอดจากการเกิดวิกฤตการณ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ภัยแล้ง ความอดอยาก ราคาผลผลิตที่ตกต่ำ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การใช้แนวคิดยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ จะหลีกเลี่ยงในเรื่องทรัพย์สิน/ทุน ไม่ได้ ในการนำมาวิเคราะห์ในเรื่องดังกล่าว ในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของชานาซึ่งทรัพย์สิน/ทุน มีอยู่ 5 ชนิดนั้น มีการเชื่อมโยงกันอยู่ในลักษณะที่แตกต่างกันไป เช่น ต้นทุนทางด้านทรัพยากรมนุษย์จะเชื่อมโยงกับทุนทางสังคมด้วยและด้านการศึกษาตลอดทั้งด้านสุขภาพอนามัยด้วย เป็นต้น (Ellis and Freeman, 2005)

ในการเข้าถึงทุนเพื่อใช้ในการดำรงชีพ มีการเข้าถึงที่แตกต่างกันไป เกษตรกรผู้ที่มีฐานะทางการเงินดีสามารถที่จะเข้าถึงทุนทั้ง 5 ประเภทได้ดีกว่าเกษตรกรที่มีฐานะยากจน ซึ่งส่งผลต่อการเลือกแนวทางในการดำรงชีพของเกษตรกรด้วยเช่นกัน ทางเลือกในการดำรงชีพของเกษตรกรที่ยากจนมีอยู่ค่อนข้างจำกัด เมื่อมีทางเลือกไม่มากเกษตรกรที่ยากจนมักจะเลือกการขายทุน เช่น ที่ดิน เป็นต้น ให้กับนายทุนหรือผู้ที่มีฐานะดีกว่า (Ruedi and Ruedi, 2004) มากกว่าที่จะพัฒนาการเกษตรของตนเองให้ดียิ่งขึ้น เนื่องจากขาดความเชื่อมั่นจากแหล่งทุนในการเข้าถึง และการศึกษาของเกษตรกรมีอยู่ในระดับที่ต่ำ ส่วนเกษตรกรที่มีฐานะปานกลางจะใช้แนวทางการพัฒนาทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น การปรับปรุงดินให้เหมาะสมต่อการปลูกพืช การพัฒนาแหล่งน้ำในที่ดินเพื่อให้เพียงพอต่อการทำกิจกรรมทางการเกษตร เป็นต้น นอกจากนี้เกษตรกรจะพยายามศึกษาและเรียนรู้วิธีการทำการเกษตรรูปแบบใหม่ให้สอดคล้องกับทุนที่มีอยู่ รวมถึงแสวงหาแนวทางในการเข้าถึงแหล่งทุน โดยการยอมเสียดสละทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ คือ ที่ดิน เพื่อใช้ในการค้าประกันการกู้ยืมเงินจากแหล่งทุนต่าง ๆ (Ellis, 1999)

นอกจากทุนที่ต้องใช้ในยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพแล้ว เกษตรกรยังต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่างๆทั้งที่มาจากตัวเกษตรกรเอง เช่น การขาดความรู้ในด้านการเกษตร การศึกษาอยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำทำให้ไม่สามารถที่จะผลิตผลทางการเกษตรให้ตอบสนองกับความต้องการของตลาดและผู้บริโภคได้ เป็นต้น (Ellis, 1999) นอกจากนี้ความเสี่ยงที่มาจากภายนอกตามฤดูกาล ทั้งที่มาจากความต้องการในการบริโภคผลผลิตทางการเกษตรของผู้บริโภคที่มีบางช่วงที่มีการหยุดชะงักหรือเบาบาง และภาวะที่ขาดแรงงานที่ใช้ในการทำงานในพื้นที่ทางเกษตรเนื่องจากแรงงานเหล่านั้นไปประกอบอาชีพอื่น ๆ (มณีมัย ทองอยู่, 2545) อีกทั้งประสบกับภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยที่เกษตรกรไม่สามารถที่จะคาดคะเนเวลาที่จะเกิดได้ ทำให้เกิดผลเสียหายต่อผลผลิตทางการเกษตร

และภาวะการตลาดที่ไม่มีความแน่นอนทั้งในด้านราคาผลผลิต และด้านราคาของต้นทุนการผลิต และความเสี่ยงที่เกิดจากนโยบายของรัฐบาลที่กำหนดเกี่ยวกับการทำการเกษตรหรือทิศทางการเกษตรของประเทศ เป็นต้น

IMM (2008) หรือ International Marine Management Ltd. ร่วมกับองค์กรพันธมิตรได้พัฒนาคู่มือสำหรับผู้ปฏิบัติงานที่เรียกว่า Sustainable Livelihoods Enhancement and Diversification (SLED): A Manual for Practitioners เพื่อให้ให้นักอนุรักษ์และนักพัฒนานำไปใช้ในการส่งเสริมกระบวนการ (Facilitating Process) งานพัฒนาการดำรงชีพและให้ประชาชนได้รับรู้โทษของการหาผลประโยชน์จากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งคู่มือ SLED นี้เปรียบเสมือน “พิมพ์เขียว (Blueprint)” ในการแก้ไขปัญหา โดยพัฒนาจากบทเรียนของโครงการวิจัยเกี่ยวกับการดำรงชีพที่ผ่านมา ประสบการณ์ในการปรับปรุงการดำรงชีพและการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาภาคปฏิบัติในทั่วโลก ในการทดสอบคู่มือในภาคสนามตามพื้นที่ปฏิบัติงานที่มีสถานะและการจัดรูปองค์กรแตกต่างกันในแถบเอเชียใต้และอินโดนีเซีย ซึ่งมีลักษณะและบริบทเฉพาะเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและทรัพยากรทางทะเล อย่างไรก็ตามคู่มือนี้ไม่เหมาะที่จะนำไปใช้ในการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะประสบการณ์ในชุมชน รวมถึงการวางแผนพัฒนาการดำรงชีพด้วย แต่เหมาะสำหรับผู้ที่เป็นผู้จัดการทรัพยากรชายฝั่งและทรัพยากรทางทะเล แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาคู่มือนี้มาจากประสบการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงไปเกี่ยวพันกับการค้นหาผู้เชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ที่ดีจากงานพัฒนาชุมชน เพื่อให้มาทำหน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวย (Facilitators) ในการใช้คู่มือ SLED

สรุป จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แนวคิดของการดำรงชีพ ถึงแม้จะเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในประเทศแถบละตินอเมริกาก็ตาม แต่ก็ยังเป็นแนวคิดที่มีประโยชน์ในการที่จะนำมาศึกษาหาชนบทและนำมาทำความเข้าใจกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาแบบทุนนิยมในบ้านเมืองเรา ซึ่งแนวคิดดังกล่าว ให้ความสนใจพฤติกรรมทางสังคมของเกษตรกรที่พยายามแสวงหาแนวทางอยู่รอด จากการเกิดวิกฤตการณ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ภัยแล้ง ความอดอยาก ราคาผลผลิตตกต่ำ เป็นต้น ฉะนั้น แนวคิดดังกล่าวจึงสามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษา งานวิจัยที่ผู้ศึกษากำลังวิจัยอยู่ได้เป็นอย่างดี และสามารถนำมาวิเคราะห์ในเรื่องทรัพย์สิน/ทุนที่เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการดำรงชีพ ด้วยเหตุที่เกษตรกรเข้าถึงทรัพย์สิน/ทุนได้แตกต่างกัน จึงส่งผลต่อแนวทางเลือกอาชีพขึ้น เช่น ครอบครัวที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีกว่า ย่อมเข้าถึงทุนทั้ง 5 ประเภท ได้ดีกว่าครอบครัวที่ฐานะไม่ค่อยดี ดังนั้นทางเลือกของเกษตรกรที่ยากจนจึงค่อนข้างมีอยู่อย่างจำกัด แต่อย่างไรก็ตามสมาชิกในครัวเรือนเกษตรกรจะต้องช่วยกันสร้างฐานะและมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ที่แตกต่างกันออกไป ตามลักษณะของเพศ วัย ทักษะ ด้านอาชีพประสบการณ์ตลอดทั้งการศึกษา และนอกจากนี้ ในแง่ของเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรจึงไม่ได้ประกอบอาชีพเพียงอาชีพเดียว

จากการศึกษาแนวคิดดังกล่าว ผู้ศึกษาเห็นว่าการใช้แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ มีความจำเป็นและเหมาะสมกับการนำมาศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรบริเวณ เขื่อนอุบลรัตน์ ภายใต้สภาวะการณ์แนวโน้มของบริบทชุมชนที่ประสบปัญหา ตลอดทั้งเงื่อนไขและ กลไกการเข้าถึงทรัพยากร/ทุน ที่มีความแตกต่างกัน เช่น ความสัมพันธ์ทางสังคม กลุ่มองค์กรทาง สังคม จารีต ประเพณีและความเชื่อ

1.3 การวิเคราะห์เกี่ยวกับการดำรงชีพ

ในการวิเคราะห์การดำรงชีพ แนวคิดนี้มีประโยชน์ช่วยในการวิเคราะห์ในการดำรงชีพ ในชนบท ซึ่งให้ความสนใจในประเด็นของความยากจน โดยผ่าน “ทรัพยากรและกิจกรรม” เพื่อช่วยให้เราเห็นภาพการดำรงชีพ และการใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของคนจนเพื่อความอยู่รอดภายใต้ สถานการณ์ที่วิกฤติและประสบกับภาวะแห่งความกดดันจากภายนอก

Grown and Substad (1987 อ้างถึงใน Frank Ellis, 2000) เสนอว่ากรอบแนวคิดสามารถ นำไปวิเคราะห์หาค้นยากจนที่อาศัยอยู่กับสิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่รอดได้ เช่น วิถีชีวิตชาวนา เป็นต้น อีก ด้านหนึ่งกรอบแนวคิดยังเป็นประโยชน์ช่วยเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์นโยบายระดับจุลภาพ เพราะนโยบายมีส่วนที่ส่งผลกระทบต่อหรือแรงเหวี่ยงต่อรูปแบบการดำรงชีพของสมาชิกในครัวเรือน ชุมชนและหมู่บ้านเช่นกัน

นักคิดคนสำคัญคือ Scoones and D.Carney (1998) ทั้งสองท่านให้ความสนใจเกี่ยวกับ วิถีชีวิตของคนยากจนในชนบท โดยได้เสนอกรอบในการวิเคราะห์การดำเนินชีวิตของคนยากจน ระดับท้องถิ่น โดยวิเคราะห์ผ่านทรัพยากรของครัวเรือนและชุมชนในท้องถิ่นที่ครอบครัวยุค และ ชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ ในกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพให้อยู่รอดภายใต้ผลกระทบจากภายนอก ชุมชน

Chamber (1989) ได้วิเคราะห์การดำรงชีพในเรื่องความเปราะบางของชาวนาและได้ นิยามบริบทความเปราะบาง (Vulnerability Context) ที่มีผลกระทบต่อความยากจนในครัวเรือน ซึ่ง Chamber ได้นิยามบริบทความเปราะบางว่า หมายถึง ระดับการเผชิญกับความเสี่ยง ภัยพิบัติ ความ ที่สูง และมีผลต่อความมั่นคงทางอาหาร บริบทดังกล่าวอาจประกอบด้วย แนวโน้ม อาทิ แนวโน้มของประชากร แนวโน้มของทรัพยากร แนวโน้มในการจัดทรัพยากร เป็นต้น วิกฤติ (Shocks) เช่น โรคภัย และความเจ็บป่วยของคนและพืชผล ภัยธรรมชาติ เศรษฐกิจตกต่ำ ฯลฯ **ฤดูกาล** เช่นการเปลี่ยนแปลงในราคาพืชผลตามฤดูกาล ผลผลิตและการจ้างงาน ฯลฯ ในขณะที่ Swift

(1989) จำแนกปัจจัยที่มีผลต่อความเปราะบางออกเป็นสองประเภทคือ ปัจจัยใกล้เคียงกับปัจจัยเบื้องต้น โดยปัจจัยเบื้องต้นอาจประกอบด้วยภาวะความแห้งแล้ง น้ำท่วม ราคาพืชผลตกต่ำ ส่วนปัจจัยใกล้เคียงประกอบด้วย การผลิต การแลกเปลี่ยนและกระบวนการของทุน/ทรัพยากร

Ellis (1999) ได้กล่าวเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพว่า เกษตรกรจะพยายามศึกษาและเรียนรู้วิธีการทำการเกษตรรูปแบบใหม่ให้สอดคล้องกับทุนที่มีอยู่ รวมถึงแสวงหาแนวทางในการเข้าถึงแหล่งทุน โดยการยอมเสียสละทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ คือ ที่ดิน เพื่อใช้ในการค้าประกัน การกู้ยืมเงินจากแหล่งทุนต่าง ๆ นอกจากทุนที่ต้องใช้ในยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพแล้ว เกษตรกรยังต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่างๆทั้งที่มาจากตัวเกษตรกรเอง เช่น การขาดความรู้ในด้านการเกษตร การศึกษาอยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำทำให้ไม่สามารถที่จะผลิตผลผลิตทางการเกษตรให้ตอบสนองกับความต้องการของตลาดและผู้บริโภค เป็นต้น

Brich-Thomsen et al., (2001) ได้กล่าวเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพไว้ว่า เป็นแนวทางของครัวเรือนที่ใช้ในการปรับปรุงวิถีชีวิตของครัวเรือนได้แก่ อาหารและสินค้าที่จำเป็น เงินสดที่ใช้ในการจับจ่ายใช้สอย การออม เพื่อความต้องการหรือนำมาใช้ประโยชน์ในยามฉุกเฉินและความมั่นคงทางสังคม โดยใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพซึ่งเป็นไปได้ทั้งที่เป็นการวางแผนไว้ล่วงหน้าแล้วและสามารถที่จะปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าโดยที่ไม่อาจคาดเดาได้ซึ่งสามารถจะเป็นผู้ที่จัดการกับแผนที่วางไว้ทั้งหมดโดยสามารถที่จะสรุปแนวทางที่เกษตรกรใช้ในการดำรงชีพไว้ดังนี้

1) ลดความเสี่ยงของปัจจัยทางด้านกายภาพ ด้วยการสร้างความมั่นคงให้ทรัพยากรที่มีความจำเป็นต่อการทำการดำรงชีวิต เพื่อสร้างความมั่นใจในการทำกิจกรรมทางการเกษตรในระยะยาว ลงทุนในโครงสร้างที่มีความจำเป็นต่อการเกษตรในระยะยาว เช่นการสร้างแหล่งน้ำ เพื่อการเกษตร เพื่อให้สามารถมีน้ำใช้ในกระบวนการผลิตในกิจกรรมทางการเกษตรอย่างเพียงพอ (Ruedi and Ruedi, 2004)

2) การบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต่อการเกษตร เช่น แหล่งน้ำ ดิน เป็นต้น เมื่อมีความอุดมสมบูรณ์ลดลง เกษตรกรจึงต้องมีการชดเชย หรือสร้างเสริมความอุดมสมบูรณ์ให้กับทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการบำรุงให้ทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต่อการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์พร้อมที่จะใช้ในการทำกิจกรรมทางการเกษตรอยู่ตลอดเวลา เช่น การปลูกพืชตระกูลถั่วเพื่อเพิ่มสารอาหารให้กับดิน การให้ปุ๋ยเพื่อทำการบำรุงดิน (อันธิกา ปราบชนะพงศ์, 2545)

3) การหาแหล่งทุนด้วยการจำหน่ายทุนที่มีอยู่ ทุนในที่นี้หมายถึงทุนที่เป็นทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติ เช่น ที่ดิน พันธุ์สัตว์ เป็นต้น และทุนทางเทคโนโลยี เช่น อุปกรณ์ทางการเกษตร

เครื่องจักร เป็นต้น เพื่อนำเงินที่ได้มาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน หรือนำมาลงทุนด้านการเกษตร ทั้ง การทำการเกษตรรูปแบบใหม่ เช่น การขายที่ดินเพื่อนำเงินมาเป็นทุนตั้งต้นในกิจกรรมการเกษตร ด้านอื่นและการขายสัตว์เลี้ยง โดยการขายทั้งหมด เพื่อนำเงินที่ได้มาทำการซื้อพันธุ์สัตว์สายพันธุ์ ใหม่มาเลี้ยงเพื่อปรับปรุงพันธุ์ และการนำเอาเงินทุนที่ได้นั้นมาลงทุนระยะยาวทางการเกษตร เช่น การสร้างแหล่งน้ำทางการเกษตร การซื้อเครื่องจักรกลทางการเกษตรที่ทันสมัย เป็นต้น (Rigg, 1996)

4) การยอมเสียสละ เช่น ในครัวเรือนที่มีจำนวนแรงงานในครัวเรือนน้อยและไม่มีเวลา ทำให้ไม่สามารถที่จะเข้าร่วมในการใช้แรงงานตอบแทนได้ ทำให้อาณาเขตเกษตรกรไม่สามารถที่จะ เรียกใช้ต้นทุนที่เป็นแรงงานจากเพื่อนบ้านได้ นอกจากนี้ การที่ภาคการเกษตรขาดแรงงานนั้นส่งผล ทำให้บุคลากรของเกษตรกรต้องออกจากระบบการศึกษาเพื่อมาช่วยงานในกิจกรรมการเกษตร เนื่องจากสภาวะขาดแรงงานซึ่งพบได้ในประเทศไทยในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา

5) การเพิ่มความเข้มในการผลิตด้วยการนำเอาทุนทางการเงินมาเปลี่ยนให้เป็นทุน ทางด้านการดำรงชีพได้แก่ การที่เกษตรกรใช้ปุ๋ยเคมีในการเพาะปลูก การใช้เครื่องจักรที่ทันสมัย เพื่อทดแทนแรงงานจากคน การใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเพื่อลดเวลาในการเก็บเกี่ยวและการขนส่ง สินค้าไปยังผู้บริโภคให้มีความรวดเร็วขึ้น เพื่อให้เกิดความเสียหายต่อตัวสินค้าน้อยลง ทำให้ขาย สินค้าได้ราคาดีขึ้น หรือการลดต้นทุนทางการผลิตในด้านอื่นๆ เช่น การใช้ปุ๋ยคอกที่มีราคาถูกกว่า ปุ๋ยเคมีในการบำรุงดินและต้นพืช เป็นต้น นอกจากนี้เกษตรกรยังสามารถใช้ยุทธวิธีในการลด บทบาทของพ่อค้าคนกลาง โดยที่เกษตรกรเป็นผู้ติดต่อกับตลาดที่รองรับสินค้า และเป็นผู้นำสินค้า ไปขายด้วยตนเอง

6) การหารายได้จากแหล่งอื่นเพื่อนำมาทดแทนในช่วงที่ต้องว่างจากการทำกิจกรรม ทางการเกษตรเพื่อรอเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่ง การที่เกษตรกรทำกิจกรรมทางการเกษตร โดยใช้เวลาว่าง ในช่วงที่รอเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้การทำอาชีพเสริมของเกษตรกรก็เป็นแนวทาง สร้างรายได้ให้เพียงพอกับรายจ่ายของเกษตรกรที่เกิดขึ้น

Ruedi and Ruedi (2004) ได้กล่าวเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพไว้ว่า การเข้าถึงทุน เพื่อใช้ในการดำรงชีพ มีการเข้าถึงที่แตกต่างกันไปเกษตรกรผู้ที่มีฐานะทางการเงินดีสามารถที่จะ เข้าถึงทุนทั้ง 5 ประเภท ได้ดีกว่าเกษตรกรที่มีฐานะยากจน ส่งผลต่อการเลือกแนวทางในการดำรง ชีพของเกษตรกรด้วยเช่นกัน ทางเลือกในการดำรงชีพของเกษตรกรที่ยากจนมีอยู่ค่อนข้างจำกัด เมื่อ มีทางเลือกไม่มากเกษตรกรที่ยากจนมักจะเลือกการขายทุน เช่น ที่ดิน เป็นต้น ให้กับนายทุนหรือผู้ที่ มีฐานะดีกว่า มากกว่าที่จะพัฒนาการเกษตรของตนเองให้ดียิ่งขึ้น เนื่องจากขาดความเชื่อมั่นจาก

แหล่งทุนในการเข้าถึง และการศึกษาของเกษตรกรมีอยู่ในระดับที่ต่ำ ส่วนเกษตรกรที่มีฐานะปานกลางจะใช้แนวทางการพัฒนาทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น การปรับปรุงดินให้เหมาะสมต่อการปลูกพืช การพัฒนาแหล่งน้ำในที่ดินเพื่อให้เพียงพอกับการทำกิจกรรมทางการเกษตร เป็นต้น

Ellis and Freeman (2005) ได้กล่าวเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพไว้ว่า การใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่จะต้องมีการใช้ต้นทุนในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งทุนมีอยู่ 5 ชนิดด้วยกัน ประกอบด้วย 1) ทุนทางด้านทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ความชำนาญเฉพาะทาง การศึกษา และสุขภาพอนามัย 2) ทุนทางด้านกายภาพ ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งที่เป็นต่อการดำรงชีพ ประกอบไปด้วย เส้นทางคมนาคม ที่อยู่อาศัยที่มีความมั่นคง มีน้ำสะอาดและพลังงานอย่างเพียงพอ 3) ทุนทางด้านสถาบันการเงิน ได้แก่ ฐานะทางการเงิน การออม และการเข้าถึงแหล่งเงินทุน 4) ทุนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ และ 5) ทุนทางด้านสังคม ได้แก่ โครงข่ายทางด้านสังคม และความร่วมมือกันทางสังคม ซึ่งต้นทุนทั้ง 5 ชนิดนั้นมีการเชื่อมโยงกันอยู่ในลักษณะที่แตกต่างกันไป เช่น ต้นทุนทางด้านทรัพยากรมนุษย์จะเชื่อมโยงกับทุนทางด้านสังคมด้วยการศึกษา และสุขภาพอนามัย เป็นต้น

อนุกุล คลังบุญครอง (2527) ได้กล่าวเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพไว้ว่า ประชากรประกอบอาชีพผสมผสานและควบคู่กันไปในหลาย ๆ อย่าง เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน ผัก และอื่น ๆ ซึ่งมีทั้งแรงงานที่ใช้ตลอดปีและประเภทที่ใช้แรงงานเป็นครั้งคราว ได้แก่ การรับจ้าง, ช่างก่อสร้าง, ช่างบัดกรี, ช่างไม้ และการทอผ้าควบคู่ไปกับการทำนา การประกอบอาชีพต่าง ๆ อย่างหลากหลายดังกล่าวนี้ จากการศึกษาพบว่า ทำให้ครอบครัวเกษตรกรของหมู่บ้านที่ทำการวิจัย มีรายได้เพียงพอต่อการครองชีพ ได้ตลอดทั้งปี แม้ว่าการทำนาที่ถือว่าเป็นอาชีพหลักจะประสบความล้มเหลวก็ตาม และเป็นการยกระดับค่าครองชีพของเกษตรกรให้สูงขึ้น

นภาพรณี หวานนท์ และคณะ (2546) ได้ให้ความหมายและจำแนกทุนชุมชนที่นำไปวิเคราะห์ในการดำรงชีพของครัวเรือนทุนชุมชน หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนหรือคนนอกชุมชนที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชน สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตและเป็นประโยชน์ต่อปัจเจกบุคคล ครอบครัว และเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน ทุนชุมชนจะได้รับการสร้างสรรค์ สืบสาน และสะสมกันต่อ ๆ มาจนกลายเป็นสิ่งแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชน การจำแนกทุนชุมชนที่ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของชุมชนที่สร้างความมั่นคงให้แก่ความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวในชุมชน สามารถจำแนกได้ 3 มิติ ได้แก่ ทุนความรู้ ทุนสังคม และทุนจิตวิญญาณ

1) **ทุนความรู้** หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนหรือในเครือข่ายของชุมชน สร้างขึ้นเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่คนเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นหรือมีความสำคัญในการดำรงชีพ เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย

เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ความมั่นคงปลอดภัย สุขและความพึงพอใจ ทุนความรู้เกิดขึ้นจากการที่คนได้ใช้ปัญญาและประสบการณ์ในการจัดระบบ ถักทอ ผสมผสานสรรพสิ่งที่มีอยู่เพื่อให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ โดยความรู้เหล่านี้มีการสืบสาน ปรับเปลี่ยน และสะสมกันมาจนกลายเป็นระบบความรู้ในเรื่องต่างๆ เช่น ระบบความรู้ในการทำนา การทอผ้าการสร้างที่อยู่อาศัย การทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต

2) **ทุนสังคม** หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนหรือเครือข่ายชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชน ทุนทางสังคม ถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญและมีคุณค่ายิ่งสำหรับการดำรงชีวิตของบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนต่างๆ จะมีทุนทางสังคมที่ขนาด และแบบแผนความร่วมมือที่แตกต่างกันไปได้หลายรูปแบบ แต่โดยทั่วไปแล้วก็จะเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อร่วมมือกันในด้านต่างๆ ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น การช่วยเหลือแรงงานในการผลิต การสร้างที่อยู่อาศัย การจัดการผลผลิต การช่วยเหลือกันเมื่อเจอภาวะวิกฤตทางธรรมชาติ การช่วยเหลือกันเมื่อเจ็บป่วย (นภภรณ์ หะวานนท์ และคณะ, 2546)

3) **ทุนทางจิตวิญญาณ** หมายถึงอุดมการณ์ ความคิดความเชื่อ ที่คนในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้นมา ด้วยเห็นว่าเป็นสิ่งดีงาม เป็นคุณค่า ที่คนในชุมชนยึดถือด้วยกัน โดยชุมชนจะมีกระบวนการรักษาและสืบทอดทุนทางจิตวิญญาณจากคนรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง ทุนทางจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้คนมีความรัก ดำรงชีวิตอย่างสันติและเอื้ออาทรในชุมชน มีความสามัคคีในชุมชน เป็นทุนที่ทำให้คนเกิดฝันและกำลังใจความมุ่งมั่น และความปรารถนา ที่จะทำในสิ่งที่จะเกิดผลดีแก่ผู้อื่น

มณีนัย ทองอยู่ (2546) ได้กล่าวถึงผลจากการได้ศึกษาว่า การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาโดยได้สรุปแนวทางที่ชาวนาใช้ในการดำรงชีพเพื่อสร้างความอยู่รอด ประกอบด้วย

1) การผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนควบคู่กับการผลิตเพื่อการค้าในเวลาเดียวกัน

2) การที่ชาวนาสร้างความหลากหลายทางเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยการรวมเอาการทำงานนอกภาคการเกษตร ทั้งตัวชาวนาเองที่ว่างในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตและรอเก็บเกี่ยวผลผลิตและบุตรหลานของชาวนาที่ศึกษาในระดับที่สูง โดยการไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีพ

3) การที่ชาวนาพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครัวเรือนให้คงไว้ และ

4) การรักษาบทบาทของครัวเรือนไว้ในฐานะที่เป็นหน่วยในการจัดสรรแรงงานและทรัพยากรที่หาได้และการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานทุนชุมชน คือ ทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ และทุนทางสังคม

ปีนแคว เหลืองอร่ามศรี (2549) ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพว่า การดำรงชีพของเกษตรกรนั้นต้องอาศัยยุทธวิธีหรือยุทธศาสตร์ในการอยู่รอดภายใต้ความกดดันที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของสังคมที่มุ่งเข้าสู่สังคมทุนนิยมที่มุ่งเน้นไปที่วัตถุคือเงินตรามากกว่าสิ่งอื่นใด เกษตรกรจึงมีการตอบสนองโดยการหาวิธีการเพื่อให้ตนเองสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสภาวะที่มีความกดดันเช่นนี้

สำราญ สระโน (2549) จำแนกการวิเคราะห์การดำรงชีพ ว่ามี องค์ประกอบดังต่อไปนี้ คือ 1) วิเคราะห์องค์ประกอบด้านความอ่อนแอและไม่แน่นอน เป็นภาวะที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อการผลิตและการดำเนินชีวิต ได้แก่ ภาวะที่เกิดผลกระทบอย่างทันทีทันใดและรุนแรง ส่งผลเสียหายต่อการผลิต และการดำรงชีพ หรือการทำเกษตร ได้แก่ ภัยธรรมชาติ การขาดเงินใช้จ่ายอย่างทันทีทันใด ความขัดแย้ง ในสังคม/ครอบครัว ปัญหาสุขภาพ เป็นต้น ภาวะแนวโน้ม การเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล และการเคลื่อนไหวของปัจจัยต่างๆ ได้แก่ แนวโน้มการเคลื่อนไหวราคาผลผลิต แนวโน้มการให้ผลผลิตของพืช แนวโน้มปริมาณฝนตก ความจำเป็นต้องใช้หนี้ตามกำหนดเวลา แนวโน้มรายจ่ายต่างๆ 2) วิเคราะห์องค์ประกอบจากการเปลี่ยนแปลงจากภาครัฐ และองค์กรชุมชน ได้แก่ กฎหมาย การเปลี่ยนผู้นำชุมชน การรวมกลุ่มในชุมชน โครงการส่งเสริมการเกษตร 3) วิเคราะห์องค์ประกอบทรัพย์สิน หรือทุนในการดำรงชีพ ซึ่งหลักการวิเคราะห์เรื่องทรัพย์สิน / ทุนก็คล้ายกับการวิเคราะห์ของ Scoones และD.Carney จะไม่ขอกกล่าวถึงตรงนี้ 4) วิเคราะห์กลยุทธ์การดำรงชีพ ทางเลือก รูปแบบ หรือเทคนิค ที่ชาวนาใช้ในการประกอบอาชีพ 5) วิเคราะห์ผลลัพธ์ เป็นผลได้ที่เกิดจากการเลือกกลยุทธ์ในการผลิตและการดำรงชีพแต่ละด้าน ว่ามีมากน้อยขนาดไหน ได้แก่ การมีรายได้เพิ่มขึ้น การเพิ่มความมั่นคงด้านอาหาร การลดความอ่อนแอ การเพิ่มการกินคืออยู่ที่ดีขึ้น การเกิดความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ความสำเร็จและคุณภาพประโยชน์โดยผ่านทางยุทธศาสตร์ที่จำเพาะเจาะจง แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นย่อมเกิดภายใต้ความปรารถนาของชุมชนและครัวเรือนเพื่อการดำเนินชีวิตให้อยู่รอด

สรุป จากการทำมีผู้ให้แนวทางการวิเคราะห์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในเบื้องต้น ที่กล่าวมา พอที่จะสรุปหลักการวิเคราะห์เพื่อที่จะนำไปเป็นกรอบแนวคิดสรุปได้ไว้ 5 ประการ ดังนี้ คือ 1) วิเคราะห์องค์ประกอบด้านความอ่อนแอและไม่แน่นอนที่เป็นภาวะส่งผลกระทบต่อการผลิตและการดำเนินชีวิต 2) วิเคราะห์องค์ประกอบของรัฐ องค์กรชุมชน เช่น กฎหมาย การเปลี่ยนผู้นำในชุมชน 3) วิเคราะห์องค์ประกอบทรัพย์สิน/ทุน ในการดำรงชีพ 4) วิเคราะห์กลยุทธ์ในการดำรงชีพ คือ ทางเลือก รูปแบบ หรือเทคนิคในการใช้ประกอบอาชีพ 5) วิเคราะห์ผลลัพธ์ที่เกิดจากการเลือกกลยุทธ์ ในการผลิตและการดำรงชีพ

จากการศึกษาในหลักการ ที่กล่าวว่า ผู้ศึกษาสามารถนำหลักการวิเคราะห์ดังกล่าว มาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ โดยผ่านการวิเคราะห์การดำรงชีพ ทั้ง 5 ประการที่กล่าวมานี้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งหลักการวิเคราะห์ที่กล่าวมาเป็นหลักการที่อยู่ภายในบริบทต่างๆ ในชุมชน ซึ่งจะเป็นตัวชี้ให้เราได้เข้าใจในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชนบทได้มากขึ้น

1.3.1 ทรัพยากรในการดำรงชีพ (Livelihood Assets)

หัวใจของแนวคิดการดำรงชีพนั้นอยู่ที่คน ดังนั้นความเข้าใจความเข้มแข็งของคน(ซึ่งถูกเรียกว่าทุน/ทรัพยากรในแนวคิดการดำรงชีพ) จึงเป็นสิ่งสำคัญในการวิเคราะห์แนวทางที่คนจนแปรทรัพยากรให้เป็นผลลัพธ์เชิงบวกในการดำรงชีพ ในการบรรลุเป้าประสงค์ดังกล่าว จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรในหลายรูปแบบ ซึ่งทรัพยากรต่างๆ ไม่จำเป็นต้องอยู่ในระบอบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกบุคคล แต่รวมถึงทรัพย์สินที่อยู่ในรูปของทรัพย์สินส่วนรวมด้วย ประเด็นที่สำคัญอยู่ที่การเข้าถึงทรัพยากรเมื่อมีความจำเป็นต้องใช้ ในแง่นี้ แซมเบอร์และคอนเวย์ (1992) จึงได้จำแนกทุนทรัพยากรประเภทที่มีตัวตนชัดเจนออกจากประเภทที่ไม่มีตัวตน ซึ่งหมายถึงการอ้างสิทธิ์ (Claim) โดยนิยามการอ้างสิทธิ์ว่าหมายถึง การที่คนเรียกร้องให้มีการช่วยเหลือตามหลักศีลธรรมได้ ในขณะที่การเข้าถึง คือการที่มีโอกาสในการเข้าใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทุน/ทรัพยากรไม่เป็นเพียงแต่แหล่งที่มาของการดำรงชีพของความหมายของวิถีชีวิตเท่านั้นแต่ยังเป็นแหล่งที่มาของอำนาจอีกด้วย

ทุน/ทรัพยากรมนุษย์ (Human Capital) หมายถึงทักษะ ความรู้ ความสามารถในด้านแรงงาน และสุขภาพที่ดี ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยให้คนสามารถดำเนินยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพและบรรลุผลเป้าประสงค์ในการดำรงชีพได้ (DFID 2001) ในระดับครัวเรือนนั้น ทรัพยากรมนุษย์มีความแตกต่างตามขนาดของครัวเรือนระดับของทักษะ ศักยภาพในการนำ สถานภาพทางสุขภาพ เป็นต้น ทรัพยากรมนุษย์ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญและมีคุณค่ามากที่สุด ในอันที่จะใช้ทรัพยากรประเภทอื่นๆ ได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพิจารณาการเปลี่ยนแปลงในทรัพยากรมนุษย์ ไม่ใช่ในฐานะผลที่แยกออกมาต่างหาก แต่เป็นการสนับสนุนทรัพยากรประเภทอื่นๆ ด้วย (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2549)

สรุป ในเรื่องทรัพยากรมนุษย์ที่ได้ยกมานั้น จะเห็นได้ว่ามนุษย์เป็นทรัพยากรที่สำคัญในการที่จะนำทรัพย์สิน/ทุนมาใช้ แต่มนุษย์มีความรู้ความสามารถไม่เท่ากัน มีศักยภาพในการเข้าถึงต่างกันมีฐานการดำรงชีพที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นในงานวิจัยเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ จะเป็นสิ่งที่บ่งบอกให้รู้ถึงความแตกต่างของการเข้าถึงทรัพย์สิน/ทุนที่ต่างกัน ผู้ที่เข้าถึงทรัพย์สิน/ทุนมากกว่าย่อมจะมีโอกาสในการแสวงหาผลประโยชน์

ในการดำรงชีพมากกว่าผู้ที่เข้าถึงทรัพย์สิน/ทุนที่น้อยกว่า เหตุนี้มนุษย์จึงเป็นตัวแปรสำคัญในการนำทรัพย์สิน/ทุน ไปใช้ จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลที่มีพื้นฐานความรู้ความสามารถ

1.3.2 ผลลัพธ์ของการดำรงชีพ (Livelihood Outcomes)

ผลของการดำรงชีพ คือ ความสำเร็จที่ได้จากการใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ เช่น รายได้ที่เพิ่มมากขึ้น (Increased Income) ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Increased Well-Being) ทั้งในด้านวัตถุ จิตใจ สุขภาพ ความภาคภูมิใจในตนเอง การเข้าถึงบริการต่างๆ และการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ความเปราะบางที่ลดลง (Reduced Vulnerability) เช่น ความยืดหยุ่นที่เพิ่มมากขึ้นจากสถานภาพในทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้น ความมั่นคงทางอาหารที่เพิ่มมากขึ้น (Increased Food Security) เช่น ฐานทรัพยากรอาหารที่สมบูรณ์ขึ้น รายได้เพียงพอต่อการซื้ออาหารที่จำเป็น การใช้ทรัพยากรที่ยั่งยืนขึ้น เช่น มีสิทธิเพิ่มมากขึ้นในการจัดทรัพยากร มีกฎระเบียบที่เข้มแข็งขึ้น (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2549)

จะเห็นได้ว่า ผลจากการดำรงชีพช่วยชี้ให้เห็นถึงที่มาและที่ไปของการตัดสินใจในการเลือกทรัพย์สิน/ทุนมาใช้อย่างชาญฉลาดและถูกต้องเหมาะสม สัมกับบริบทที่ตนอาศัยอยู่ และไม่ก่อให้เกิดปัญหาที่ตามมาในภายหลังต่อครัวเรือนและชุมชน นอกจากนี้แล้ว ผลลัพธ์ของการดำรงชีพยังมีอิทธิพลโดยตรงต่อทรัพยากร/ทุน ที่มีอยู่ ซึ่งทุนบางอย่างอาจจะหมดไปก็ได้ถ้าไม่รู้จักใช้และจะส่งผลกระทบต่อกลับมาแก่ครัวเรือนและชุมชน และขณะเดียวกันความสามารถและความสำเร็จในการรับมือที่แก้ปัญหาหรือวิกฤติต่าง ๆ ได้ ย่อมยังผลต่อแนวทางการเลือกใช้ทุน/ทรัพยากร เช่นเดียวกัน

สรุป ในงานวิจัยนี้ จะไม่ศึกษาถึงผลของกิจกรรมที่ทำเพื่อการดำรงชีพไม่ได้เลย เพราะผลลัพธ์จะเป็นตัวบ่งชี้หรือเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงการเข้าไปดิ้นทรัพย์สิน/ทุนมาใช้อย่างลงตัวและเหมาะสมหรือไม่ นั่นขึ้นอยู่กับตัวชี้วัดที่สำคัญคือ ผลที่ปรากฏออกมาทางด้านบวกหรือด้านลบต่อการดำรงชีวิตของคนในครัวเรือนและชุมชน วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวบ้าน สุขภาพร่างกาย และจิตใจตลอดทั้ง การเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในครัวเรือนเกษตรกรและในชุมชน

1.3.3 แนวคิดหลักของการดำรงชีพ (Livelihoods Approach)

เป็นความคิดเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ ขอบเขต ลำดับความสำคัญของการพัฒนา โดยอาศัยแนวความคิดหลัก 6 ประการ ดังนี้

1) **คนเป็นสำคัญ (People-Centered)** เริ่มจากการวิเคราะห์การดำรงชีวิตของเกษตรกรและวิธีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนโยบาย การจัดองค์กร ที่เกิดกับคน การถือครอง และมิติของความยากจน และทำงานเพื่อนำไปสู่เป้าหมาย เน้นความสำคัญของ

อิทธิพลด้านนโยบายและการจัดการสถาบันที่เกี่ยวกับวาระของความยากจน ทำงานสนับสนุนคน เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของการดำรงชีวิต ซึ่งเชื่อว่าความยากจนจะลดลงหากการสนับสนุนจากภายนอกทำงานสอดคล้องกับแนวทางของวิถีการดำรงชีวิต สภาพแวดล้อมทางสังคม และความสามารถในการปรับใช้

2) **องค์รวม (Holistic)** ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ไม่แยกส่วน ตามลักษณะภูมิศาสตร์ และกลุ่มสังคม สำนึกในอิทธิพลหลากหลายที่มีต่อมนุษย์ ค้นหาทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลเหล่านี้และผลกระทบที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิต สำนึกในหน้าที่ที่หลากหลาย ยอมรับวิถีที่หลากหลายของการดำรงชีวิต ค้นหาเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ที่หลากหลายของการดำรงชีวิต

3) **พลวัต (Dynamic)** ค้นหาทำความเข้าใจและเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะสามารถสนับสนุนผลทางบวก บรรเทาผลทางลบ ที่จะเกิดขึ้นจากผลกระทบภายนอก

4) **สร้างบนความเข้มแข็ง (Building on Strengths)** หลักการสำคัญคือการเริ่มวิเคราะห์ความเข้มแข็ง มากกว่าความต้องการ

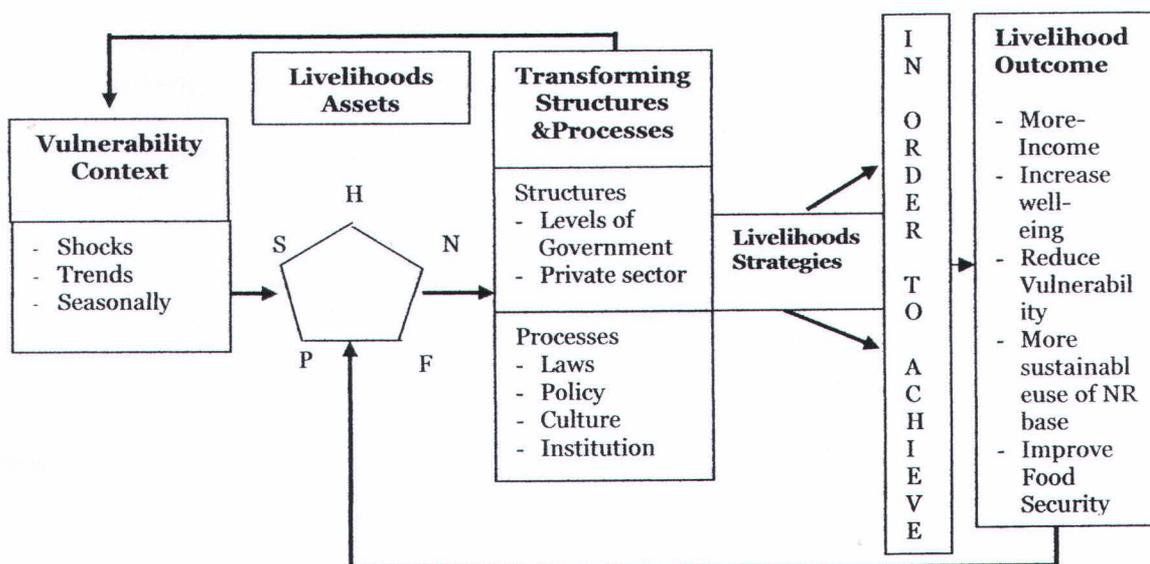
5) **เชื่อมโยงมหภาคและจุลภาค (Macro-Micro Links)** แนวทางการศึกษาการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ต้องการที่จะเป็นจุดเชื่อมช่องว่างระหว่างระดับนโยบาย สถาบัน ถึงระดับชุมชนและรายบุคคล

6) **ความยั่งยืน (Sustainability)** เป็นการประเมินความยั่งยืนจาก 4 องค์ประกอบหลักคือ สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และ สถาบัน

จะเห็นว่า หลักของการดำรงชีพอย่างยั่งยืนจะช่วยชี้ให้เห็นถึงความหลักความคิดเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ ขอบเขต ลำดับความสำคัญของการพัฒนา โดยอาศัยแนวความคิดหลัก 6 ประการ ในการตัดสินใจในการเลือกทรัพย์สิน/ทุนมาใช้อย่างชาญฉลาดและถูกต้องเหมาะสม กับบริบทที่ตนเองอาศัยอยู่ และไม่ก่อให้เกิดปัญหาที่ตามมาในภายหลังต่อครัวเรือนเกษตรกรและชุมชน นอกจากนี้ หลักการของการดำรงชีพอย่างยั่งยืนยังมีอิทธิพล โดยตรงต่อทรัพยากร/ทุน ที่มีอยู่ ซึ่งทุนบางอย่างอาจจะหมดไปก็ได้ถ้าไม่รู้จักใช้และจะส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกรและชุมชน และขณะเดียวกันความสามารถและความสำเร็จในการรับมือที่แก้ปัญหาหรือวิกฤติต่าง ๆ ได้ โดยอาศัยหลักการสำคัญของการดำรงชีพอย่างยั่งยืนยังผลต่อแนวทางการเลือกใช้ทุน/ทรัพยากร เช่นเดียวกัน

สรุป ในงานวิจัยนี้ หลักแนวคิดของการดำรงชีพอย่างยั่งยืนจะเป็นตัวบ่งชี้หรือเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงหลักการในการเข้าไปดึงทรัพย์สิน/ทุนมาใช้อย่างลงตัวและเหมาะสมอันก่อให้เกิด

ผลดีต่อการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรและคนในชุมชน ทั้งสุขภาพร่างกายและจิตใจตลอดถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในครัวเรือนเกษตรกรและในชุมชน

[Livelihood assets H=human capital, N=natural capital, F=financial capital, P=physical capital, S=social capital]

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood Framework)

1.3.4 แนวทางการนำไปใช้ประโยชน์

ประโยชน์ของการศึกษาดำรงชีพอย่างยั่งยืนจะช่วยให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

- 1) เพื่อปรับปรุงวิธีการเข้าถึง คุณภาพที่สูงขึ้นของ การศึกษา ข่าวสาร เทคโนโลยีและการอบรม โภชนาการและสุขภาพที่ดีขึ้น
- 2) เพิ่มการสนับสนุนและการรวมกันของสภาพแวดล้อมทางสังคม
- 3) เพิ่มความมั่นคงในการเข้าถึงและการจัดการที่ดีกว่าด้านทรัพยากรธรรมชาติ
- 4) เพิ่มความมั่นคงในการเข้าถึงทรัพยากรการเงิน
- 5) การเข้าถึงที่ดีกว่าในสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน
- 6) สภาพแวดล้อมของนโยบายและสถาบันสามารถสนับสนุนวิธีการดำรงชีวิตได้หลากหลายและมีความเสมอภาคในการแข่งขันด้านการตลาด

จากองค์ประกอบและแนวความคิด จะเห็นได้ว่าเป็นแนวความคิดของการพัฒนาที่นำมาใช้ประโยชน์ได้กว้างขวาง ตั้งแต่ระดับมหภาคจนถึงระดับจุลภาค คือศึกษาได้ทั้งระดับประเทศตั้งแต่ระดับนโยบายรัฐบาลลงไปจนถึงระดับปฏิบัติการในไร่นา ประเด็นสำคัญที่ได้จากการศึกษาคือ

องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องที่ทำให้เกิดความยากจนของประชากร ในการดำเนินงานต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายตามระดับของการศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งแนวทางการศึกษานี้ใช้ได้ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative)

สรุป ในงานวิจัยนี้ จะมุ่งศึกษาแนวทางในการนำไปใช้ประโยชน์จากการศึกษาในเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ เพื่อให้ได้แนวทางที่เหมาะสมในการนำไปใช้ประโยชน์อันส่งผลดีต่อการดำรงชีวิตของคนในครัวเรือนและชุมชน ให้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี สุขภาพร่างกายและจิตใจที่แข็งแรงตลอดทั้งสามารถรับมือการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในครัวเรือนเกษตรกรและในชุมชนได้

1.3.5 ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ

เมื่อพิจารณาจากกรอบแนวการดำรงชีพอย่างยั่งยืนและแนวทางในการนำไปใช้ประโยชน์แล้ว กล่าวได้ว่ายุทธศาสตร์การดำรงชีพ หมายถึง ชุดของกิจกรรมและทางเลือกหลากหลายรูปแบบที่ผสมผสานกัน ที่คนใช้ในการบรรลุเป้าหมายในการดำรงชีพ ยุทธศาสตร์ดังกล่าวมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ประกอบด้วยแนวทางต่างๆ ที่ตอบสนองต่อความต้องการที่แตกต่างกันตามบริบทของเวลา ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และระดับทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้แล้วยุทธศาสตร์การดำรงชีพยังมีความแตกต่างกันไปภายในครัวเรือนเดียวกันอีกด้วย ในขณะที่โครงสร้างและกระบวนการเชิงโครงสร้างนั้นมีผลต่อสถานะภาพการครอบครองทรัพยากรหรือทุน สถานะภาพดังกล่าวมีผลโดยตรงต่อความสามารถในการเลือกใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพประเภทต่างๆ เป็นไปได้ทั้งแนวทางที่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า และทั้งทางเลือกที่ปรับใช้ในการรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่อาจคาดเดา ในแง่นี้ คนจึงมีฐานะเป็นเสมือน “ผู้จัดการแผนอันซับซ้อนในการใช้ทรัพยากรที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ทั้งสนับสนุนและ/หรือทดแทนซึ่งกันและกัน” (Moser, 1998 และ Rakodi, 1999 อ้างถึงใน มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2553)

โดยสร้างทางเลือกที่มีอยู่มาปรับใช้โดยครัวเรือนและสมาชิกภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ สถานการณ์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ และช่วงเวลาที่แตกต่างกัน มีผลให้ทางเลือกเหล่านี้มีความเป็นไปได้มากน้อยต่างกัน ไป นอกจากนี้ในบางสถานการณ์ การใช้ทางเลือกอาจเป็นไปในแนวทางที่แข่งขันกัน หรือช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากความแตกต่างในกลุ่มคนเอง การพิจารณายุทธศาสตร์การดำรงชีพของกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงเงื่อนไขความแตกต่างเหล่านี้ด้วย

ในการปรับใช้แนวคิดการดำรงชีพ โดยการสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของผู้ด้อยโอกาสนั้น ในงานของ Stites, LautzeE, Mazurana and Anic (2005) อ้างถึงใน มนต์ชัย ผ่องศิริ

ริ, 2553 ได้ศึกษาตัวแปรที่มีอิทธิพลผลักดันให้เกิดระบบการดำรงชีพ (Livelihood Systems) ซึ่งอยู่บนฐานของทรัพย์สิน (Assets) และยุทธศาสตร์ (Strategies) ประกอบไปด้วยตัวแปรที่สำคัญดังนี้

1) ความอยู่รอด (Survival) เป็นการอยู่รอดในความหมายที่สอดคล้องกับ the ability to make a living

2) ความมั่นคงด้านอาหาร (Food Security)

3) ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ (Economic Security)

4) ความสุข (Happiness)

5) ที่อยู่อาศัยในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย (Safe Home Environment)

Emebet Mulugeta (2008) อ้างถึงใน มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2553 ศึกษาเรื่อง Crossing the Hurdle: Survival Strategies of Poor Women in Addis Ababa โดยใช้กรอบแนวคิดวิธีการดำรงชีพ (Livelihood Approaches Framework) ในการมองหาปัญหาและยุทธศาสตร์การรับมือของผู้หญิง ซึ่งพบว่ามีข้อจำกัดจากหลายปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อรายได้ของผู้หญิงและความอยู่ดีมีสุขด้วย ผู้หญิงที่ศึกษาจึงต้องใช้หลายยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ เพื่อความอยู่รอดและรับมือกับความยากจน ได้แก่ การลดทั้งคุณภาพ ปริมาณ และจำนวนมื้ออาหารลง ขอยืมอาหารและเงิน อดออม ให้เด็ก ๆ ออกไปทำงาน ได้รับบริจาคจากหน่วยงานและเพื่อนบ้าน, ขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐและ NGOs, ขายทรัพย์สินในบ้าน, ค้าขายเล็กๆ น้อยๆ, อพยพไปหางานทำตามฤดูกาล เป็นต้น ในขณะที่บางคนเลือกใช้ยุทธศาสตร์อยู่เฉยๆ ไม่ต่อสู้ดิ้นรน ผู้หญิงเหล่านี้จะตกเป็นเหยื่อของความยากจนแบบเรื้อรัง (Chronic Poverty) ซึ่งทัศนคติเช่นนี้จะเด่นชัดขึ้น เมื่อปัจเจกบุคคลสามารถคาดการณ์ผลลัพธ์ที่จะเกิดจากการกระทำของตน เป็นการทำให้สถานการณ์ของชีวิตดีขึ้น อย่างไรก็ตามการมองโลกในแง่ดีจะช่วยบรรเทาในยามที่ปัญหายังคงดำรงอยู่ และอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่สามารถควบคุมได้หรือทำนายได้ นักจิตวิทยาเรียกสถานการณ์เช่นนี้ว่า “เรียนรู้การอยู่ในภาวะหมดหนทาง (Learned Hopelessness)” อันเป็นเหตุผลที่ทำให้ผู้หญิงจำนวนหนึ่งเลือกที่จะใช้ยุทธศาสตร์แบบอยู่เฉย ๆ ไม่ต่อสู้ดิ้นรน ไม่ตอบโต้กับสถานการณ์ใดๆ

กล่าวโดยสรุป แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ คือ การกำหนดรูปแบบของกิจกรรมและการปฏิบัติการในชีวิตเพื่อความอยู่รอดและให้ดีขึ้น โดยพิจารณากระบวนการของครัวเรือนและการทำกิจกรรมในชุมชน ไม่ได้มีเฉพาะในสังคมชนบทแต่ยังรวมไปถึงสังคมเมืองด้วย โดยมีสถาบันทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานของชุมชน ที่จะเชื่อมโยงแสดงออกมาทั้งในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชายและผู้หญิง และสิทธิในทรัพย์สินที่จะเป็นตัวเชื่อมโยงแสดงรูปแบบของยุทธศาสตร์ของการดำรงชีพในการหารายได้และการผลิตอาหารสำหรับปัจเจก

บุคคลหรือครัวเรือน เช่น ความแตกต่างของโอกาสในการเข้าถึงที่ดิน ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดหรือข้อจำกัดในลักษณะของการดำรงชีพ หรือความแตกต่างทางด้านเพศภาวะ ชนชั้น และความสัมพันธ์ในครัวเรือน ก็ได้แสดงถึงความแตกต่างในการเข้าถึงทรัพยากรและได้สร้างความแตกต่างในยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ ซึ่งองค์ประกอบของการดำรงชีพประกอบด้วย ทรัพยากร คือทุนทางธรรมชาติ กายภาพ มนุษย์ การเงิน และสังคม กิจกรรม และการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ซึ่งถูกควบคุมกำกับโดยสถาบันและความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นตัวกำหนดการดำรงชีพของปัจเจกบุคคลหรือครัวเรือน (Ellis, 2000 อ้างถึงใน มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2553)

การใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพจะต้องมีการใช้ทุน (Capitals) ในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ซึ่งทุนมีอยู่ 5 ประเภทด้วยกัน ประกอบด้วย 1) ทุนทางด้านทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ความชำนาญเฉพาะทาง การศึกษาและสุขภาพอนามัย 2) ทุนทางด้านกายภาพ ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งที่เป็นต่อการดำรงชีพ ประกอบไปด้วย เส้นทางคมนาคม ที่อยู่อาศัยที่มีความมั่นคง มีน้ำสะอาดและพลังงานอย่างเพียงพอ 3) ทุนทางด้านสถาบันการเงิน ได้แก่ ฐานะทางการเงิน การออมและการเข้าถึงแหล่งเงินทุน 4) ทุนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ และ 5) ทุนทางด้านสังคม ได้แก่ โครงข่ายทางด้านสังคม และความร่วมมือกันทางสังคม เป็นการนำแนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพไปใช้กับหน่วยที่มีขนาดต่างกัน ตามความซับซ้อนของปฏิสัมพันธ์ในสถาบันและองค์กรในระดับที่มีแตกต่างกัน

โดยในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดการดำรงชีพ (Livelihood Strategy) มาใช้ในแนวคิดงานวิจัย โดยมีจุดมุ่งหมายถึงการสร้างความเป็นอยู่ในการดำรงชีพเพื่อให้เกิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมขึ้น เพื่อเป็นการสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรและในคนชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอดและความยั่งยืนของชุมชน

ดังนั้นจากที่ได้กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เป็นเหตุให้บุคคลหรือชุมชนต้องปรับตัวหรือเปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ ในการสร้างยุทธศาสตร์ให้เกิดขึ้นสำหรับการดำรงชีพของชุมชนให้สามารถคงอยู่ได้ในท่ามกลางสภาวะการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชน โดยใช้ยุทธศาสตร์ที่อิงอาศัยทรัพย์สิน/ทุน ภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถ ในการประกอบกิจกรรมเสริม อย่างหลากหลาย เช่น ทำนาผสมผสานกับค้าขาย ทำนาผสมผสานกับการทำเกษตรปลูกพืชผักผลไม้ ทำนาผสมผสานกับการประมง เป็นต้น ซึ่งยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรนี้มีอย่างหลากหลาย แตกต่างกันตามสภาพบริบทแต่ละท้องที่ เหตุฉะนั้นผู้วิจัยจึงนำกลไกการเข้าถึงทรัพย์สิน/

ทุน ความสัมพันธ์ทางสังคม กลุ่มองค์กรทางสังคม ตลอดทั้งอาศัย จารีต ประเพณี และความเชื่อ เพื่อมาเป็นยุทธวิธีในการศึกษาด้วย

2. แนวคิดทุนทางสังคม

ในการศึกษางานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญแก่แนวคิดและแนวทางที่เป็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรม โดยนำทุนทางสังคม มาใช้อธิบายอย่างละเอียด หลังจากผู้วิจัยได้หิบบกและอธิบาย ในเรื่องทุนต่าง ๆ ทั้ง 5 ประเภท ดังกล่าว มาแล้วนั้น แต่ยังไม่สามารถที่จะชี้ให้เห็นถึงภาพปรากฏการณ์อย่างชัดเจนในบริบทครัวเรือนและชุมชนได้ ผู้วิจัยเห็นว่า ทุนทางสังคมมีบทบาทที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชน เพราะคนในชุมชนชนบทอาศัยทุนทางสังคมในเรื่องของความเป็นอยู่ การพึ่งพาอาศัยกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลและการมีน้ำใจให้แก่กัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งผูกมัดหรือรั้งคนในชุมชน ให้ยืนหยัดต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคตลอดทั้งผ่านพ้นภัยพิบัติต่าง ๆ มาได้ ทุนทางสังคมเป็นเครื่องผูกมัดคนมาตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบัน และได้กลายเป็นรากที่ฝังลึกในวิถีชีวิต จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ในการที่จะนำมาอธิบายให้ชัดเจนและเพื่อเป็นกรอบที่สำคัญในการศึกษา

อาจกล่าวได้ว่า แนวคิด “ทุนทางสังคม” (Social Capital) เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีรากกล่าวถึงค่อนข้างแพร่หลายในยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modernization) ทั้งนี้เนื่องจากพบได้ว่า ความเป็นชุมชนในสังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสังคมตะวันตก หรือแม้แต่สังคมตะวันออกนับวันจะเริ่มสูญหายเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ นั้นหมายความว่า ความผูกพันของคนในสังคม หรือความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในสังคม ลดน้อยถอยลง ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้คนในสังคมเริ่มมีความรู้สึกโดดเดี่ยวมากยิ่งขึ้น ภาวะการขาดความรักความอบอุ่นระหว่างกันของสมาชิกในชุมชน ได้ส่งผลให้ชุมชนหรือสังคมขาดพลังในการแก้ไขปัญหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของตนเองหรือปัญหาสังคม

ในคำว่า “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นทุนประเภทหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อมกับการเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชน ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่า “ทุนทางสังคม” (Social Capital) สามารถทำลายกำแพงที่กีดขวางความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในชุมชน ได้ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ในลักษณะที่เกื้อกูลกันได้ดีขึ้น ดังนั้นเมื่อไรก็ตามที่คนมองเห็นผลประโยชน์ในการอยู่ร่วมกันภายในชุมชน มีความเอื้อเพื่อเกื้อกูล ช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ก็จะทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขและยั่งยืน

ทุนทางสังคมจึงเป็นทุนอีกประเภทหนึ่งที่แตกต่างไปจากทุนประเภทอื่น ๆ ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะความร่วมมือร่วมใจกันของคน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน หรือคนกับสถาบัน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคมเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่สมาชิกที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากสิ่งนี้ได้ตลอดเวลา และเป็นสิ่งที่ยิ่งใช้ยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น ไม่มีวันหมดสิ้นไป

ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงได้หยิบยกทุนทางสังคมมาอธิบายเพื่อให้เห็นถึงความจำเป็นในการดำรงชีพเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือนเกษตร การอธิบายในเรื่องทุนทางสังคมในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมต่างๆ ในเรื่องทุนทางสังคมอย่างหลากหลายเพื่อนำมาช่วยการอธิบายขยายความในทุกมุมมองของทุนทางสังคมดังกล่าว และได้ยกผู้ที่มีความหมาย เพื่อจะได้เข้าใจและเข้าถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่การวิจัย ด้วยเหตุที่ชุมชนอาศัยทุนดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่นำมาสนับสนุนการดำรงชีพ และให้เห็นถึงลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกษตรกรสามารถอาศัยทุนสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพได้อย่างพอเพียง

1.1 นิยามความหมายของทุนทางสังคม (Social Capital)

คำว่า “ทุนทางสังคม” ทั้งในส่วนคำและความหมายที่ใช้กันอยู่พัฒนามาจาก ฐานคิดและประสบการณ์ในประเทศตะวันตก เมื่อนำแนวคิดดังกล่าวมาวิเคราะห์สังคมไทย จึงต้องใช้อย่างระมัดระวังและปรับใช้กับบริบทของสังคมไทย อันเป็นสังคมตะวันออกที่มีรากฐานทางประวัติศาสตร์ และปรัชญาของสังคมที่แตกต่างออกไป ซึ่งในทัศนะของนักคิด นักวิชาการของไทยได้เสนอแนวคิดของทุนทางสังคมไว้ดังนี้

ประเวศ วะสี (2541) ได้อธิบายว่า “ทุนทางสังคม” เป็นคำที่นำมาใช้ในแง่บวกและลึกลับที่แตกต่างกันสิ่งที่สำคัญ ต้องทำความเข้าใจเรื่องทุนก่อน คือ ทุน ไม่ได้มีแต่ทุนที่เป็นเงินเท่านั้น แต่มีทุนอื่น ๆ อีก เช่น ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสิ่งแวดล้อม ซึ่ง”ทุนทางสังคม หมายถึง ความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม การมีการศึกษาดี การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การมีประสิทธิภาพในการทำงาน การมีการเมืองและระบบราชการที่ดี ทั้งนี้ทุนทางสังคมเป็นฐานที่ทำให้เศรษฐกิจดี ประเทศใดที่มีทุนทางสังคมมาก เศรษฐกิจย่อมดี ญี่ปุ่นและสิงคโปร์ เป็นตัวอย่างของประเทศที่มีลักษณะใกล้เคียงกับคำกล่าวข้างต้น จึงมีเศรษฐกิจดีกว่าประเทศด้อยทุนทางสังคม”

ทุนทางสังคมมีความหมายใกล้เคียง หรือตรงกับสังคมเข้มแข็ง ลักษณะสำคัญของสังคมเข้มแข็งคือ มีการรวมกลุ่มหรือความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม ซึ่งการรวมกลุ่มหรือความเป็นกลุ่มก้อน เป็นธรรมชาติของสรรพสิ่ง ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตเพราะการรวมกลุ่มทำให้เกิดความมั่นคง

เช่น โปรตรอน นิวตรอน อิเลคตรอน เมื่อมาจับยึดกันเป็นกลุ่มจะมีความมั่นคงกว่าอยู่เดี่ยว ๆ สัตว์ที่อยู่เป็นฝูงมีโอกาสรอดชีวิตมากกว่าการอยู่ตามลำพัง มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน การรวมกลุ่มช่วยให้เกิดความมั่นคง ความสุข ความปลอดภัย และทำอะไรก็สำเร็จได้ง่าย มนุษย์ในสังคมเกษตรก็อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน มีความยั่งยืนมาช้านานเป็นพันปี จนกระทั่งความเป็นชุมชนสลายไปด้วยการพัฒนาสมัยใหม่

ปัจจุบันการรื้อฟื้นความสนใจเรื่องความเป็นชุมชนหรือความเป็นประชาสังคมขึ้นใหม่ และมองกันว่าโลกในอนาคตจะเป็น โลกของความเป็นชุมชนซึ่งจะเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายและทำให้ตระหนักกันมากขึ้นว่าทุนไม่ใช่เงินเท่านั้นแต่ทุนทางสังคม มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องช่วยกันทะนุบำรุงรักษาให้แข็งแรงเพราะจะเป็นฐานให้เศรษฐกิจดี การเมืองดี และศีลธรรมดี เมื่อสังคมเข้มแข็งทุนทางสังคมจะเป็นฐานของการพัฒนาอื่น ๆ ยุทธศาสตร์ชาติ จึงมุ่งเป้าไปที่การสร้างความเข้มแข็งหรือสร้างทุนทางสังคม คือ

- การรวมกลุ่ม
- การมีการเรียนรู้
- การเมืองดี
- การมีศีลธรรม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541) นักคิดอีกท่านหนึ่งที่ได้ให้ความคิดเกี่ยวกับเรื่องของทุนทางสังคมไว้ว่า ทุนทางสังคมของคนไทย ไม่ใช่มีความหมายเพียงแค่คุณภาพของคนในสังคมที่มีอนามยัติ การศึกษาดี และมีสมรรถภาพในการผลิตเท่านั้นคนไทยยังมีทุนทางสังคมอีกมากมายเพียงแต่ว่าทุนทางสังคมเหล่านั้น ไม่ได้โอกาสพัฒนาปรับเปลี่ยนให้ก้าวหน้าตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันได้แก่

- ความสัมพันธ์ที่ดี ของครอบครัวและเครือญาติ และกับผู้อื่นในชุมชน เช่น แรงงานกินถิ่นต้องอาศัยครอบครัวและเครือญาติในการดำรงชีวิต

- ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้จากครอบครัวและชุมชนสามารถปรับและเป็นส่วนสนับสนุนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ได้

- ความรู้พื้นที่บ้านเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย สมุนไพร หมอพื้นบ้าน

- การรวมกลุ่มเป็นองค์กรประชาชนในชุมชน เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

กลุ่มคุรุศึกษาป่าชุมชน

- การมีความสุขจากความสงบและความสันโดษ

- การมีเศรษฐกิจที่หมุนเวียนอยู่ในชุมชน เช่น การจ้างงาน การบริโภคทรัพยากรในชุมชน

ซึ่งหากต้องการให้การลงทุนทางสังคมจะหมายถึง การพัฒนาคน ก็ต้องพัฒนาด้วยมาตรฐานของคนไทยที่มีอยู่มากมายและหลากหลาย

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2541) ได้เสนอปัญหาและแนวความคิดเรื่องทุนทางสังคมไว้ดังนี้

ในสังคมสมัยใหม่ ผู้คนจำนวนมากมีความเป็นปัจเจกนิยมสูง จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่ทุนทางสังคมจะยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น และมีบทบาทอย่างยิ่งในการพัฒนาสังคม ทั้งในด้านการช่วยสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาส การช่วยเพิ่มโอกาสและการเสริมสร้างทางเลือกอันหลากหลายให้สังคม ด้วยการสนับสนุนให้กลุ่มชนต่าง ๆ สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้น และยังนำไปสู่การช่วยพิทักษ์สิทธิ การนำเสนอทิศทางการใหม่ ในการพัฒนาสังคมไทยในอนาคต ทุนทางสังคมเป็นพลังที่เคลื่อนไหวและสร้างสรรค์สังคม ซึ่งมีเงื่อนไขที่จำช่วยส่งเสริมคุณค่าในการลงทุนทางสังคมในอนาคตด้วยการปรับปรุงเงื่อนไข และกลไกอื่น ๆ ได้แก่ นโยบายรัฐ เช่น

1. การเก็บภาษี เช่น การลดหย่อนภาษี การสร้างแรงจูงใจให้บริจาคทุนเพื่อสังคม
2. การศึกษา เช่น ให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดระบบการศึกษาในระดับต่าง ๆ
3. การกระจายการตัดสินใจด้านนโยบาย โดยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมมากขึ้น
4. การส่งเสริมให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการกิจต่าง ๆ ที่ภาครัฐผูกขาดให้มีการ

ตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ การจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากร การแก้ไขปัญหาวิกฤติทางสังคม เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ภาคประชาสังคม

เป็นการสอดคล้องกับแนวทางของประมวล รุจนเสรี (2541) ได้เสนอว่า การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและท้องถิ่นควรมีปัจจัยดังนี้

1. ทุนทางสังคมไม่มีวันสูญหาย และมีจำนวนมหาศาล ที่จะผลักดันท้องถิ่นให้เกิดการดำเนินการ
2. เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาและแก้ไขปัญหา ของชุมชนและท้องถิ่น จะเสริมสร้างความเข้มแข็ง
3. เป็นการฝึกหัดให้ชุมชนและท้องถิ่นได้บริหารจัดการตนเอง
4. สร้างให้ประชาชนสำนึกและเกิดความรับผิดชอบต่อชุมชนและท้องถิ่น
5. ทำให้ชุมชนมีบทบาทในการตรวจสอบการทำงานของท้องถิ่น

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2541) มีความเห็นว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม ซึ่งหมายถึงความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคีรวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยการจัดการระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน เป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่นและชุมชน มีการพัฒนาที่เข้มแข็งต่อเนื่องและยั่งยืน ซึ่งทุนทางสังคมแตกต่าง

จากทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นรูปธรรมเป็นตัวเงิน วัตถุประสงค์ทุนทางสังคม เป็นนามธรรมเป็นจิตใจ เป็นจิตวิญญาณ เป็นความรู้ ความสามารถ เป็นพลังงานทางสังคมที่จะขับเคลื่อนเพื่อให้สังคมก้าวไปข้างหน้า และเป็นฐานยึดโยงยามที่สังคมและชุมชนจะอ่อนไหวเป็นปัจจัยที่สำคัญ และมีคุณค่าอย่างมากต่อกลุ่มคน องค์กรและชุมชน ซึ่งสรุปได้ว่า “ทุนทางสังคม เปรียบเสมือนจิตวิญญาณของสังคมที่มีคุณค่า และเป็นพลังสำคัญให้แก่บุคคลอันใด ทุนทางสังคมก็มีคุณค่าและเป็นพลังสำคัญให้แก่ชุมชนและสังคมนั้น” (อเนก นาคะบุตร, 2540) ซึ่งข้อเท็จจริงของทุนทางสังคมหรือความเข้มแข็งของชุมชน ไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งจะเกิดขึ้นในประเทศไทย แต่เป็นคุณค่าดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย เช่น การมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรที่มีต่อกัน การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรกรรมผสมผสาน เครือข่ายโรงสี ฯลฯ เหล่านี้ คือ ทุนทางสังคมที่เป็นพลังสำคัญ ที่ในชุมชนมีความสามารถเพิ่มทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้นรู้เท่าทันปัญหา และสามารถจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น

อมรา พงศาพิชญ์ (2543) ได้กล่าวเกี่ยวกับทุนทางสังคมไว้ว่า ทุนทางสังคมคือความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันและองค์กร ทั้งในรูปแบบปัจเจก กลุ่มและรูปเครือข่าย ทั้งนี้รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิธีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม

ปกรณ สุวรรณประภา (2544) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับทุนทางสังคมไว้ว่า ในความรู้สึของคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่า หมายถึง เงิน ทรัพย์สิน บุคลากร ซึ่งโน้มเอียงไปในแนวคิดเชิงธุรกิจแบบทุนนิยม แต่ผู้เขียนเห็นว่าแท้จริงแล้วทุน มีความหมายมากกว่าเงิน หรือทรัพย์สิน ทุน คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล ครอบครัว ชุมชน สังคม ซึ่งสามารถแยกได้เป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางการเมือง และทุนทางสังคม

อภิชัย พันธเสน (2546) ได้กล่าวว่า ทุนทางสังคมในทางพุทธธรรมก็คือ พรหมวิหารธรรม 4 นั้นเอง อันประกอบด้วย เมตตา คือ ความเป็นมิตร การให้ความเป็นเพื่อน การมีอัชสาสัยไมตรีต่อกัน ,กรุณา คือ การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ,มุทิตา คือ การแสดงความยินดีเมื่อผู้อื่นเป็นสุขไม่อิจฉาริษยา และ อุเบกขา คือ การวางเฉย สามารถวางใจเป็นกลางเข้าใจ ทุกสิ่ง ทุกอย่างตามสภาพของความเป็นจริง

เสนห์ จามริก (2542) ให้ความหมายทุนทางสังคมว่า คือ วัฒนธรรมภูมิปัญญา จารีต ประเพณีความสัมพันธ์และทรัพยากรทางสังคมที่สมาชิกในชุมชนนั้น ๆ สามารถใช้เพื่อต่อรองกับบุคคลภายนอกชุมชนได้

มณีนัย ทองอยู่ (2546) กล่าวว่า ทูทางสังคมหมายถึง ระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนหรือเครือข่ายชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชน ทูทางสังคมเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญและมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งสำหรับการดำรงชีวิตของบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์ ในชุมชนต่างๆจะมีขนาดและแบบแผนแตกต่างกันไปได้หลายรูปแบบ โดยทั่วไปแล้วก็จะเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อร่วมมือในด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น การช่วยเหลือแรงงานในการผลิต การรักษาความมั่นคงในความปลอดภัยในชุมชน การช่วยเหลือกันเมื่อเผชิญภาวะวิกฤตทางธรรมชาติ เป็นต้น

ในงานวิจัยของ มณีนัย ทองอยู่ (2546) เรื่อง ทูชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัวและกองทุนชาวบ้าน ได้จำแนกทุนสังคมออกเป็น 3 ประเภท ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการตะวันตกที่หันมาสนใจศึกษาทุนทางสังคม ทุน 3 ประเภทได้แก่ 1) ทุนสังกรมร้อยรัด หมายถึงทุนภายในชุมชนที่ร้อยรัดสมาชิกในชุมชนให้เข้าด้วยกันเป็นทุนที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิม 2) ทุนสังกรมประสาน หมายถึง ทุนสังกรมที่เชื่อมหมู่บ้านต่างๆเข้าด้วยกัน ซึ่งมีวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีร่วมกัน มีเครือข่ายแลกเปลี่ยนสิ่งของ สินค้ากันและกัน 3) ทุนสังกรมเชื่อมโยง หมายถึงทุนสังกรมที่เชื่อมหมู่บ้านหรือเครือข่ายเข้ากับสังกรม กลุ่มคน หรือบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เหนือกว่าหรืออยู่ในภาคผลิตอื่น ๆ

ชอบ ยอดแก้ว (2546) กล่าวว่า ทูทางสังคมหมายถึงทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางจิตใจ สำหรับสังกรมไทยแล้ว ศาสนา พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อน และสิ่งต่าง ๆ ที่เอื้อให้เกิดภูมิปัญญาในการคิด การทำกิจกรรมและการดำเนินชีวิต ล้วนเป็นทุนทางสังกรมทั้งสิ้น

เสรี พงศ์พิศ (2547) ให้ความหมายทุนทางสังกรม (Social Capital) ในความหมายถึง 2 อย่าง อย่างแรกคือ ระบบคุณค่า ซึ่งประกอบด้วยตัวคุณค่าที่ร้อยรัดผู้คนเข้าด้วยกัน ให้อยู่เป็นครอบครัว ชุมชน เป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบ จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติของชุมชน จะเรียกว่า "ผี" "ขวัญ" หรืออะไรก็ได้แล้วแต่ ซึ่งเชื่อมโยงคนกับธรรมชาติ กับคนอื่น เป็นที่พึ่งพิง เป็นกลุ่มเป็นก้อน ไม่อยู่แบบตัวใครตัวมัน ทุนทางสังกรมเป็นคุณธรรมต่าง ๆ ความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อการพึ่งพาอาศัยกันเป็นพรหมวิหาร 4 (เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา)ที่ทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

อย่างที่สอง ทุนทางสังกรมเป็นรูปธรรมที่คุณค่าดั้งเดิมเหล่านั้นร้อยรัด จัดระเบียบให้ปรากฏออกมา เป็นสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน สถาบันหมู่บ้าน สถาบันศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ วันนี้มีมากมายหลายสถาบันทางสังกรม รวมถึงชมรม สมาคม ขบวนการ เครือข่าย ที่รวมเอาผู้คนเข้ามาร่วมกันด้วยวัตถุประสงค์บางประการ และดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน

รวุฒิ โรมรัตนพันธ์ (2548) ได้กล่าวเกี่ยวกับทุนทางสังคมไว้ว่า เป็นแนวความคิดที่มีการให้ความหมายหลากหลาย ขึ้นอยู่กับบริบทที่แตกต่างกันของการศึกษาและประสบการณ์ในการทำงานของผู้ให้ความหมาย แบ่งมุมมองของนักวิชาการที่มีต่อทุนทางสังคมออกเป็น 3 มุมมองใหญ่ ๆ คือ

มุมมองแรกจะมุ่งเน้นและให้น้ำหนักกับ **ความสัมพันธ์ทางสังคม** ทั้งในระดับบุคคลและในระดับกลุ่ม/ สถาบัน ทุนทางสังคมที่เป็นความสัมพันธ์ในระดับบุคคลจะอยู่บนแนวราบมากกว่า แนวตั้ง ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีลักษณะของความไว้วางใจกันและมีการปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ส่วนทุนทางสังคมที่เป็นกลุ่มและสถาบันนั้นหมายถึงความเป็นชุมชน องค์กร ภาคประชาชน/ ความเป็นประชาสังคม เครือข่ายทางสังคม เครือข่ายทางการเมืองและผู้นำ

มุมมองที่สองนั้นจะมุ่งเน้นเรื่องของ **วัฒนธรรม** โดยมองว่าทุนทางสังคมเป็นชุดของค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ รวมถึงจารีต ขนบธรรมเนียมและประเพณี ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน นักวิชาการที่สนับสนุนมุมมองดังกล่าว ได้แก่ Fukuyama ซึ่งเน้นว่าทุนทางสังคมต้องเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับศีลธรรมความดีงาม นักวิชาการบางท่านเรียกทุนทางสังคมที่มุ่งเน้นเรื่องของวัฒนธรรมว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital)

มุมมองที่สามให้ความหมายทุนทางสังคมในลักษณะที่ครอบคลุมและหลากหลาย และให้น้ำหนัก/ ความสำคัญกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมกับวัฒนธรรมเท่าเทียมกัน ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าทั้งสองเรื่องนั้นเชื่อมโยงกันอย่างแยกจากกันไม่ออก ทุนทางสังคมเป็นทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับบุคคลและกลุ่มดังในมุมมองแรก แต่ก็ยังเป็นวัฒนธรรม (ได้แก่ จารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ระบบความคิด ความรู้/ภูมิปัญญา ค่านิยม) ด้วย

โดยมองว่า ปัจจัยที่สร้างทุนทางสังคมของสังคมชนบท เกิดมาจากแนวความคิดทุนทางสังคมดังกล่าว เมื่อนำมาวิเคราะห์สังคมชนบทไทยแล้วจะพบว่า มีทุนทางสังคมจำนวนมากทั้งในความหมายของมุมมองแรก (ความสัมพันธ์ทางสังคม) และมุมมองที่สอง (วัฒนธรรม) โดยมีปัจจัยที่สร้างทุนทางสังคมหลายปัจจัยด้วยกัน ได้แก่

1. **ภูมิประเทศ ระบบนิเวศวิทยาและทรัพยากรธรรมชาติ** จากความแตกต่างในเรื่องดังกล่าวทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน เช่น ชุมชนที่อยู่ริมทะเลจะนำเกลือไปแลกชุมชนที่ทำนา ชุมชนที่อยู่ในป่าหรือพื้นที่สูงก็นำหน่อไม้ ของป่า ไปแลกเปลี่ยนข้าวของเครื่องใช้กับชุมชนอื่น ๆ นำไปสู่การเกิดกลุ่มที่ทำหน้าที่จัดการ และทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนจนกลายเป็นเครือข่ายในขณะเดียวกัน ชุมชนที่อยู่ริมทะเลและชุมชนในป่าก็จะมี ความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป โดยมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและระบบนิเวศวิทยา เช่น มีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือ

ธรรมชาติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ ป่า ภูเขา ทะเล ดันไม้ เป็นต้น ความเชื่อดังกล่าวเป็นที่มาของจารีตและประเพณีของชุมชน และมีบทบาทสำคัญในการควบคุมการใช้และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน โดยเป็นทั้งบ่อเกิดและตัวตอกย้ำให้คนในสังคมเคารพกฎกติการ่วมกัน

2. **ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน** การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัวอยู่ในละแวกใกล้เคียงกัน ทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มข้นกว่าชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายตัว เนื่องจากมีโอกาสติดต่อสื่อสาร พบปะสังสรรค์และช่วยเหลือซึ่งกันและกันบ่อยกว่า ทำให้มีโอกาสเกิดความผูกพันกันสูงกว่าและมักนำไปสู่ทุนทางสังคมที่เข้มแข็งกว่า

3. **ระบบเครือญาติ** เป็นฐานให้เกิดความผูกพัน มีการช่วยเหลือกันและกันในด้านต่างๆ เช่น การช่วยเหลือในการผลิต การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านกำนัน การจัดงานบุญประเพณี เป็นต้น ทั้งยังอาจเป็นฐานของวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่นบางอย่าง เช่น ประเพณีการนับถือหรือไหว้บรรพบุรุษในสายตระกูลเดียวกัน ในชุมชนที่มีลักษณะความเป็นเครือญาติสูง ที่มีนามสกุลเพียงไม่กี่นามสกุลหรือไม่ก็ตระกูล ชุมชนนั้นก็มักจะมีทุนทางสังคมสูงตามไปด้วย

4. **ปัญหาและวิกฤตของชุมชน** เมื่อสังคมเกิดปัญหาต่างๆ ขึ้น เช่น เกิดการขาดแคลนแรงงาน ความอดอยากยากจน หรือภัยธรรมชาติ ชุมชนจะพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวจนนำไปสู่การเกิดรวมกลุ่มรูปแบบต่างๆ ซึ่งอาจพัฒนาไปเป็นจารีตและวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ เช่น วัฒนธรรมการลงแขก ที่สร้างขึ้นมาก็เพื่อแก้ไขการขาดแคลนแรงงานในการทำไร่ทำนา หรือ ธนาคารข้าว ซึ่งเป็นโครงการที่ชุมชนสร้างขึ้นมาก็เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน โดยเฉพาะการไม่มีข้าวกิน โดยชาวบ้านจะรวมตัวกันและนำข้าวที่ผลิตได้มารวมกันเพื่อให้เพื่อนบ้านที่ยากจนสามารถมาขืมข้าวไปกิน ได้แทนที่จะไปกู้ยืมจากพ่อค้า โดยคนที่นำข้าวมารวมเป็นต้นทุนของธนาคารนั้นก็ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนตามสมควร ธนาคารข้าวจึงเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดกลุ่มทางสังคม และทำให้ชุมชนฟื้นฟูวัฒนธรรมการแบ่งปันและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นอกจากนั้น ทุนทางสังคมยังอาจเอื้อต่อกันเองและเสริมความเข้มแข็งให้กันและกัน เช่น ศาสนา ความเชื่อและประเพณี เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเป็นต้นเหตุให้สมาชิกในสังคมมีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น งานประเพณีบุญบั้งไฟของอีสาน จะต้องมีการเตรียมงานต่าง ๆ โดยชาวบ้านจะมีการแบ่งงานกันรับผิดชอบ เช่น กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่จะทำหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ทำบายศรี ส่วนกลุ่มหนุ่มสาวจะมีหน้าที่เตรียมสถานที่ ทำบั้งไฟ เป็นต้น ด้วยเหตุที่ทุนทางสังคมสามารถมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจที่ธนาคารโลกจะให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ในฐานะรูปแบบของทุนแบบหนึ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนา

สำนักงานพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต (2548) ให้ความหมาย ทูทางสังคมว่า หมายถึงพลังที่มีอยู่ในชุมชนและสังคม ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนเพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกันบนพื้นฐานความไว้นื้อเชื่อใจสายใยความผูกพันและวัฒนธรรมที่คิงามของคนไทย ความเป็นทูทางสังคม จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีกระบวนการผสมผสานกับพื้นฐานของความไว้นื้อเชื่อใจและระบบความสัมพันธ์ โดยเกิดจากการสังสม ปรึบเปลี่ยน ต่อยอดและพัฒนา และสร้างขั้้นใหม่อยู่ตลอดเวลา

James Coleman (1985) อธิบายว่า ทูทางสังคม คือ เป็นผลจากความเชื่อ ความผูกพันร่วมกันในกลุ่ม กลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยใช้เกณฑ์หน้าทีว้า เป็นหลากหลายของหน่วยทางสังคม มีองค์ประกอบรว้า 2 ประการ คือ มิติด้านโครงสร้างสังคมและมิติด้านการเอื้อหรือหนุนเสริมให้เกิดการกระทำโดยผู้กระทำทั้งจากตัวบุคคลและจากองค์กร รวมทั้งอธิบายถึงรูปแบบของทูทางสังคมว่า ทูทางสังคมเหมือนกับทูกายภาพในรูปแบบอื่น ๆ สามารถสร้างผลิตภาพและโอกาสในการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย โดยทูทางสังคมเหมือนกับทูกายภาพและทูมนุษย แต่อาจจะไม่สามารถทดแทนกันได้อย่างสมบูรณ์ และอาจใช้ได้กับงานบางอย่าง และทูทางสังคมไม่เหมือนกับทูกายภาพและทูมนุษย คือ ทูทางสังคมจะอยู่ในรูปแบบโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำด้วยตัวเอง โดยทูทางสังคมจับต้องไม่ได้และมีใช้คุณสมบัติส่วนบุคคล เช่น การศึกษา เป็นต้น

Robert D. Putnam (1993) ได้นิยามทูทางสังคมว่า เป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม โดยการส่งเสริมเกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นถึงกระบวนการของทูทางสังคมนั้น เริ่มจากประชาชนในสังคมมีระบบคิด และค่านิยมที่ตีรว้ากัน ดังนั้นทูทางสังคมในรูปแบบเครือข่ายส่งผลให้ 1) เพื่อศักยภาพในการทำงานและช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าการทำงานแบบปัจเจกชน 2) เกิดจารีตประเพณีเกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทน ทำให้องค์กรชุมชนแข็งแรงและมีพลังมากขึ้น 3) เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่ายทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว และ 4) มีการนำความสำเร็จรว้ากันในอดีตมาใช้ประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

Narayan (1997) ได้นิยามทูทางสังคมว่า เป็นเกณฑ์ บรรทัดฐาน พันธะสัญญาการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน และความเชื่อใจ ที่ฝังรากอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างทางสังคม และสถาบันทางสังคม ที่ช่วยให้สมาชิกของสังคมสามารถที่จะบรรลุเป้าประสงค์ทั้งทางปัจเจกบุคคลและชุมชน ได้ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวอยู่ในทั้งระดับครัวเรือน ชุมชน และ

สังคม ระดับของทุนทางสังคมและความสามารถในการเรียกใช้เครือข่ายทางสังคมเกี่ยวข้องกับพื้นที่และเวลา เช่น เครือข่ายอาจแตกสลายในยามที่มีภัยพิบัติเกิดขึ้นซ้ำซาก ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ หรือการขาดเสถียรภาพในทางกายภาพ (Rakodi 1999) การเข้าถึงทุนทางสังคมนั้นเกี่ยวข้องกับอายุ ฐานะันคร เพศภาวะ ชนชั้น และอาจแตกต่างกันแม้ภายในครัวเรือนเดียวกัน นอกจากนี้ ไม่ใช่ว่าเครือข่ายทางสังคมทุกประเภทจะเป็นประโยชน์ต่อคนจนหรือมีประสิทธิภาพในฐานะทุนทางสังคมเสมอไป ในสังคมที่มีการแบ่งแยกความแตกต่างในทางเศรษฐกิจหรือชาติพันธุ์ เครือข่ายทางสังคมอาจก่อให้เกิดการเบียดขับผู้ที่ไม่ใช่สมาชิก หรือผู้ที่ด้อยอำนาจ ได้เช่นกัน

Scoones และ D.Carney (1998 อ้างถึงใน Frank Ellis, 2000) แบ่งหมวดหมู่ทรัพย์สินทุนได้ 5 ประเภท ประกอบด้วย ทุนทางธรรมชาติ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนเงินตรา ทุนทางสังคม ซึ่งทรัพย์สินเหล่านี้นำไปวิเคราะห์ผ่านการดำรงชีพของครัวเรือน สรุปได้ดังนี้

1) ทุนธรรมชาติ ประกอบด้วยทรัพยากร ทางชีวภาพที่ดินภายในบริบทของท้องถิ่นที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์โดยผู้คนในครอบครัวและชุมชน เช่น ชาวนาต้องอาศัยที่ดินและน้ำโดยเฉพาะระบบชลประทานในการทำนา ทุนธรรมชาติอาจเรียกว่า สภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งเอื้อต่อการดำรงชีพของสมาชิกในครอบครัวและชุมชน โดยการเก็บหาของป่าล่าสัตว์ อีกด้านหนึ่งทุนธรรมชาติสามารถที่จะถูกขยายและควบคุม โดยผู้คนและถูกนำมาสร้างอำนาจการผลิตได้ อย่างไรก็ตามทุนธรรมชาติที่นำมาใช้ทั้งทางตรงและทางอ้อมอาจส่งผลต่อการเสื่อมสลายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งก็จะส่งผลต่อความเสี่ยงของการดำรงชีวิตของครัวเรือนอีกด้วย

2) ทุนทางกายภาพ คือทรัพย์สินที่นำมาใช้ในกระบวนการผลิต เช่นเครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆ ที่นำมาใช้สนับสนุนในการดำรงชีพ อีกด้านหนึ่งทุนทางกายภาพที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค โดยที่ผู้ผลิตวัตถุดิบจะจำหน่ายแก่ผู้ซื้อผู้ที่มีรายได้ นอกจากนั้น ทุนทางกายภาพที่ถูกซื้อได้ก่อให้เกิดการไหลเวียนของรายได้ของผู้เป็นเจ้าของในการผลิตสินค้า ซึ่งทุนทางกายภาพทั้ง สองด้านจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีก่อเกิดการสะสมทุนทางกายภาพเพิ่มขึ้นซึ่งส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง แต่ความสำคัญทางกายภาพก่อให้เกิดความสะดวกในการเคลื่อนย้ายของทรัพยากรและผลผลิตเข้าสู่ตลาดและเมือง เกิดการอพยพของแรงงานเพื่อหารายได้ในเขตเมือง การติดต่อสื่อสารที่รวดเร็วขึ้นระหว่างชนบทกับเมือง ซึ่งถือได้ว่าทุนทางกายภาพมีความสำคัญในการดำรงชีพของผู้คนที่หลากหลายและแตกต่าง

3) ทุนมนุษย์ เสนอว่าทุนมนุษย์ได้แก่ แรงงานสมาชิกในครอบครัว การได้รับการศึกษา ความชำนาญและสุขภาพ ซึ่งทุนมนุษย์จะมีศักยภาพเพิ่มขึ้นด้วยการได้รับการศึกษาและการฝึกฝน

ให้เกิดความชำนาญ สามารถนำความรู้และความชำนาญไปปฏิบัติในกิจกรรมหรืออาชีพ และการมีสมาชิกในครอบครัวขนาดใหญ่ย่อมมีประโยชน์ช่วยลดความเสี่ยงในการดำรงชีพ

4) ทุนเงินตราและตัวแทน คือเงินตราที่ผู้คนใช้เพื่อบรรลุยุทธศาสตร์การดำรงชีพ ทุนเงินตราอาจมาจากการเก็บออมของครอบครัว การเข้าถึงแหล่งเงินทุนให้กู้ยืมในตลาดการเงินหรือสถาบันการเงิน หรือความสามารถในการแปลงทรัพย์สินที่มีอยู่ให้ได้มาซึ่งเงินทุน เป็นต้น

5) ทุนทางสังคม เป็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันภายในกลุ่มและระหว่างสมาชิกในครอบครัวและความไว้วางใจกันทางสังคม เห็นว่าทุนทางสังคมต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์และเครือข่ายของบุคคลและของครอบครัว ซึ่งเป็นปัจจัยที่สร้างความมั่นคงในชีวิตของสมาชิกในครอบครัวและชุมชนในท้องถิ่นในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับท้องถิ่นจะเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวดิ่งหรือแนวอน แต่ความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มชาวบ้านจะเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

Bain and Hicks (1999) ได้แบ่งทุนทางสังคมเป็น 2 ระดับ คือ ระดับมหภาคและระดับจุลภาค โดยระดับมหภาค (Macro) จะครอบคลุมบริบทขององค์กรหรือสถาบันต่างๆ ซึ่งจะเป็นความสัมพันธ์ที่มีอยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ อาทิ รูปแบบการปกครอง แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกฎหมาย และระดับของการกระจายอำนาจ ซึ่งเป็นเสมือนภาพสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อระดับจุลภาค และระดับจุลภาค (Micro) ถือเป็นศักยภาพของการรวมตัวขององค์กรในแนวอนรวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ 1) สารหรือวิถีคิด (Cognitive) ความเข้าใจ และการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของประชาชน เป็นสิ่งที่จับต้องยาก เพราะไม่อยู่ในรูปแบบของการให้คุณค่า (Values) ความเชื่อ (Beliefs) ทศนคติ (Attitudes) พฤติกรรม (Behavior) และบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้คุณค่า ซึ่งประกอบด้วยความไว้วางใจ (Trust) ความสามัคคี (Solidarity) และการต่างตอบแทน (Reciprocity) คุณค่าเหล่านี้ถือเป็นค่านิยมร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน และเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และ 2) โครงสร้าง (Structural) จะสะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบและระดับการปฏิบัติของสถาบันท้องถิ่น ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่สามารถสนองตอบต่อการพัฒนาชุมชน จึงมักเกิดในองค์กรแนวราบและมีความเป็นเครือข่าย

เมื่อพิจารณาถึงเงื่อนไขความเข้มแข็งของชุมชนแล้ว “ทุนทางสังคม” ที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนมีหลายประการ ได้แก่

1. ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่อยู่บนพื้นฐานของการเคารพมอบนอบต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องธรรมชาติ ที่ทำให้ชุมชนยังคงดำรงรักษาธรรมชาติอย่างแน่นหนัก ความสมถะสัน โดยที่เป็นรากฐานทางพระพุทธศาสนา จิตสำนึกในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น
 2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสร้างสรรค์และสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม หมอพื้นบ้าน การจัดการทรัพยากร ศิลปหัตถกรรม การอยู่อาศัย ซึ่งภูมิปัญญาของชุมชนมีแง่มุมรายละเอียดที่น่าสนใจ นอกจากนี้ประสบการณ์การผ่านร้อนผ่านหนาวของชุมชนในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ประสบก็ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคม
 3. ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพอันได้แก่ ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตรกร เป็นต้น ซึ่งจากกรณีตัวอย่างชุมชนที่มีความเข้มแข็งหลายพื้นที่ ปราชญ์ชาวบ้านจะมีบทบาทอย่างมากในกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งในชุมชนดังกล่าว
 4. โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ ซึ่งเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น ระบบครอบครัว เครือญาติ สถาบันผู้อาวุโส ระบบการเอามือเอาแรงกันในภาคเหนือ การผูกเกลอผูกเสี่ยวกันในภาคอีสาน และภาคใต้ เป็นต้น
 5. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นสิทธิการใช้และดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนสิทธิชุมชนดังกล่าวเป็นตัวควบคุมมิให้สมาชิกในชุมชนใช้ทรัพยากรโดยเสรีโดยขาดการรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม
 6. สถาบันชุมชน ได้แก่ กฎ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกร่วม รวมถึงองค์กรชุมชนที่ควบคุมดูแลให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่า และระบบคิดที่เป็นอยู่
 7. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเทศไทยนอกจากจะมีความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว ยังมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิธีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศและเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดประสบการณ์ ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม
 8. กลุ่ม องค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในภาคประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการ ที่ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่าง ๆ
- เงื่อนไขความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ถือว่าเป็น “ทุนทางสังคม” ที่สำคัญของสังคมไทยที่มีอยู่ และการพัฒนาประเทศในที่ผ่านมาได้ทำลายทุนทางสังคมจนลดน้อยถอยลงอย่าง

นำวิกฤติ วิกฤติปัญหาในชุมชน ชุมชนล่มสลาย และภาวะวิกฤติของปัญหาปัจจุบันมีความรุนแรง ซับซ้อน มิได้เป็นเพียงวิกฤติทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นอาการของปัญหา แต่เป็นวิกฤติทางปัญญาของชน ชัยนำที่นำพาประเทศไปสู่ภาวะล่มสลาย และเป็นวิกฤติทางวัฒนธรรมที่เราถูกผนวกเข้ากับ อุดมการณ์ทุนนิยมเสรีในกระแสโลกาภิวัตน์ “ทุนทางสังคม” จะต้องได้รับการพัฒนาทั้งประเทศ ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมือง หรือชนบท จะต้องเร่งพัฒนาทุนทางสังคมที่เหลืออยู่ โครงการเรียนรู้ เชื่อมโยง และสนับสนุนให้ทุนทางสังคม ในชนบทพัฒนาเป็นทุนทางสังคมของประเทศ ซึ่งจะต้องช่วยกัน คิดว่าเราจะเสริมสร้างทุนทางสังคมที่มีอย่างไร และจะนำไปปฏิบัติเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับ ชุมชนได้อย่างไร จุดเริ่มต้นคงเป็นการทำความเข้าใจ “ทุนทางสังคม” ของเราอย่างถ่องแท้ โดยมอง ในเชิง “กระบวนการ” ที่มีมิติทางประวัติศาสตร์ว่า การพัฒนาทุนทางสังคมเป็นมาอย่างไรบ้าง และ จะมีฐานเชื่อมโยงกันอย่างไร เพราะการเสริมสร้างทุนทางสังคม ไม่จำเป็นจะต้องพึ่งแต่ทุนที่เป็น ทุนทรัพย์ แต่เงื่อนไขความเข้มแข็งของชุมชนอาจสามารถเริ่มได้จากการสืบสานกระบวนการ ทำงานพัฒนาที่มีอยู่ในเบื้องต้นสิ่งเหล่านี้ คือ ทุนทางสังคมบนรากฐานวัฒนธรรมไทย (ชุมชน เข้มแข็ง, 2541)

Carey (1999) ได้เสนอว่าหัวใจของทุนทางสังคม มีอย่างน้อย 3 องค์ประกอบด้วยกัน 1) ความสัมพันธ์ของความไว้วางใจ เชื่อใจ การแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนระหว่างบุคคล 2) ความเชื่อมโยง ซึ่งกันและกัน เครือข่ายและกลุ่ม ซึ่งรวมถึงการเข้าถึงสถาบันที่กว้างขวางภายในชุมชน และ 3) กฎเกณฑ์ร่วมบรรทัดฐาน การแทรกแซง สิ่งที่ตกลงร่วมกันและสืบทอดต่อกันมาในชุมชน ทั้งนี้ เดอ ฮาน (2000) ได้เสริมว่า ทุนทางสังคมน่าจะรวมถึง ความร่วมมือและช่วยเหลือจากเพื่อนบ้าน องค์กร ทางศาสนา กลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรและ กลุ่มทางการเมืองต่าง ๆ

World Bank (1999) ระบุถึงสถาบัน ระบบความสัมพันธ์ และบรรทัดฐานที่ช่วยหล่อ หลอมการมีปฏิสัมพันธ์ในสังคม ทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงสังคมเข้า ด้วยกัน รวมทั้งได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมและนำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ในรูปแบบของทุนแบบ หนึ่งที่ทำเป็นต่อการพัฒนาโดยพยายามที่จะตอบคำถามว่า อะไรเป็นทุนทางสังคมจะได้อย่างไร เพื่อที่จะเกิดการพัฒนายั่งยืนที่สุดต่อประเทศหรือชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดการสร้าง องค์กรที่เป็นประโยชน์ หมายถึง การเพิ่มขึ้นของความยึดเหนี่ยวกันในสังคม สามารถนำไปพัฒนา เศรษฐกิจและการพัฒนายั่งยืนได้

Ammar Siamwalla (2000) กล่าวถึงทุนสังคมว่า คือความรู้ ความสัมพันธ์ ความรู้สึกที่ เกิดจากการกระทำกิจกรรมที่ต้องการเสียสละการทำงานร่วมกันเพื่อจัดการ Public Goods การเป็น พวกพวกพ้องก็เป็นทุนทางสังคม ดังนั้นเมื่อจะศึกษาทุนทางสังคม ควรจะคิดถึงทั้งในระดับบุคคล

และระดับกลุ่ม และระดับประเทศ (Pierre Bour Dieu, 1930-2002) เป็นบุคคลแรกที่วิเคราะห์ทุนทางสังคมอย่างเป็นระบบ เขาแบ่งทุนออกเป็น 3 ประเภท คือ ทุนทางเศรษฐกิจ (ได้แก่ เงิน ทรัพย์สิน Marx หมายถึง ปัจจัยในการผลิต) ทุนทางวัฒนธรรม (เช่นสินค้าทางวัฒนธรรม รวมทั้งความรู้ทางศิลปะ) และทุนทางสังคมแต่ในที่นี้ผู้วิจัยหยิบยกคำอธิบายในเรื่องทุนทางสังคมมาเท่านั้น นิยามทุนทางสังคมในทัศนะของ ปีแอร์ มีสาระสำคัญ คือ 1) ทุนทางสังคมคือแหล่งรวมความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มเครือข่ายทางสังคม สมาคมอาสาสมัครต่างๆ ความเป็นสมาชิกกลุ่ม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากสมาชิกของกลุ่มเป็นทุนทางสังคมเพราะเป็นแหล่งเกิดจากสมาคมของสมาชิกโดยรวม ปีแอร์กล่าวว่าความเป็นสมาชิกของกลุ่มสามารถสร้างทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อทุนประเภทอื่นๆ ในหลายด้าน 2) ทุนทางสังคมมีคุณลักษณะที่เป็นทุนทางสัญลักษณ์ ทุนทางสังคมอยู่บนพื้นฐานความเท่าเทียมกันของความรู้ และการยอมรับ ปีแอร์ กล่าวว่าทุนทางสัญลักษณ์จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบและการใช้ของทุนต่างๆ ทุนทางสัญลักษณ์จะปรากฏในลักษณะของ การมองของบุคคลอื่น 3) ทุนทางสังคม จะแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจในที่สุด ปีแอร์เห็นว่าทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคมและทุนทางสัญลักษณ์จะถูกแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจหมด

Francis Fuguyama (2001) ได้นิยามทุนสังคมไว้ว่า คือ บรรทัดฐานที่ไม่เป็นทางการ และมีลักษณะที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ซึ่งสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือระหว่างปัจเจกอย่างน้อยสองคนขึ้นไป บรรทัดฐานที่ช่วยสร้างทุนทางสังคมเริ่มตั้งแต่บรรทัดฐานของการเกื้อกูลกันระหว่างเพื่อน ซึ่งมีได้ปรากฏขึ้นเมื่อเราติดต่อกับคนโดยทั่วไป บรรทัดฐานนี้เกิดขึ้นในลักษณะที่มนุษย์มีความสัมพันธ์กัน

Carroll (2001) อธิบายทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมก่อเกิดจากการแบ่งปันความรู้ ความเข้าใจและแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างกลุ่มบุคคล ทุนทางสังคมยังช่วยทุนทางกายภาพและทุนมนุษย์ในขั้นตอนการผลิต หากกลุ่มมีพันธะสัญญาที่กว้างขวางกับกลุ่มอื่นๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดพันธะสัญญาและความคาดหวังของการช่วยเหลือกันในอนาคต โดยพันธะสัญญานี้สามารถเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ร่วมกันได้

สรุป จากการที่มีผู้ให้ความหมายในเรื่องทุนทางสังคมดังกล่าว จะเห็นได้ว่านักวิชาการและนักพัฒนาในสังคมไทยได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมแตกต่างกันไปจากนักวิชาการต่างประเทศ ทั้งนี้อาจเกิดจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ที่แตกต่างกัน ทำให้ฐานคิด ฐานความรู้และประสบการณ์แตกต่างกันไปด้วย โดยนักวิชาการต่างประเทศผู้เป็นต้นกำเนิดแนวคิดทุนทางสังคมอาจใช้ฐานความคิดจากมุมมองสังคมเมืองที่มีความเป็นปัจเจกสูง จึงให้นิยาม ทุนทางสังคมว่ามี

องค์ประกอบที่สำคัญคือ ความไว้วางใจระหว่างบุคคลในสังคม ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน บรรทัดฐานทางสังคม เครือข่ายทางสังคม ความเกาะเกี่ยวทางสังคม สัญญาประชาคม และความไว้วางใจของรัฐบาล ส่วนนักวิชาการไทยอาจใช้ฐานความคิดจากมุมมองจากสังคมหมู่บ้านในชนบท ความเชื่อ วัฒนธรรมและศาสนา จึงให้คำนิยาม ทูททางสังคม ว่ามีองค์ประกอบคือ ความเป็นเครือญาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สำเนียงร่วมกันต่อท้องถิ่น เครือข่ายทางสังคม ศิลธรรม จริยธรรม ค่านิยม สติปัญญา ความมีน้ำใจกันและกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันในสังคม และปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตประจำวัน กลายเป็นชีวิตทางวัฒนธรรม ดังนั้นทูททางสังคมจึงรวมเอาทูททางวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของทูททางสังคมด้วย

และจากผู้ให้คำนิยามและความหมายทูททางสังคม ที่กล่าวมา ทำให้เห็นถึงความสำคัญของทูททางสังคมในวิถีชีวิตของชาวบ้านในชนบทที่มีความหลากหลายในบริบทที่แตกต่างกัน นับได้ว่าทูททางสังคมนั้นมีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การนำทรัพย์สินทุนทั้ง 5 ประเภทที่มีอยู่แล้วในชุมชนมาเป็นตัวแปรสำคัญนั้น ก็คือ การนำทรัพย์สินที่ชุมชนและครัวเรือนเป็นเจ้าของ ควบคุมเรียกรวบรวมหรือการเข้าถึงโดยสมาชิกในครัวเรือน โดยที่ชุมชนและครัวเรือนสามารถที่จะเข้าทำการผลิต หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกกับครอบครัวอื่นๆด้วยกันได้ ทรัพย์สินเหล่านี้สามารถที่จะถูกใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อสร้างวิธีการอยู่รอดของสมาชิกในครอบครัว และทรัพย์สินโดยทุนสามารถนำไปเสริมต่อกิจกรรมและสามารถสร้างผลลัพธ์ในการดำรงชีพ คือสร้างความสำเร็จและคุณประโยชน์ โดยผ่านยุทธศาสตร์ที่จำเพาะเจาะจง แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นย่อมเกิดภายใต้ความปรารถนาของชุมชนและครัวเรือนเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอดต่อไป ดังนั้นจากคำนิยามและความหมายดังกล่าวจึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนำมาช่วยผู้วิจัยในการศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์

2.2 องค์ประกอบของทูททางสังคม

การศึกษาวิจัยเรื่องทูททางสังคมไทยยังมีไม่มากนัก แต่จากนิยามของทูททางสังคมข้างต้น สิ่งที่เห็นคือ ทูททางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในสังคมไทย ประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่นักวิชาการ นักพัฒนา ได้สรุปไว้ดังนี้

สัมพันธ์ เตะอะอริก และคณะ (2540) กล่าวถึงองค์ประกอบของทูททางสังคมที่ทำให้ชุมชนจะดำรงอยู่ได้ประกอบด้วย

1. การมีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง การมีทัศนคติต่อโลกต่อสังคม ต่อชุมชนร่วมกันยิ่งถ้าสามารถกำหนดเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ได้ยิ่งจะทำให้องค์กรชาวบ้านมีการรวมตัวกัน ส่งเสริม สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนโดยไม่ละเลยที่จะส่งเสริมความเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน

2. การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมือง
3. การมีผลประโยชน์ร่วมกันและการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม
4. คนในชุมชนซึ่งทั้งผู้นำประเภทต่าง ๆ และสมาชิกของคนในชุมชน
5. การบริหารจัดการ ถือเป็นเรื่องซึ่งขาดความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน ในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนให้มีประสิทธิภาพ โดยมีการตัดสินใจร่วมกัน มีการสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกขององค์กรชาวบ้าน และมีการควบคุมตรวจสอบกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้มีการรับรู้กันอย่างโปร่งใส
6. กิจกรรม การเรียนรู้ ฝึกฝนและปฏิบัติจริงคืออยู่ที่กิจกรรมการพัฒนาโดยทั่วไป กิจกรรมในชุมชนเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมเป็นหลัก บางชุมชนอาจมีกิจกรรมทางการเมืองบ้าง และในปัจจุบันก็มีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ตามสภาวการณ์บ้านเมืองที่มีปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม
7. งบประมาณ เพื่อที่จะสามารถดำเนินงานไปด้วยดี จำเป็นต้องมีการระดมทุนภายในและภายนอกชุมชนเพื่อทำกิจกรรม โดยมุ่งเน้นการระดมทุนภายในก่อน ซึ่งสัมพันธ์ เศรษฐกิจและคณะ ได้เสนอเป็นแนวทางในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้มีความเข้มแข็งควรมีแนวทางการพัฒนาดังนี้
 - 1) พัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน โดยภาครัฐและเอกชน
 - 1.1 นโยบายของรัฐและกฎหมายต้องให้สิทธิและอำนาจแก่องค์กรชาวบ้านมากขึ้น ในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการศึกษาของชุมชน การพัฒนาสมบัตินิถาธารณะต่าง ๆ และการเสนอทางเลือกสำหรับแก้ปัญหาชีวิต ครอบครัว กลุ่ม องค์กรและชุมชน
 - 1.2 การกำหนดแผนงานงบประมาณและโครงการจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน
 - 2) การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านที่ริเริ่มขึ้นใหม่
 - 2.1 การศึกษาเรียนรู้ปัญหาของชาวบ้านแบบมีส่วนร่วม
 - 2.2 การเรียนรู้คัดค้านกิจกรรมปัญหา
 - 2.3 การวางแผนกิจกรรมแก้ปัญหา
 - 2.4 การรวมกลุ่มปฏิบัติร่วมกัน
 - 2.5 การติดตามการแก้ปัญหาและพัฒนาองค์กรให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น

3) การพัฒนาความเข้มแข็งองค์กรชาวบ้านที่มีอยู่แล้วและกำลังดำเนินกิจกรรมพัฒนาอยู่ในปัจจุบัน

3.1 การเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์แนวคิด

3.2 เจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชนเป็นบุคคลภายนอก

อเนก นาคะบุตร (2545) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย เป็นฐานชีวิตที่คนรุ่นก่อนส่งสมไว้ให้เป็นพลัง ร้อยรัดจิตใจของคนในชุมชน ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุนทางสังคมอันหลากหลายในสังคมไทยประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1) ทุนปัญญา เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การประกอบอาชีพ โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่น ใกล้เคียง

2) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ แม้ทรัพยากรธรรมชาติจะถูกทำลายไปมาก แต่พบว่าในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกนำมาเป็นปัจจัยในการฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ และฐานการมีชีวิตรอดของชุมชน

3) ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในมนุษย์ เช่น ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรี พบว่าทั้งในเมืองและในชนบท มีผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำทางเกษตร ผู้นำทางการประกอบอาชีพ ภายหลังจากการเกิดวิกฤต ผู้นำเหล่านี้ปรากฏตัวขึ้นอย่างมากมาย และสามารถช่วยนำทางแก้ปัญหาวิกฤตนำพาชุมชนให้รอดพ้นไปได้ด้วยดี

ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2543) เห็นว่าแนวคิดทุนทางสังคม สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย เพราะยังมีความเป็นสถาบันทางสังคมหรือความเป็นชุมชน ในหมู่บ้านของไทย เนื่องจากมีคุณค่าสำคัญประกอบด้วย

- มีการดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ทำให้ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจช่วยเหลือกันและกัน ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติขึ้น กลายเป็นแรงยึดเหนี่ยวชุมชนไว้ รวมทั้งการถ่ายทอดภูมิปัญญา เพื่อความอยู่รอดด้วยกันของหมู่บ้าน ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามีความหมาย

- ให้ความสำคัญต่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน และความยั่งยืนของส่วนรวม

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน (2545) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า ทุนนี้เมื่อผนวกเข้ากับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน กับการจัดการเชิงสังคม จะก่อให้เกิดทุนสังคมใหม่ ซึ่งสามารถสร้างเครือข่ายทางสังคมได้ ทุนทางสังคมในท้องถิ่นมีหลายประการคือ

- ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางบนพื้นฐานความเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ซึ่งมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา หรือจิตสำนึกในความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ ที่ชุมชนสร้างสรรค์และสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน การหาวิถีเลี้ยงชีพด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อครัวเรือนหรือชุมชน

- ผู้นำทางปัญญาของชุมชน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตด้านต่างๆ อันได้แก่ ผู้อาวุโส พระ ผู้นำเกษตร เป็นต้น บุคคลเหล่านี้มีประโยชน์อย่างมากในกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

- โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ คือ มีระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ลักษณะของระบบครอบครัวเครือญาติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน โครงสร้างทางสังคมในแนวราบดังกล่าวเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันในยามตกทุกข์ได้ยาก

กล่าวได้ว่าองค์ประกอบหลัง 4 ประการที่มีบทบาทและยึดโยงให้เกื้อหนุนทางสังคม มีดังนี้

1) **คน** มีบทบาทหลักในการพัฒนาประเทศ ที่ต้องได้รับการพัฒนาในทุกมิติทั้งด้านสุขภาพที่มุ่งให้คนมีร่างกายแข็งแรงสามารถดูแลตนเองได้ **ด้านจิตใจ** ให้เป็นคนที่มีจิตใจดี มีน้ำใจเอื้ออาทร เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม มีวินัย ซื่อสัตย์ มีความเสียสละ มีจิตสำนึกสาธารณะ และรักชาติ เป็นต้น **และด้านสติปัญญา** ได้มีศักยภาพและมีความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างต่อเนื่องจนมีนิสัยใฝ่รู้ไปตลอดชีวิตและพร้อมปรับตัวให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก รวมทั้งมีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพที่สนับสนุนต่อการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เมื่อมารวมตัวร่วมคิด ร่วมทำในกิจกรรมต่าง ๆ นำความรู้ที่ตนเองมีอยู่มาแลกเปลี่ยน เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและก่อให้เกิดประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง

2) **สถาบัน** มีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชน/สังคม ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข โดยมีสถาบันหลัก อาทิ **สถาบันครอบครัว** เป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อหลอมคนตั้งแต่แรกเกิด เป็นแหล่งบ่มเพาะ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งจิตสำนึกรู้จักรับผิดชอบชั่วดี รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม **สถาบันศาสนา** เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม กล่อมเกลาจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี สถาบันศาสนาที่มีความเข้มแข็งจะสร้างศรัทธาให้แก่คนในสังคมและเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข **สถาบันการเมืองการปกครอง** ทำหน้าที่กำกับดูแลให้คนอยู่ในระเบียบแบบแผนและให้คนในสังคมปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดร่วมกัน **สถาบันการศึกษา** เป็นแหล่งสร้างความรู้ทางวิชาการควบคู่กับการพัฒนาให้เกิดคุณธรรม จริยธรรมแก่คนในสังคมโดยเฉพาะเด็กและเยาวชน **ภาคธุรกิจเอกชน** ซึ่ง

มีความพร้อมด้านการบริการจัดการ บุคลากร ทรัพยากร และเครือข่าย เมื่อประกอบกับการใช้หลัก
บริษัทภิบาลในการดำเนินธุรกิจหรือดำเนินการธุรกิจที่มีกิจกรรมสร้างสรรค์สังคมแล้วจะเป็นทุน
ทางสังคมในการพัฒนาประเทศได้อย่างมหาศาล **และสี่** เป็นสถาบันที่สามารถชี้นำและมีอิทธิพล
สูงต่อพฤติกรรม ค่านิยมของคนในสังคมวงกว้าง

3) **วัฒนธรรม** เป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้น ๆ ซึ่งมิ
ความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ เป็นรูปแบบของความเชื่อ ความศรัทธา จารีตประเพณีที่ฝังมา
ค่านิยมความเป็นไทย นอกจากนี้ ยังมีในรูปของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน เป็นต้น
วัฒนธรรมเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหน ภูมิใจที่จะ
รักษา อนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและต่อยอดเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชนและประเทศ

4) **องค์ความรู้** ประกอบด้วยภูมิปัญญาและความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยมีภูมิปัญญาท้องถิ่น
เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การ
กำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมายาวนานจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
จากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดความหลากหลายของความรู้ที่นำมาใช้ได้และสร้างสมดุลในการอยู่
ร่วมกันของคนและธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้
มีความหลากหลาย ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อตอบสนอง
เป้าหมายหรือความต้องการของชุมชนได้

องค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านนับว่าเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญของสังคมไทย เมื่อใช้ผสมผสาน
กับพื้นฐานของความไวเนื้อเชื่อใจและระบบความสัมพันธ์จะก่อให้เกิดเป็นทุนทางสังคม ดังนั้น ทุน
ทางสังคม จึงเกิดจากการสั่งสม ปรับเปลี่ยน ต่อยอด พัฒนาและสร้างขึ้นมาอยู่ตลอดเวลา

สรุป จากที่นักวิชาการและนักพัฒนาได้กล่าวถึงองค์ประกอบของทุนทางสังคม สรุปว่าทุน
ทางสังคมดังกล่าว เป็นทุนที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย เป็นฐานชีวิตที่รุ่นก่อน ๆ สั่งสมไว้ให้เป็นพลัง
ร้อยรัดจิตใจของคนในชุมชน ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การดำรงชีพของชุมชนต้องอาศัยความ
ร่วมมือร่วมใจกัน ช่วยเหลือกันและกันทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์แบบเครือข่ายดีขึ้น กลายเป็น
แรงยึดเหนี่ยวชุมชนไว้ ทุนทางสังคมอันหลากหลายในสังคมนั้นประกอบด้วย ทุนทางปัญญา
ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน
คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น ส่วน ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการ
ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์มากที่สุดในการประกอบอาชีพ สร้าง
ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตรอดของชุมชน ส่วนทุนทางทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล นั้นเป็น
ทุนที่มีอยู่ในมนุษย์ เช่น ผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำทางการประกอบ

อาชีพ เป็นต้น อันยึดโยงคน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ เข้าไว้ด้วยกันในทุนทางสังคม จากการสรุปในเรื่องดังกล่าวข้างต้นนี้สามารถนำมาเป็นแนวทางและประยุกต์ใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องที่คุณศึกษา กำลังทำการศึกษาวิจัยอยู่

2.3 กรอบความคิดและกระบวนการทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมประกอบด้วยระบบคิดและวิธีการปฏิบัติ และหากนำมาพิจารณาในมิติที่เป็นกระบวนการ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ

1) กระบวนการทุนทางสังคม ประกอบไปด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

1.1 ระบบคิด เป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าว จะมีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม กฎมณเฑาะว์ ที่ปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบันหรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระสำคัญหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าวได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกันเหล่านี้ เป็นต้น

1.2 วิธีปฏิบัติ เป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด ซึ่งหมายความว่าเมื่อปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบันหรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทรและมีความร่วมมือกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

1.3 ผลลัพธ์ เป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปแบบของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

2) ปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ อันได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี จากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบันและชุมชน

สรุปได้ว่า กรอบความคิดและกระบวนการทุนทางสังคมจะประกอบด้วยระบบคิดและวิธีการปฏิบัติ ซึ่งหากนำมาพิจารณาในมิติที่เป็นกระบวนการ จะสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นกระบวนการ และส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ สำหรับการวิเคราะห์กระบวนการทางสังคมจะวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิ ระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย โดยพิจารณาว่า การกระจายตัวของทรัพยากรหรือทุนประเภทต่าง ๆ ในแต่ละระดับเป็นไปในลักษณะใด มีการกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่ รวมทั้งการวิเคราะห์เชื่อมโยงหาความเกี่ยวพันระหว่างระดับต่าง ๆ ด้วยว่า มีความเกี่ยวพันหรือมีอิทธิพลต่อกันมากน้อยเพียงใด

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของคนในสังคมจากการเรียนรู้ ลองผิดลองถูกสะสมขึ้นจากระยะเวลายาวนาน ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง อันได้แก่ วิถีชีวิต ค่านิยม ความเชื่อ ความรู้และภูมิปัญญา สำนึกในการพึ่งตนเองและความช่วยเหลือกัน ทุนทางสังคมถือได้ว่าเป็นรากฐานสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน เป็นหน่วยทางสังคมที่มีฐานะความเป็นสังคมทั้งวัตถุและจิตวิญญาณอันเกิดจากการรวมตัวของครอบครัวหลายหน่วยซึ่งมีความความหลากหลายเข้าด้วยกันดำเนินกิจกรรมทางสังคมด้วยกัน มีการปรับตัวเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกันมีการพัฒนากฎระเบียบประเพณีวัฒนธรรมทางสังคมด้วยกัน มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่สร้างสรรค์จากความคิดและการปฏิบัติจริง เหตุนี้ชุมชนจึงเป็นหน่วยพื้นฐานของการเรียนรู้และการพัฒนาสังคมที่ดียิ่ง ทุนทางสังคมจึงเปรียบเสมือนกับรากแก้วของต้นไม้ ที่รากถล่มลงไปดิน เป็นรากฐานในการพัฒนาสังคม ชุมชนนั้นให้มั่นคงและยั่งยืนต่อไป

3. แนวคิดการปรับตัว

ในการศึกษางานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดการปรับตัว เพื่อนำมาใช้ในการศึกษาการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดจะมีการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเพื่อการอยู่รอด การปรับตัวเป็นผลมาจากการคัดเลือกตามธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตที่มีการปรับตัวในด้านต่าง ๆ ได้ดี จะสามารถดำรงชีวิตและแพร่พันธุ์ต่อไปได้ กระบวนการที่สิ่งมีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับลักษณะบางประการให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ซึ่งลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป ดังกล่าวจะอำนวยความสะดวกประโยชน์แก่ชีวิตในแง่ของการอยู่รอดและสามารถสืบพันธุ์ต่อไปได้

นิภา นิธยานยน (2530) กล่าวว่ามนุษย์ทุกคนมีความต้องการที่จำเป็นพื้นฐานอย่างเดียวกับความต้องการพื้นฐานนี้เกิดจากแรงผลักดันภายในและภายนอกที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ได้แก่

แรงผลักดันภายในคือ ความต้องการอาหาร น้ำ อากาศและความอบอุ่น ทั้งนี้เพื่อให้มีความสุขสบาย แรงผลักดันภายนอกคือแรงผลักดันจากด้านความมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมของมนุษย์ เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานอันเกิดจากแรงผลักดันทั้งสิ้น เช่น การพยายามปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมความต้องการของสังคม และความต้องการที่เกิดขึ้นในใจของตน

สุชา จันทน์เอม (2533) ได้ให้ความหมายของการปรับตัว หมายถึงขบวนการที่บุคคลได้ แสดงพฤติกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายต่างๆ ในสิ่งแวดล้อมของเขา มนุษย์ทุกคนต้องมีกาปรับตัว ทราบเท่าที่เขายังดำรงชีวิตอยู่ ต้องแก้ปัญหาเพื่อความสำเร็จในการทำงาน เพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ เพื่อสนองความต้องการทั้งทางกาย ทางจิตใจ และทางสังคม

กันยา สุวรรณแสง (2536) สรุปว่า การปรับตัว คือ การปรับกายใจให้อยู่ในสังคมได้ใน สภาวะแวดล้อม และสถานการณ์ต่างๆอย่างมีความสุข

บุศรินทร์ สิทธีรัตนสุนทร (2536: 24 อ้างถึงใน ปทุมวัน ประจันพล) ได้ให้ความหมาย การปรับตัวว่า หมายถึง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม โดยบุคคลจะกระทำ การอย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่รบกวนความเป็นปกติที่อยู่ภายในหรือภายนอก บุคคล ทั้งนี้เพื่อคงไว้ซึ่งความต้องการพื้นฐานอันเป็นดัชนีที่บ่งชี้ความมั่นคงของชีวิตและบุคคลจะ ปรับตัวได้ดีหรือไม่จากการที่บุคคลนั้นมีความมั่นคงทางด้านร่างกายและจิตใจ.

นวลศิริ เปาโรหิตย์ (2539). การปรับตัวคือความพยายามที่มนุษย์แสวงหาความสมดุล ให้แก่ตนเองด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งนั่นเอง

ปราณี रामสูต (2542) บุคคลแต่ละคนมีลักษณะประจำตัวที่แตกต่างกันไปไม่มากก็น้อยแต่ ก็มีบางส่วนที่คล้ายคลึงกัน คือการดำเนินชีวิตที่มักเป็น ไปเพื่อสนองความต้องการ และเพื่อปรับตัว ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่หรือสถานการณ์ใหม่ ถ้าได้ตามต้องการ หรือถ้าปรับตัวได้ดี แต่ถ้าไม่ได้ ตามต้องการก็เกิดความขัดแย้งในใจ ปรับตัวไม่ได้เหมาะสมเกิดความกดดันทางอารมณ์ เกิดความ คับข้องใจ ก็หาวิธีปรับตัวต่อไปอีกเพื่อให้พ้นภาวะดังกล่าว

มาลินี จุฑาปะมา (2549) การปรับตัวหมายถึง การที่บุคคลใช้ความสามารถที่ตัวเองมีอยู่ อย่างเต็มที่ ในการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงความรู้ศึกนึ่กคิด และความต้องการของตัวเองให้ สามารถแสดงพฤติกรรม เพื่อตอบสนองความต้องการของตัวเองได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้อง กลมกลืนกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อม

Sister Callsta Roy (2538: 58 อ้างถึงใน กุลนรี หาญพัฒนชัยกูร) กล่าวว่า การปรับตัวตาม แนวคิดของ Roy นั้น หมายถึง บุคคล ครอบครั วชุมชน หรือสังคมหนึ่ง ดังนั้นแนวคิดการปรับตัวจึง เน้นการทำงานในส่วนต่างๆ ที่เป็นระบบที่สอดคล้องและมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็น

กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก เพื่อดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชีวิต ที่วัดได้จากความมั่นคงทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และการปรับตัวจะต้องมีองค์ประกอบดังนี้

1) ปัจจัยนำเข้า เป็นสิ่งรบกวนจากภายใน หรือภายนอก เช่น จากสิ่งที่มีผลกระทบโดยตรง ความคาดหวังในผลประโยชน์ เช่น รายได้เพิ่มขึ้น ประสบการณ์การปรับตัวที่ผ่านมา และความสามารถของบุคคล ที่จะเผชิญกับเหตุการณ์ที่เป็นสิ่งรบกวน

2) กระบวนการปรับตัว (Process of Adaptation) คือ กลไกที่ใช้ในการปรับตัว (Coping) ได้แก่ กลไกในการควบคุม เป็นการทำงานของระบบประสาทต่อมไร้ท่อ กับ ส่วนการรับรู้และการตอบสนองที่ประสานกัน กลไกการรับรู้ เป็นการทำงานในส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างจิตใจและสังคม ซึ่งเป็นการรับรู้ของบุคคล และกระบวนการถ่ายทอดข้อมูลภายในบุคคลทำให้เกิดการเรียนรู้ การตัดสินใจ และอารมณ์

3) การแสดงออกของบุคคล (Effectors) เป็นการแสดงออกหรือปฏิกิริยาตอบสนองของบุคคลจากการทำงานของกลไก 2 วิธี ซึ่งเป็นการแสดงออกของการปรับตัว 4 แบบด้วยกัน คือ

3.1 การปรับตัวตามความต้องการทางสรีรวิทยา (Physiological Need) เป็นการปรับตัวเพื่อความมั่นคงทางสรีระ ซึ่งจะครอบคลุมความต้องการทางด้านร่างกาย การพักผ่อน การออกกำลังกาย อาหาร การขับถ่าย น้ำและออกซิเจน การไหลเวียนของโลหิต การรับรู้ความรู้สึก

3.2 การปรับตัวทางด้านแนวคิด(Self-concept) เป็นการปรับตัวเพื่อรักษาความมั่นคงทางด้านจิตใจ การยอมรับ การมองเห็นคุณค่า การปรับตัวดังกล่าวแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- การปรับตัวทางด้านกายภาพ (Physical Self) คือ การปรับตัวทางด้านบุคลิกภาพ และลักษณะเฉพาะของบุคคล

- การปรับตัวทางด้านบุคคล (Personal Self) คือ การปรับตัวทางด้านความเชื่อ ค่านิยมทางสังคม ความคาดหวังทางสังคม การมองเห็นคุณค่าของตนเองและบุคคลอื่นๆ ความภาคภูมิใจในตนเอง

3.3 การปรับตัวทางด้านบทบาทและหน้าที่ เป็นการปรับตัวตามที่สังคมคาดหวังให้เหมาะสม เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางสังคม และบุคคลจะต้องปรับพฤติกรรมตามบทบาทที่บกพร่อง

3.4 การปรับตัวในด้านความสัมพันธ์ในการพึ่งพา(Independent Relation) มีเป้าหมายเพื่อรักษาความมั่นคงทางสังคมของบุคคล การพึ่งพาระหว่างกัน ซึ่งเป็นการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นตัวตนของบุคคล และการพึ่งพาคู่คนอื่น และเป็นการแสวงหาความช่วยเหลือในด้านต่างๆ การปรับตัวทุกขั้ว การแสวงหาความสนใจ ความรัก

Cohen (1969) อธิบายถึงการปรับตัวว่า กระบวนการที่สิ่งมีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับลักษณะบางประการให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ซึ่งลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป ดังกล่าว จะอำนวยความสะดวกแก่ชีวิตในแง่ของการอยู่รอดและสามารถสืบพันธุ์ต่อไปได้ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตมีหลายประการ ได้แก่ การแสวงหาอาหาร การสืบพันธุ์ การต่อสู้กับศัตรู และการหลบหลีกศัตรู หรือสิ่งแวดล้อม

วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการปรับตัวของมนุษย์ วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และมนุษย์ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ถ้าปราศจากวัฒนธรรม พร้อมกันนั้นมนุษย์ก็ได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป และเมื่อวัฒนธรรมของกลุ่มเปลี่ยนแปลงไป คนในกลุ่มจะต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม และคุณลักษณะทางจิตใจ เพื่อให้เหมาะกับวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์นำระบบใหม่เข้ามาในถิ่นที่อยู่อาศัย โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่สถาบัน องค์กรต่างๆก็จะเปลี่ยนไป

William A. Haviland (1990) ได้ให้ความหมายของการปรับตัวว่า การปรับตัว หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระหว่างความสมดุลตามความจำเป็นของประชากรและศักยภาพทางสิ่งแวดล้อม ตลอดทั้งกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเปลี่ยนแปลงภายในสภาพแวดล้อม โดยมีสิ่งมีชีวิตเองและการเปลี่ยนแปลงภายในสิ่งมีชีวิต โดยสภาพแวดล้อมภายนอก ดังนั้นการปรับตัวดังกล่าวจึงเป็นการเคลื่อนไหวระหว่างความต้องการทางสังคม และศักยภาพของสภาพแวดล้อมที่เป็นกระบวนการต่อเนื่อง และเป็นสิ่งจำเป็นต่อการอยู่รอดของสิ่งมีชีวิต โดยสรุปแล้ว การปรับตัวมีความหมายเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมและการแสดงของบุคคล เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง เพื่อรักษาไว้ซึ่งความสมดุล มั่นคง และเพื่อให้ชีวิตสุขสบาย ซึ่งนอกจากตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจตามแบบแผนที่แตกต่างกันออกไปแล้ว ยังตอบสนองความต้องการหรือความคาดหวังของสังคมด้วย

สรุปแนวคิดการปรับตัวได้ว่า การปรับตัวของคนเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆที่สัมพันธ์กัน ซึ่งเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก การปรับตัวเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมและการแสดงของบุคคล เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง เพื่อรักษาไว้ซึ่งความสมดุล มั่นคง และเพื่อให้ชีวิตสุขสบาย ซึ่งนอกจากตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจตามแบบแผนที่แตกต่างกันออกไปแล้ว ยังตอบสนองความต้องการหรือความคาดหวังของสังคมด้วย การปรับตัวจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับความมั่นคงทางด้านร่างกายและจิตใจ ทั้งนี้การที่คนเราจะต้องปรับตัวก็เพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจะอำนวยความสะดวกในแง่ของการอยู่รอดในสังคมได้

ดังนั้นในงานวิจัยนี้ นอกเหนือจากการใช้แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพโดยการนำ ทรัพย์สิน/ทุนต่าง ๆ มาเป็นกรอบในการศึกษาแล้ว ผู้ศึกษายังได้นำแนวคิดการปรับตัวมาช่วยอธิบาย และเพื่อเป็นกรอบในการศึกษาด้วย โดยได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ทั้ง ภายในและภายนอก เพื่อดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชีวิต คือการที่คนจะดำรงอยู่ได้จะต้อง มีการปรับตัวในด้านต่าง ๆ เช่น การปรับตัวในด้านความสัมพันธ์ในการพึ่งพากัน การปรับตัวทางด้าน บุคลิกภาพ การปรับตัวทางด้านความเชื่อ ค่านิยมทางสังคม การปรับตัวทางด้านแนวคิดต่าง ๆ สิ่ง ต่างๆ เหล่านี้มีผลต่อครัวเรือนและชุมชนชาวนาในชนบท ผู้ศึกษาเห็นว่าแนวคิดการปรับตัว ดังกล่าวที่ได้ทบทวนมานี้ สามารถที่จะนำมาอธิบายประกอบเปรียบเทียบกับงานวิจัยที่กำลังศึกษา อยู่ เพราะสาเหตุของการปรับตัวของชุมชนหรือครัวเรือนเกษตรกรก็ตาม ย่อมเกิดจากสิ่งรบกวน ทั้ง ภายในและภายนอกชุมชนเป็นตัวกระตุ้นส่งผลให้เกิดปรับตัวขึ้นของคนในชุมชนและครัวเรือน เกษตรกรในทางสังคมดังกล่าว

4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการดำรงชีพ

Tefera, tesfaye Lemm (2004) ได้ศึกษายุทธศาสตร์เพื่อการดำรงชีพของประชากรบนที่สูง ในประเทศเอธิโอเปีย จากการศึกษาพบว่า สมาชิกของครอบครัวในชนบทปฏิบัติตามยุทธศาสตร์ การดำรงชีพที่แตกต่างกัน เนื่องจากความแตกต่างในการเข้าถึงทรัพย์สินทุนในการดำรงชีพด้วย ข้อจำกัดและสิ่งกระตุ้น นอกจากนั้นสภาพธรรมชาติและผลผลิตจากทรัพยากร ตลอดจนจรรยาบรรณ ที่ได้รับก็มีผลต่อการดำรงชีพของสมาชิกในครัวเรือนในชนบทให้แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่อีก ด้วย

Patrick John Large (2005) ได้ศึกษาสาเหตุที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์การ ดำรงชีพของสมาชิกในครัวเรือนผู้ลี้ภัยระยะยาวในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จากการศึกษาพบว่าสมาชิกใน ครัวเรือนผู้ลี้ภัยแสดงสิทธิจะขอมีอำนาจในการผลิต เพราะผู้ลี้ภัยไม่มีฟาร์มหรือพื้นที่ทำกินให้ก่อ เกิดการสร้างรายได้เพื่อการยังชีพของครัวเรือนผู้ลี้ภัย จากสาเหตุไม่มีพื้นที่ทำกินและการขาดรายได้ เป็นเหตุนำไปสู่ความตึงเครียดและความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม งานวิจัยชิ้นนี้ ยังเสนอแนะเชิงนโยบายว่า ในทางปฏิบัติการพัฒนาในอนาคตต้องให้ความสนใจในเรื่องทรัพย์สิน หรือให้งบประมาณในการก่อสร้างที่อยู่อาศัยอันเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานต่อผู้ลี้ภัย และยังเป็น การช่วยผดุงรักษาการจัดการยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนผู้ลี้ภัยเพื่อความอยู่รอด

จิระ ศรีเสนา (2541) ได้ทำการศึกษาวิจัย การพัฒนาอาชีพเสริมของกลุ่มเกษตรกรทำนาโคกสำราญ ต.โคกสำราญ อ.บ้านแฮด จ.ขอนแก่น จากการศึกษาพบว่าสภาพของกลุ่มเกษตรกรแบ่งแยกออกเป็นหลายกลุ่มภายใต้ส่งเสริมของหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้การช่วยเหลือด้านการผลิตและการถ่ายทอดเทคโนโลยี ผ่านกลุ่มเกษตรกรมีความเหลื่อมล้ำกัน อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนาแต่สภาพพื้นฐานโดยทั่วไปทำได้ปีละครั้งเท่านั้น แต่ชาวบ้านมีการรวมตัวกันในการสร้างอาชีพเสริมโดยการรวมกลุ่มกันปลูกผักปลอดสารพิษ และการเพาะเห็ดฟางขาย จากการรวมกลุ่มดังกล่าวโดยอาศัยทุนต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ทุนทางกายภาพ คือทรัพย์สินที่นำมาใช้ในกระบวนการผลิต เครื่องมือเครื่องใช้หรืออุปกรณ์ต่างๆที่มีอยู่แล้ว อาศัยทุนมนุษย์ คือแรงงานสมาชิก ความชำนาญความรู้ในการปลูกผักปลอดสารพิษและการเพาะเห็ดฟาง และใช้ทุนทางสังคม คือ การร่วมแรงร่วมใจกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพึ่งพากันของกลุ่มโดยอาศัยทรัพย์สินทุนต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ชาวบ้านโคกสำราญมีอาชีพเสริมที่มั่นคงและทำรายได้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี ทำให้ชุมชนไม่เดือดร้อนและไม่ต้องพึ่งพารายได้เพียงแต่จากอาชีพเดิม

อุษณีย์ ธ.โนสวรชัย (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย การดำเนินชีวิตแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำเจ้าพระยา คือ “ชีวิตพ่อค้าเร่” จากการศึกษาพบว่า พ่อค้าเร่เป็นวิถีหนึ่งของการดิ้นรน ต่อสู้ของชุมชนเพื่อความอยู่รอด จากการถูกบีบรัดครอบงำจากระบบทุนนิยม การเกิดขึ้นของพ่อค้าเร่ เป็นการประสานทุนที่อยู่เดิมในชุมชนและความรู้ที่มาจากภายนอก แต่วิถีของพ่อค้าเร่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีวิตในยุคของความทันสมัยได้อย่างถาวร วิถีชีวิตของพ่อค้าเร่จึงไม่อาจดำเนินได้เพียงลำพัง แต่ต้องผสานเข้ากับชีวิตอื่น ๆ เช่น ชีวิตพ่อค้าเร่ ผสานกับชีวิตชาวนา ชีวิตแรงงานรับจ้าง ชีวิตผู้แปรรูปผลผลิต ชีวิตสวน ชีวิตประมง เป็นต้น การผสานวิถีชีวิตต่างๆเข้าด้วยกันนี้มีระดับสัดส่วนที่แตกต่างกัน ขึ้นกับระดับทุนเดิมที่มีอยู่และความสามารถในการผสานทุนเดิมเข้ากับระบบความรู้ที่มาจากภายนอก

มณีนัย ทองอยู่และคณะ (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย ยุทธวิธีในการดำรงชีพของหมู่บ้านท่าพระที่อพยพมาจากเขื่อนอุบลรัตน์และหมู่บ้านหนองลาย ที่ประสบกับอุทกภัยที่ร้ายแรงทำให้ชาวบ้านต้องขาดทุนเป็นหนี้เป็นสิน จากการศึกษาพบว่าทั้งสองหมู่บ้าน ชาวบ้านต่างมียุทธวิธีในการดำรงชีพเพื่อความอยู่รอดและแก้วิกฤติให้เป็น โอกาสได้ โดยการอาศัยทรัพย์สิน/ทุนธรรมชาติและภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ปัญหาและหาเลี้ยงชีพ เช่น ชาวบ้านท่าพระไม่ได้ประกอบอาชีพในการทำนาเพียงอย่างเดียว แต่การทำนาของชาวบ้านยังผสานกับการทำประมงและเสริมด้วยการปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิดด้วยกันเพื่อเพิ่มรายได้ ส่วนบ้านหนองลายแก้ปัญหาจากน้ำท่วมโดยการจับปลา แปลงเป็นปลาแห้ง ปลาต้ม ปลาแดดเดียว ในขณะที่ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งหันไป

ประกอบกิจกรรมรับรองเท่า ออกไปขายเร่ ผลปรากฏว่าชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น จากงานวิจัยดังกล่าวนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงยุทธศาสตร์การดำรงชีพของชาวนาโดยมีวิธีการที่หลากหลายเพื่อความอยู่รอด โดยอาศัย ทรัพย์สิน/ทุนและ ภูมิปัญญาที่มีในชุมชน มาแปรสภาพให้เกิดผลดังกล่าว

จิรศักดิ์ สุขวัฒนา (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง จากชาวนา...สู่สวนส้มแลร์สอร์ท ริมภูงานขึ้นนี้ได้พบว่า การปรับตัวของชุมชน โดยอาศัยทุนชุมชนที่บ้านดำเนินกษาย ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่มีความเกี่ยวพันกับวิถีชีวิต ดังเช่น การที่ชาวบ้านได้ใช้พื้นที่สูงทำไร่มันสำปะหลัง สวนไผ่ตง และมีการปลูกผลไม้พันธ์พื้นเมือง เช่น ส้มโอ มะไฟ มะปราง ขนุน เพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวน้ำตก ซึ่งทำรายได้ให้ช่อนข้างดี ดีกว่าขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มักกดราคา ทำให้ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนจะหารายได้เสริมจากการค้าขายกับนักท่องเที่ยวมาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการใช้ทุนธรรมชาติที่มีอยู่ นำไปสู่การสะสมทุนทางเศรษฐกิจ

เพ็ญสิริ จิระเดชากุล และ มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย ชีวิตชาวไร่ ซึ่งเป็นบทสังเคราะห์ความรู้จากงานวิจัยชุมชน ในการศึกษาการดำรงชีพของชีวิตชาวไร่ กรณีชุมชนกะเหรี่ยงซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธ์ที่อาศัยอยู่ในที่สูง อาศัยที่คดอยในการทำไร่ หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวเป็นหลัก เช่นเดียวกับคนพื้นที่ราบ เพราะการมีข้าวสำหรับการบริโภคอย่างเพียงพอหมายความว่าความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิต จากการศึกษาชุมชนกะเหรี่ยง พบว่า ชุมชนดังกล่าวยังปลูกพืชชนิดอื่นๆในพื้นที่ไร่ด้วยและหากพื้นที่นาที่ใช้ทำนาอยู่ไม่เพียงพอหรือไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนได้ตลอดปี คนในชุมชนก็อาจใช้พื้นที่ไร่สำหรับปลูกข้าวไร่เพื่อเสริมการทำนา และหากข้าวเพียงพอก็อาจปลูกพืชชนิดอื่นๆ เช่น ข้าวโพด พริก ถั่ว งา เพื่อบริโภคและมีการปลูกฝ้ายไว้ทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม ชุมชนจึงมีผลผลิตที่หลากหลายในการบริโภคตลอดปี ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของกลุ่มคนกะเหรี่ยงดังกล่าว อาศัยทุนธรรมชาติที่มีเพื่อปรับเปลี่ยนอาชีพหมุนเวียนไปตามฤดูที่เหมาะสมและอาศัยทุนความรู้ ประสบการณ์ และความชำนาญในการประกอบอาชีพอย่างหลากหลาย ซึ่งเป็นยุทธวิธีในการดำรงชีพของชุมชนกะเหรี่ยงในแต่ละปี ได้เป็นอย่างดี

เจริญ เขาวนประยูร (2548) ได้ทำการศึกษาวิจัย การดำรงชีวิตจากการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรในเขตลุ่มแม่น้ำฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อศึกษาการดำรงชีวิตจากการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ การมีส่วนร่วม ปัญหาและอุปสรรค จากการศึกษาพบว่า วิถีชีวิตชุมชนในเขตลุ่มแม่น้ำฝาง จังหวัดเชียงใหม่ มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร โดยมีส่วนร่วมทั้งในการพัฒนาแหล่งน้ำ การจัดสรรน้ำใช้ใน

การเกษตร การอนุรักษ์แหล่งน้ำ และการบริหารจัดการคุณภาพน้ำ นอกจากนี้ยังศึกษาพบว่า ปัญหาและอุปสรรคเป็นปัญหาที่เกิดจากภาครัฐ ชุมชนและจากสิ่งแวดล้อม

เหมวรรณ เหมะนัค (2549) ได้ทำการศึกษาวิจัย การดำรงชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่มาแต่งงานกับคนไทยในบ้านดงรังและบ้านปากลา จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อศึกษาว่าเขามีการดำรงชีวิตที่ยั่งยืนหรือไม่ โดย พิจารณาจาก องค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน คือ 1) การมีความเชื่อในการที่จะมีชีวิตอยู่ภายใต้บริบทของความไม่มั่นคงเช่น ความเสี่ยง การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล การประสพเหตุที่ไม่คาดคิด 2) ทุนและ ทรัพย์สินที่ใช้ในการดำรงชีพทั้ง 5 ประเภท ซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม 3) การดำเนินกิจกรรมเพื่อให้มีชีวิตรอด หรือการทำให้มีผลต่อการดำรงชีวิตในทางบวก 4) นโยบายสถาบัน กระบวนการที่จะทำให้เข้าถึงทรัพย์สิน กิจกรรมการดำรงชีวิต ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ลาวในหมู่บ้านทั้งสองแม้ว่าจะมีการดำรงชีพที่ยั่งยืนในบางองค์ประกอบ แต่พวกเขาส่วนใหญ่ก็มีความพึงพอใจกับการดำรงชีพที่เป็นอยู่

สรุป จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพ จากงานวิจัยในเรื่องต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้นำมาอ้างอิงถึงนั้น เห็นได้ว่า ความแตกต่างและความหลากหลายในการประกอบอาชีพหรือประกอบกิจกรรมในการดำรงชีพนั้น เป็นการแก้ปัญหาและหาทางออกของครัวเรือนเกษตรกร เมื่อประสบกับเหตุการณ์หรือประสบกับปัญหาในการดำรงชีวิต ซึ่งการแสวงหาทางออกนั้นต้องอาศัยยุทธศาสตร์อย่างชาญฉลาด เพื่อจะข้ามพ้นวิกฤตการณ์นั้นๆ ไป จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในหลายเรื่องที่กำลังกล่าวถึงชานา ชาวไร่ ที่ประสบกับปัญหาภัยต่าง ๆ เช่น งานของ มณีมัย ทองอยู่ ที่ศึกษาหมู่บ้านที่อพยพจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ที่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสานกรณีชาวากลุ่มน้ำพอง ที่ชาวนาใช้ในการดำรงชีพเพื่อสร้างความอยู่รอด และศึกษาหมู่บ้านหนองลายที่ประสบอุทกภัย งานของ เพ็ญสิริ จิระเดชากุล ศึกษาชีวิตชาวไร่ งานของ อุษณีย์ ธโนสวรร์ย์ ศึกษาถึง ชีวิตพ่อค้าเร่ และงานของ จิรศักดิ์ สุขวัฒนา ศึกษาเรื่องจากชาวนา...สู่สวนส้มแลร์สอร์ทริมภู เป็นต้น งานศึกษาเหล่านี้ บอกให้รู้ว่า ชาวนา ชาวไร่ เมื่อประสบกับวิกฤติปัญหา พวกเขาไม่ได้อยู่อย่างนิ่งเฉยหรือหมดหวัง ไม่ได้ปล่อยให้โอกาสให้เสียไป และไม่ได้รอคอยหวังพึ่งโชคชะตาหรือใคร ๆ จะมาบันดาลให้ แต่ชาวนาได้ลุกขึ้นมาพยายามค้นหาหนทางและวิธีแก้ไข โดยอาศัยทรัพย์สิน/ทุน ภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถ ในการประกอบกิจกรรมเสริม อย่างหลากหลาย เช่น ทำนาผสมกับค้าขาย ทำนาผสมกับการทำเกษตรปลูกพืชผักผลไม้ ทำนาผสมกับการประมง เป็นต้น จากงานวิจัยต่าง ๆ ที่ได้ยกมานั้น ชี้ให้เห็นถึง ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ ของชาวนา ที่มีอย่างหลากหลาย แต่แตกต่างกันตามสภาพบริบทแต่ละท้องที่ จากการศึกษาผู้วิจัยเห็นว่า กลไกการเข้าถึงทรัพย์สิน/ทุน เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ผู้ที่เข้าถึงทรัพย์สิน/ทุน

มากกว่ายอมได้เปรียบผู้ที่เข้าถึงน้อยกว่า เหตุนี้ผู้วิจัยจึงนำกลไกการเข้าถึงทรัพย์สิน/ทุน ความสัมพันธ์ทางสังคม กลุ่มองค์กรทางสังคม ตลอดจนอาชีพ จารีต ประเพณี และความเชื่อ เพื่อมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม

Robert Putnam (1993) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทุนทางสังคมในการเปลี่ยนแปลงสังคมของคนอิตาลี โดยเขาทุ่มเทในการศึกษาเป็นเวลา 20 ปี ประเทศอิตาลีเดิมที่เป็นประเทศเกษตรกรรมเหมือนเมืองไทยแต่แล้วก็เปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นเรื่องน่าแปลก จากผลการศึกษาวิจัยของเขาพบว่า แคว้นทางเหนือซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมอยู่หนาแน่นกลับมีทุนทางสังคมสูงและมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการเป็นชุมชนเข้มแข็ง ยังผลให้มีความเจริญเติบโตมากกว่าแคว้นทางใต้ ซึ่งเป็นแหล่งเกษตรกรรมและมีทุนทางสังคมในระดับต่ำกว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะว่าแคว้นทางเหนือของอิตาลีนั้นเกิดจากสมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดคกติกาสังคมให้เป็นบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน คนในชุมชนมีความกระตือรือร้น มีน้ำใจ มีจิตสำนึกสาธารณะในการเข้ามาทำประโยชน์เพื่อสมาชิกในส่วนรวม แล้วยังสามารถแผ่ขยายเครือข่ายออกไปอีกกว้างไกลจากที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคม ที่เป็นปัจจัยสำคัญ ในการขับเคลื่อนการพัฒนาให้เป็นไปตามที่คนในสังคมปรารถนาได้

อานา จันทรากาศ (2543) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ที่หมู่บ้านโป่งนก ตำบลแม่คะ อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีแนวคิดที่ว่า ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนชนบทตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นพื้นฐานที่ช่วยส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และแนวคิดทางการศึกษานอกระบบ เป็นกรอบในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ และทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการสังเคราะห์ปรากฏการณ์กับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

ทุนทางสังคมนวมมี ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนบุคคล ทุนกลุ่ม/องค์กร ทุนเครือข่ายและเครือข่าย ที่มีอยู่ในชุมชนส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เพราะชุมชนได้ใช้ทุนทางสังคมมาเป็นพื้นฐานในการเสริมสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับชุมชน และปัจจัยที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชน และการมีจิตสำนึกสาธารณะที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การที่ผู้คนมาร่วมกลุ่มกันได้มีความรู้สึกและตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ต้องดูแลรับผิดชอบร่วมกัน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการดำเนินกิจกรรม

ใด ๆ ในชุมชน จึงทำให้การนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ให้เกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอก และชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของธรรมชาติและสังคมภายนอกได้อย่างมีศักดิ์ศรี และยังคงรักษาความเป็นชุมชนได้อย่างมั่นคง

จุดิเทพ ยาสุมุท (2543) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือที่ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความหลากหลายของทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้ทุนทางสังคมดำรงอยู่ได้และการนำเอาทุนทางสังคม ไปใช้ในงานพัฒนาท้องถิ่นของตน โดยรวมแล้วเพื่อที่จะสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับทุนทางสังคมและทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนและสภาพการปรับตัวของกลุ่มทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นมาจากอดีต และสามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมในชุมชนแม่ทามีอยู่หลายประเภท ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ทุนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ 1) ทุนที่เป็นธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ แร่ธาตุ และป่าไม้ ซึ่งก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งต้นน้ำ 2) ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำของชุมชน ทั้งที่เป็นทางการ และผู้นำตามธรรมชาติ หรือที่เรียกว่าปราชญ์ชาวบ้าน และชาวบ้านผู้เป็นสมาชิกของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ 3) ทุนด้านการเงิน ได้แก่ การระดมทุนในชุมชนเพื่อร่วมกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการหมุนเวียนของกระแสเงินช่วยสร้างเศรษฐกิจของชุมชนให้ดีขึ้น

ทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ 1) วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ระบบคุณค่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ เช่น ครอบครัว เครือญาติ สถาบันผู้อาวุโส รวมถึงการช่วยเหลือด้านแรงงาน เช่น การลงแขก และผูกเกลือผูกเสี่ยว เป็นต้น 2) ทุนที่เป็นองค์กรภายนอก ได้แก่ การมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชน ทั้งในของภาครัฐและเอกชน รวมถึงกลุ่มและองค์กรเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มพิทักษ์ป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุนทางสังคมดำรงอยู่และนำไปใช้พัฒนาท้องถิ่น ได้แก่ 1) ปัจจัยการสืบทอด ได้แก่ การสืบทอดเจตนารมณ์ที่บรรพบุรุษตั้งเป้าหมายไว้ที่จะรักษาทุนทางสังคมทุกประเภทดำรงอยู่ในชุมชน และดำเนินการสืบทอดความรู้ถ่ายทอดจากผู้อาวุโสที่มากด้วยความรู้และประสบการณ์ให้กับคนรุ่นใหม่ ช่วยสืบสานทุนให้คงอยู่ต่อไป 2) ปัจจัยกระบวนการจัดการที่ดี มีคุณภาพ อาศัยกรรมการที่มีความซื่อสัตย์ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทั้งตัวผู้นำและสมาชิกทุกคนถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ไม่เลิกล้มโครงการ ไปก่อนกำหนดเวลา กระบวน

การจัดการที่ดีต้องอาศัยความเสียสละและการมีส่วนร่วม คือ ความร่วมแรงร่วมใจของคนทุกคน หรือกลุ่มทำให้เกิดพลังชุมชนอย่างเข้มแข็ง และยั่งยืน 3) ปัจจัยผู้นำ การมีผู้นำชุมชนที่ดี มีวิสัยทัศน์ มีความรับผิดชอบ และการมีสมาชิกกลุ่มที่ดีจะทำให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและเพื่อดำเนินงานให้สำเร็จ มีความสามัคคี เชื่อฟังและปฏิบัติตาม 4) ปัจจัยเครือข่าย สนับสนุนให้เกิดมีองค์กรเครือข่าย ทั้งภายในชุมชนกันเองและประสานงานกับองค์กรเครือข่ายภายนอก เพื่อจะช่วยให้องค์กรภายในมีความเข้มแข็งสามารถช่วยเหลือตัวเองได้

อุไรวรรณ พวงสายใจ (2545) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทูทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนที่หมู่บ้านสันป่ายาง หมู่ที่ 2 ตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทูทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนกับความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ผู้ศึกษาทำการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง และอย่างไม่เป็นทางการ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม ข้อมูลได้รับการตรวจสอบ รวบรวม แยกแยะ วิเคราะห์ และนำเสนอ โดยการบรรยายผลการศึกษามีดังนี้

ชุมชนที่ศึกษา เป็นชุมชนที่เก่าแก่ดั้งเดิม มีการสืบทอดมรดก วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อเดียวกัน มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติสูง มีคนต่างถิ่นมาอยู่เล็กน้อย และเข้ามาสู่ระบบเครือญาติเช่นกัน ทำให้สังคมในชุมชนอาศัยอยู่แบบเครือญาติ ฟังพาอาศัยซึ่งกันและกัน ฟังพาธรรมชาติ โดยมีการบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นตลอดทั้งในการดำรงชีวิตและการทำงาน

ทูทางสังคม ทั้งที่เป็นทุนที่มีมาจากภายในชุมชนเอง และทุนที่มีมาจากภายนอกชุมชน ประกอบด้วยวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ บุคคล เครือญาติ การศึกษาเรียนรู้ องค์กรหรือกลุ่ม ส่งผลให้องค์กรเข้มแข็ง อันเนื่องมาจากทูทางสังคมต่างๆ เหล่านี้เป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ และมีการเรียนรู้ซึ่งกันละกันในกลุ่ม ระหว่างกลุ่ม องค์กรที่เข้มแข็งได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ ทูทางสังคม โดยเฉพาะทุนที่มีอยู่ในชุมชน อันประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่าไม้ บุคคล วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ ฯลฯ ทุนเหล่านี้ล้วนแต่มีคุณค่ามหาศาลต่อการดำรงชีวิต และเป็นปัจจัยสำคัญในการทำงานกลุ่ม/องค์กร เป็นการเสริมสร้างความมั่นคง ความเข้มแข็ง และยั่งยืนให้กับองค์กร/กลุ่ม แต่มีบางองค์กรที่ไม่สามารถนำทูทางสังคมมาใช้อย่างชาญฉลาด จึงทำให้องค์กรนั้นล่มสลายเร็ว

เมื่อทำการศึกษาผลงานการศึกษาของ อุไรวรรณ พวงสายใจ ทราบว่า ชุมชนที่ผู้เกี่ยวข้องดำเนินการศึกษานั้นเป็นชุมชนที่เก่าแก่ดั้งเดิม มีการสืบทอดมรดก วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อเดียวกัน มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติสูง ทำให้ชุมชนคงตัวอยู่ได้อย่างยั่งยืน โดยการฟังพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการรวมกลุ่ม มีการฟังพาธรรมชาติ มีการบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นตลอดทั้งในการดำรงชีวิตและ

การทำงาน นอกจากนั้นยังพบว่าทุนทางสังคม มีทั้งทุนที่อยู่ภายในชุมชนเอง และทุนที่มาจากภายนอกชุมชน ประกอบด้วยวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ บุคคล เครือญาติ การศึกษา เรียนรู้ องค์กรหรือกลุ่ม จากทุนเหล่านี้จึงส่งผลให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง

มณีมัย ทองอยู่ (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งประสบกับน้ำท่วมข้าวเสียหายเกือบหมดเมื่อปี 2545 จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้ามาบริโภคน้ำและทำพันธ์ จากการนำปลาไปแลกข้าว (ไม่ใช่การซื้อขายในระบบตลาด) แต่อาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนา มีการช่วยเหลือเกื้อกูล ฟังพาอาศัยกันและกัน จนสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ ด้วยอาศัยทุนทางสังคมเป็นฐาน ในการแสวงหาทางรอดของครอบครัว

มณีมัย ทองอยู่ (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว จากการศึกษาถึงทุนสังคมแบบร้อยรัด ในกรณีชาวนาบ้านหนองลายที่ประสบวิกฤตน้ำท่วมข้าวตายหมด แต่ชาวนาก็มีชีวิตรอดมาได้และสามารถผลิตในรอบต่อไปได้ จากการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมมีบทบาทสูงยิ่งในภาวะวิกฤตของหมู่บ้าน ซึ่งชาวนาได้เข้ามา จากการจัดปลาไปแลก และในการจับปลาต้องช่วยเหลือจากผู้ประกอบอาชีพประมง มีการไปกันเป็นกลุ่ม แม้แต่คนอาชีพขายปลาเอง ก็ยังเอาปลาไปแลกข้าวกับลูกค้าของตนได้ โดยลูกค้านั้นเป็นชาวบ้านอีสานเช่นกันและรู้ซึ่งถึงวัฒนธรรมในการแลกข้าวในยามลำบาก แม้ความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่จะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงการค้า แต่ทั้งสองฝ่ายก็สามารถหมุนกลับคืนไปสู่รากของวัฒนธรรมแบบยังชีพได้ในยามวิกฤติ จากเรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงทุนสังคมร้อยรัดที่มีอยู่ในสังคมชาวนาอย่างเหนียวแน่น และเป็นวิถีชีวิตที่ปฏิบัติกันมา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องทุนสังคมประสาน ของ มณีมัย ทองอยู่ ยังได้ศึกษาหมู่บ้านแห่งเดียวกันแต่ศึกษาในเรื่องทุนสังคมประสาน จากการศึกษาพบว่า บ้านหนองลายเป็นหมู่บ้านที่แตกบ้านออกเป็น 3 หมู่บ้านรวมเป็น 4 หมู่บ้าน แต่หมู่บ้านนี้จะมีการติดต่ออย่างใกล้ชิด เช่น การทำบุญ ประเพณีต่างๆ จะมีการบอกบุญให้ไปช่วยเหลือกัน เวลาเค็ดร่อนก็ฟังพาอาศัยกัน เมื่อมีการตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาก็ได้รวมเอาหมู่บ้านต่างๆที่เป็นสายเครือญาติเข้าไว้ด้วยกัน จากการอาศัยเครือข่ายทั้ง 4 หมู่บ้าน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ร่วมมือกัน ดังกล่าว กลายเป็นทุนสังคมประสานที่เอื้อประโยชน์ให้เกิดขึ้นในชุมชน ยังผลให้สังคมมีความรักสามัคคี ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีพของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องทุนสังคมเชื่อมโยง มณีมัย ทองอยู่ ได้ศึกษาบ้านหนองพระ พบว่าชาวบ้านเองได้สร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อช่วยเหลือกัน ในด้านการไปประกอบอาชีพเอง

ในเมืองใหญ่ โดยผู้ที่ไปทำแล้วประสบความสำเร็จในอาชีพ เป็นที่ไว้ใจของนายจ้างและพ่อแม่ ผู้ปกครองและชาวบ้านทั่วไปก็จะเป็นตัวกลางประสานฝากงาน คุณเล่าเรื่องการใช้ชีวิต และการปรับตัวในเมือง ตลอดจนการเรียนรู้งาน กลุ่มที่ไปเหล่านี้จะรักษาความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน มีการนำผ้าป่ามาทอดที่วัด จัดผ้าป่าซื้อคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียนเป็นต้น และบางครั้งก็นายจ้าง เพื่อนร่วมงานมาด้วย ซึ่งจากเรื่องที่กำลังเล่ามานี้เป็นลักษณะของทุนสังคมเชื่อมโยงที่ไม่เป็นทางการ อาศัยความสัมพันธ์แบบเดิมคือ ญาติมิตร เป็นทุนก่อเกิดประโยชน์สำคัญในชุมชน

วันชัย ธรรมสังการ (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของ กองทุนหมู่บ้าน ได้ศึกษาบ้านโคกสัก: วิถีชีวิตจากชาวนาสวนยาง จากการศึกษาในด้านการผลิตที่หลากหลายและทุนต่าง ๆ ที่มีความจำเป็นที่ใช้ในชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านโคกสักเป็นชุมชน เกษตรกรรม คือมีการทำนาทำสวนยาง และเลี้ยงสัตว์ ควบคู่กันไป ระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านโคกสัก มีความหลากหลายทางอาชีพ แต่ที่สำคัญชุมชนดังกล่าวต้องอาศัยทุนต่าง ๆ มาช่วยคอย สนับสนุนในการประกอบอาชีพ จากการศึกษาพบว่าทุนที่มีความจำเป็น เช่น ทุนทางสังคม ที่ชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยกันในการผลิต การบริโภค การจัดการปัญหาความขัดแย้งและการดูแลรักษา ทุนทางวัฒนธรรม ชาวบ้านต้องอาศัยกันและกัน ในเรื่องการทำงานบุญ งานแต่งงาน การตาย ถึงแม้ว่าในชุมชนดังกล่าวจะมี 2 ศาสนา ก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือ เอื้อเพื่อ เพื่อแผ่ทั้งทางด้านแรงงานและผลิต ซึ่งการดำรงชีวิตของชุมชนจะอยู่ภายใต้หลักของศาสนา และความเชื่อ ส่วนทุนทางภูมิปัญญา เช่น การเรียนรู้การปรับใช้เครื่องมือการผลิต เรื่องยาสมุนไพร และทุนทางทรัพยากร ก็จะเป็นในเรื่อง ดิน ป่า น้ำ เป็นต้น จะเห็นว่าทุนต่างๆมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ดำรงชีพได้อย่างมั่นคง

สุเทพ วงศ์สุภา (2548) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทุนทางสังคมของชุมชนกับการจัดการกองทุน ในหมู่บ้านสามขา หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสืออำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทุนทางสังคมของชุมชน และเพื่อศึกษาทุนทางสังคมกับการจัดการกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านสามขา ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมประกอบด้วย ความร่วมมือ การรวมกลุ่ม เครือข่าย ความสัมพันธ์ ภูมิปัญญา ฯลฯ ที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งชาวชุมชนได้นำใช้ทุนเหล่านี้ในการแก้ไขปัญหา การจัดการ และการดูแลความสงบสุขภายในชุมชน

ทุนทางสังคมได้มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการ และการแก้ไขกองทุนหมู่บ้าน โดยผู้นำชุมชนที่เป็นทุนมนุษย์ได้เป็นแกนนำรณรงค์สร้างจิตสำนึกให้คนมีความรับผิดชอบ เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็นทำให้ความขัดแย้งในการจัดการกองทุนหมู่บ้านลดลง วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนนำไปสู่การปรึกษาหารือ พுகุญ เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ใน

ชุมชน ถอดบทเรียนในการทำงานในปัจจุบันเชื่อมโยงกับบทเรียนในอดีตมาปรับใช้กับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน และกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีเครือข่ายการเรียนรู้กับชุมชนอื่น หน่วยงานภาครัฐองค์กรเอกชน จึงทำให้เกิดมีความรู้และประสบการณ์มากขึ้น และได้ศึกษาการนำเอาทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาจัดการและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งผลของการศึกษาพบว่า การนำเอาทุนทางสังคมมาแก้ไขปัญหาในสังคมนั้น ได้ผลดีที่น่าพึงพอใจ เนื่องจากปัญหาที่เกิดขึ้นล้วนแต่คนเป็นผู้สร้าง และเมื่อเอาทุนทางสังคมที่เป็นคนมาแก้ไขจึงทำให้คนเราต่างก็ต้องยอมรับด้วยดีโดยที่ไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้

ผลการศึกษาของงานวิจัยนี้เห็นว่า เป็นการสอดคล้อง และเหมาะสมกับปัญหา ทุนทางสังคมกับการออมเงิน (การออมทรัพย์) ของแม่หญิงลาว ที่ผู้ศึกษากำลังดำเนินการเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจาก การจัดการเรื่องการเงินที่จะทำให้การบริหารจัดการประสบผลสำเร็จ เป็นที่น่าพอใจ และเป็นที่ยอมรับของสมาชิกกลุ่ม และสังคมนั้นเป็นสิ่งทำได้อย่างยากลำบากมาก

สรุป งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ทบทวนมา ดังกล่าว จากที่มีผู้ศึกษาในเรื่องทุนทางสังคมนั้น ทำให้เห็นถึงบทบาทสำคัญในเรื่องทุนทางสังคม ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชน ทำให้ผู้ศึกษาได้มองเห็นภาพสะท้อนของหลาย ๆ ชุมชนในบางพื้นที่ ที่ไม่สามารถประกอบอาชีพในบางประเภทหรือไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ ทั้ง ๆ ที่ในบริบทของชุมชนเหล่านั้นมีความคล้ายคลึงกัน แต่ชุมชนเหล่านั้นก็ไม่มี ความเข้มแข็งมากพอ ที่เป็นเช่นนั้น เพราะว่าในบางชุมชนเหล่านั้น ได้ขาดต้นทุนทางสังคมอันเป็นต้นทุนที่สำคัญไป หรือบางชุมชนทุนสังคมดังกล่าวมีน้อยไม่เพียงพอต่อการสานต่อในการดำรงชีพหรือในการประกอบอาชีพ การมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ย่อมส่งผลถึงการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น ที่จะสามารถเอาตัวรอดได้จากสภาวะการณ์หรือภัยพิบัติต่างๆที่จะเกิดขึ้น ซึ่งจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ทบทวนมานั้น สามารถเป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะนำทุนสังคมมาเป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญในการที่จะศึกษางานวิจัยชิ้นนี้ เนื่องจากทุนทางสังคมเป็นตัวแปรสำคัญมากกว่าทุนชนิดอื่น ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัว

ยศ สันตสมบัติ (2539) ได้ทำการศึกษาวิจัย ทำเกวียน บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม พบว่า แต่ก่อนชุมชนทำเกวียนเป็นชุมชนชาวนา ชีวิตของผู้คนผูกพันกับท้องทุ่ง สายน้ำและการทำนา ชาวบ้านส่วนมาก

ประกอบอาชีพด้วยการทำนาปีละครึ่งในช่วงฤดูฝน วางจากการทำนาก็มีอาชีพเสริม ด้วยการหาปลา ท่อผ้า และจักสานเพื่อใช้ในครัวเรือน

เจริญ ศิริวงศ์ (2543) ได้ทำการศึกษาวิจัย การปรับตัวด้านสังคม และวัฒนธรรม ของชุมชนเนื่องจากการอพยพ พบว่า คนในชุมชนปรับตัว จากการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรมไป เป็นอาชีพภาคอุตสาหกรรม และบริการ การปรับตัวของชุมชนและราษฎร มีขั้นตอนจากการรับรู้ เรียนรู้ ตัดสินใจ ทดลองและยอมรับผลการตัดสินใจด้วยความเชื่อมั่น ได้รับการเรียนรู้ด้านวิชาชีพ ตามความพร้อมของตนเองและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในชุมชนปัจจุบัน เกิดการเปลี่ยนแปลง จากความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันแบบเครือญาติมาเป็นปัจเจกบุคคล ทำให้ต้องปรับตัวโดยการ พึ่งพาอาศัยกันในชุมชนลดน้อยลงไป สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านสังคม ประเพณี และวัฒนธรรมลดน้อยลง มีการยอมรับในสังคมนรูปแบบใหม่ มีความทันสมัยมากขึ้น เกิดค่านิยม บริโภคนิยม เงินเป็นปัจจัยสำคัญ เพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งของ และบริการ มีอัตราความเคลื่อนไหว ของผู้อพยพมาอยู่ในชุมชนแห่งใหม่ มีความสัมพันธ์กับชุมชนเดิมน้อยมาก เกิดความหลากหลาย ของวัฒนธรรมในชุมชน มีค่านิยมและความเชื่อที่แตกต่างกันไปตามพื้นฐานของวัฒนธรรมที่แต่ละ คนได้รับมา

พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ (2544) ได้ทำการศึกษาวิจัย การปรับตัวทางวัฒนธรรมของ ชาวชนบทที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ พบว่ากระบวนการปรับตัวในการดำเนิน ชีวิตรวมทั้งเงื่อนไขต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับการปรับตัวของชาวบ้าน โดยเลือกชุมชนริมน้ำมูล 3 หมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ซึ่งให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพส่งผล ต่อระบบนิเวศน์วิถีการดำเนินชีวิตและการปรับทางวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่น ผล การศึกษาพบว่า การสร้างเขื่อนปากมูลส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของลุ่มน้ำซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ เกิดขึ้นทำให้ชุมชนต้องปรับตัวในหลายด้าน คือ การโยกย้ายชุมชนและบ้านเรือน การผลิตของ ชุมชนทั้งเพื่อบริโภคและเพื่อสร้างรายได้ การปรับความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งการเคลื่อนไหว ทางสังคมอันเป็นปฏิกริยาโต้กลับต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง

พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ ได้สรุปไว้ด้วยว่า การปรับตัวของครัวเรือนนั้น ได้เกิดขึ้น ภายใต้อิทธิพลและเงื่อนไขหลายประการ กล่าวคือ 1) ชุมชนที่ได้รับผลกระทบน้อยและมีทรัพยากรที่ ชาวบ้านสามารถพึ่งพิงได้ มีจำนวนครัวเรือนที่ปรับตัวสู่อาชีพจ้างแรงงานต่ำกว่าชุมชนที่ทรัพยากร ได้รับผลกระทบมาก 2) ทรัพยากรของครัวเรือนทั้งจำนวนสมาชิก จำนวนแรงงาน ทุน และทักษะ ความชำนาญ 3) ความสัมพันธ์และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนที่ เป็นญาติกันเอื้อต่อการปรับตัวของครัวเรือนทั้งการทำมาหากิน และการมีส่วนร่วมในกระบวนการ

เคลื่อนไหวทางสังคม 4) กระบวนการทำงานของรัฐ ที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาที่เน้นความเจริญของภาพรวมโดยละเลยต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมและการให้ข้อมูลแก่ชุมชน

งานของพัชรินทร์ ภาณันท์ และ คณะ (2544) ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงกระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตของหมู่บ้านที่ศึกษาภายใต้ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนและกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งงานนี้ได้ชี้ว่าการปรับตัวหลายเรื่องยังสรุปไม่ได้เพราะงานวิจัยนี้เกิดขึ้นในขณะที่แก้ไขปัญหาสิ้นสุดลง จะเกิดการ แยกขั้ว ในชุมชนที่มีจุดยืนต่อเรื่องเขื่อนที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลต่อการปรับตัวในเรื่องการทำมาหากินของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขใด ผู้ศึกษาเห็นว่าด้วยข้อจำกัดของแนวคิดในงานชิ้นนี้ยังมีช่องว่างที่จะศึกษาต่อไป

วันชัย ธรรมสังการ (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย บ้านโคกสัก: วิถีชีวิตจากชานาสู่สวนยาง จากการศึกษาในเรื่องของการปรับตัวของชุมชนพบว่า การเข้ามาของเครื่องจักรกล เทคโนโลยีสมัยใหม่และนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นและบทบาทของภาครัฐและเอกชน ตลอดทั้งการปรับเปลี่ยนอาชีพจากชานามาสู่การทำสวนยาง ดังกล่าว ทำให้เกิดวิถีชีวิตและระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนไป เนื่องจากชาวบ้านมีเวลาน้อยลง ซึ่งเวลาส่วนใหญ่จะอยู่กับการทำงานเพิ่มผลผลิต โดยเฉพาะ รุ่นพ่อ รุ่นแม่ หรือหัวหน้าครอบครัว ทั้งนี้เพื่อจะนำมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพ ค่าเล่าเรียนบุตรหลาน รวมทั้งค่าใช้จ่ายในสิ่งอำนวยความสะดวก ส่วนรุ่นหนุ่มสาว โดยเฉพาะวัยรุ่น ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจากที่เคยเคารพเชื่อฟังพ่อแม่ หรือผู้หลักผู้ใหญ่ ช่วยงานบ้านอยู่ด้วยกันด้วยความอบอุ่นในครอบครัว กลับกลายเป็นชอบจับกลุ่มอยู่กับเพื่อน ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ ไม่ใส่ใจช่วยเหลืองานบ้าน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนด้านต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านกายภาพ ชีวภาพ

มณีนัย ทองอยู่ (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชานาอีสาน กรณีชานาลุ่มน้ำพอง โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชานาการปรับตัว และประเมินผลกระทบของการปรับตัวของชานาที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจของชานาโดยส่วนรวม พบว่า การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชานาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถูกกำหนดด้วยสองพลังที่ส่งผลต่อกัน คือเศรษฐกิจการเมืองระดับมหภาคซึ่งภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่ง และพลังขับเคลื่อนในระดับจุลภาคภายในเศรษฐกิจและสังคมชานาเอง รวมทั้งครอบครัวชานาด้วย ครอบครัวชานาจำต้องปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่คุกคามระดับการบริโภคและการอยู่ดีกินดีของสมาชิกของครอบครัว ประเด็นปัญหาพบว่า แม้ว่าครอบครัวในชนบทจะมีวิถีการปรับตัวที่แตกต่างกันไป แต่ก็ปรากฏว่าครอบครัวชานาอีสานมีเป้าหมายร่วมกัน คือตอบสนองความจำเป็นในการดำรงชีพของสมาชิกในครัวเรือนด้วยยุทธศาสตร์ที่สำคัญ

คือ 1) การแตกกิจกรรมของเศรษฐกิจของครอบครัวจากการทำไร่ ทำนา ไปสู่การทำงานนอก การเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอพยพไปทำงานทำในต่างถิ่น 2) การที่ยังคงปลูกข้าวเพื่อบริโภค ในครอบครัวต่อไป โดยการระดมเงินตราจากแหล่งต่างๆรวมทั้งรายได้จากการทำงานนอก การเกษตร มาใช้ในการลงทุน 3) การรักษาที่ดินเพื่อการทำเกษตรเอาไว้ 4) การรักษาบทบาท ของครอบครัวในฐานะเป็นหน่วยจัดสรรแรงงานและการจัดทรัพยากรให้แก่สมาชิกในครัวเรือน นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าครอบครัวบางครอบครัวมีความสามารถในการสะสมทุนได้บ้างและ บางส่วนในกลุ่มนี้ได้เริ่มลงทุนในกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงจากที่เป้าหมายเพื่อการอยู่รอด มาเป็น หน่วยทางเศรษฐกิจตัดสินใจบนพื้นฐานการวินิจฉัยด้วยหลักเหตุผล

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ยังพบอีกว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชวามาในพื้นที่ที่ศึกษามี รูปแบบแตกต่างกันแต่ยังมีลักษณะร่วมบางประการที่สำคัญ รูปแบบที่แตกต่างกัน 3 รูปแบบ 1) แบบที่ชวามส่วนหนึ่งสามารถลงทุนเป็นผู้ประกอบการอิสระรายย่อยที่ประสบผลสำเร็จได้ 2) แบบ ที่ก่อตัวขึ้นในเขตชลประทานซึ่งมีการพัฒนาในสาขาเกษตรกรรม ในลักษณะที่ผลิตอย่างเข้มข้น และการแตกกิจกรรมทางด้านเกษตรที่หลากหลาย ซึ่งก่อให้เกิดการสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่ ท้องถิ่น ซึ่งเอื้อต่อการดำรงชีพของชวามส่วนใหญ่ได้ และแบบที่3)คือการผลิตในสาขาการเกษตร ไม่สามารถสร้างผลผลิตพอเพียงต่อการดำรงชีพ ประกอบกับการเติบโตของวิชาหกิจในชนบทมีอยู่ อย่างจำกัดทำให้ครอบครัวชวามส่วนใหญ่ต้องจัดสรรแรงงานส่วนหนึ่งออกไปรับจ้างต่างถิ่น แต่ก็ ยังไม่ละทิ้งการเกษตรเสียทีเดียว และยังรักษาที่ดินไว้อีกด้วย

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ของพัชรินทร์ ลาภานันท์และคณะ ที่ศึกษาเรื่องการปรับตัวของชวามชนบทชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ วิถีการดำเนินชีวิตและการ ปรับทางวัฒนธรรม การปรับตัวเกิดจากปฏิกิริยาโต้กลับจากสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่ง มณี มัย ทองอยู่ ได้อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนอีสานเกิดขึ้นภายใต้บริบทและเงื่อนไขหลาย ประการ และการปรับตัวของชุมชนเกิดจากสองพลังที่ส่งผลต่อกัน คือเศรษฐกิจการเมืองระดับมหา ภาคและพลังขับเคลื่อนระดับจุลภาคภายในเศรษฐกิจของสังคมชวามเอง ผู้ศึกษาพอสรุปในเรื่อง การปรับตัวได้ว่าการเกิดวิกฤติปัญหาไม่ว่าจะทางใดก็ตาม ย่อมมีผลต่อการปรับตัว กล่าวคือ การที่ ชวามชวามบ้านชวามสาว ต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดคนนั้น โดยอาศัยยุทธศาสตร์ใดก็ตามย่อมทำให้ ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไป เมื่อชุมชนปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากเดิมเพื่อความอยู่รอดคนในชุมชนจึง จำเป็นที่จะต้องค่อย ๆ ปรับตัวไปด้วย เพื่อความอยู่รอดและเข้ากับชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปได้

ดังนั้น งานวิจัยนี้ ผู้ศึกษาจึงนำแนวคิดการปรับตัวมาศึกษาในการปรับของชุมชนและ ครัวเรือนเกษตรกรจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสิ่งแวดล้อมและการเป็นอยู่ภายหลังการสร้าง

เขื่อนอุบลรัตน์ ที่ชุมชนและครัวเรือนเกษตรกรสามารถปรับตัวเพื่อดำรงชีวิตอยู่ได้ในท่ามกลาง กระแสทุนนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในทุก ๆ ด้าน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การปรับตัวต่อการ เปลี่ยนแปลง โดยใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่แล้วภายในสังคมมาปรับตัวเพื่อสร้าง เป็นยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และอย่างชาญฉลาด

5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษายุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่เป็นการสร้างขึ้นมาเพื่อปรับตัว ต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ไปสู่แนวใหม่อันเป็นยุทธศาสตร์ที่สร้างขึ้นของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ทั้งนี้เพื่อศึกษาว่า พัฒนาการดำรงชีพของชุมชนและครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบล รัตน์ เป็นอย่างไร อะไรเป็นเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชน บริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ และยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อน อุบลรัตน์เป็นอย่างไร เพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้ ซึ่งผู้วิจัยคาดหวัง ว่า คำตอบที่ได้จะเป็นประโยชน์สำหรับการวางแผนและการแก้ไขปัญหา เป็นแนวทางในการสร้าง ยุทธศาสตร์การดำรงชีพและการพัฒนาครัวเรือนในชุมชนสืบต่อไป

ในการศึกษาครั้งนี้ได้นำแนวคิดทางสังคมวิทยา ที่ได้ทบทวนข้างต้นมาเป็นกรอบใน การศึกษาและทำความเข้าใจโดยการนำแนวคิดการดำรงชีพ มาเป็นกรอบในการอธิบายเรื่อง ทรัพย์สิน/ทุนที่มามีสนับสนุนในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร ภายใต้บริบทของชุมชนที่ ประสบกับภาวะแนวโน้มในด้านต่างๆ เช่น ด้านประชากร การอพยพ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ความสัมพันธ์ของราคา การถือครองที่ดิน และผนวกกับปัญหาของครัวเรือนเกษตรกรที่จะต้อง ประสบกับภัยต่าง ๆ รอบด้าน เช่น ภัยธรรมชาติ นโยบายรัฐ กระแสทุน การคมนาคม และโรคภัย ไข้เจ็บ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้บางครั้งครัวเรือนเกษตรกรก็ไม่สามารถควบคุมได้ ต้องหาวิธีต่อสู้และ เอาตัวรอด แนวคิดการดำรงชีพจึงมีความสำคัญในการที่จะนำมาศึกษาในเรื่องดังกล่าว

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทุนทางสังคม ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ของชุมชนมาเป็น กรอบแนวคิดในเรื่องกลไกการเข้าถึงทุนอีกแนวทางหนึ่ง แนวคิดนี้จะช่วยอธิบาย การเชื่อมโยงของ เครือข่ายทางสังคมและการผสมผสานในการใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพได้เป็นอย่างดี เพื่อให้

ครัวเรือนเกษตรกรและคนภายในชุมชนสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ทั้งในทางบวกและทางลบของครอบครัวครัวเรือนเกษตรกรและคนในชุมชน

และแนวคิดประการสุดท้ายที่งานวิจัยนี้นำมาใช้ก็คือ แนวคิดการปรับตัว สำหรับมาช่วยอธิบายและเพื่อเป็นกรอบในการศึกษาด้วย โดยได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก เพื่อดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชีวิต คือการที่คนจะดำรงอยู่ได้จะต้อง มีการปรับตัวในด้านต่าง ๆ เช่น การปรับตัวในด้านความสัมพันธ์ในการพึ่งพากัน การปรับตัวทางด้านบุคลิกภาพ การปรับตัวทางด้านความเชื่อ ค่านิยมทางสังคม การปรับตัวทางด้านแนวคิดต่าง ๆ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีผลต่อครัวเรือนและชุมชนชาวนาในชนบท ผู้ศึกษาเห็นว่าแนวคิดการปรับตัวดังกล่าวที่ได้พบทวนมานี้ สามารถที่จะนำมาอธิบายประกอบเปรียบเทียบกับงานวิจัยที่กำลังศึกษาอยู่ เพราะสาเหตุของการปรับตัวของชุมชนหรือครัวเรือนเกษตรกรก็ตาม ย่อมเกิดจากสิ่งรบกวนทั้งภายในและภายนอกชุมชนเป็นตัวกระตุ้นส่งผลให้เกิดปรับตัวขึ้นของคนในชุมชนและครัวเรือนเกษตรกรในทางสังคมดังกล่าวซึ่งผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดทางสังคมวิทยาข้างต้นนี้มาประมวลผลเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยดังนี้

กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

